

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

ӘОЖ: 811.581+811.512.122 (043)

Қолжазба құқығында

АНИПИНА АЛИЯ КАРКЕНОВНА

Қытай және қазақ тілдеріндегі мақал-мәтелдердің лингвомәдени ерекшеліктері

6D021000 – Шетел филологиясы

Философия докторы (PhD)
дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация

Ғылыми кеңесшілер

Отандық кеңесші:
PhD, қауымдастырылған
профессор (доцент) Ф. Оразақынқызы

Шетелдік кеңесші:
PhD, профессор Г.Фидан
Түркия, Анкара қаласы

Қазақстан Республикасы
Алматы, 2024

МАЗМҰНЫ

АНЫҚТАМАЛАР	3
КІРІСПЕ	5
1 МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕР – ӘЛЕМНІҢ ТІЛДІК БЕЙНЕСІНІҢ КӨРІНІСІ	13
1.1 Мақал-мәтелдердің тілдік бірлік ретіндегі сипаттамасы: теориялық аспектілері	13
1.2 Шетел филологиясындағы мақал-мәтелдердің лингвопрагматикалық сипаты	26
1.3 Қытай және қазақ тілдеріндегі мақал-мәтелдер – мәдениаралық коммуникация концептісі	43
Тарау бойынша түйін	55
2 МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕРДІҢ ЛИНГВОМӘДЕНИ НЕГІЗДЕМЕСІ.....	57
2.1 Әлемнің тілдік бейнесіндегі мақал-мәтелдердің лингвомәдени ерекшеліктері.....	57
2.2 Қытай және қазақ тілдеріндегі мақал-мәтелдердің композициясы	67
2.3 Қытай және қазақ тілдеріндегі мақал-мәтелдердің көркемдік айқындаушы құралдары	76
Тарау бойынша түйін	81
3 ҚЫТАЙ ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ТІЛДЕРІНДЕГІ МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕРДІҢ ЛИНГВОМӘДЕНИ ТҰЖЫРЫМДАРЫН САЛҒАСТЫРМАЛЫ ЗЕРТТЕУ	83
3.1 Қытай және қазақ тілдерінің мәдени коннотациясы аспектісіндегі мақал-мәтелдердің салғастырмалы талдауы.....	83
3.2 Қытай және қазақ тілдеріндегі мақал-мәтелдердің құрылымдық-семантикалық талдауы	99
Тарау бойынша түйін	105
ҚОРЫТЫНДЫ	108
ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ.....	110
ҚОСЫМШАЛАР.....	120

АНЫҚТАМАЛАР

Диссертациялық жұмыста келесі терминдер мен олардың анықтамалары қолданылады:

Актуализация – сөзде тілдік элементтердің потенциалды қасиеттерін пайдалану және сол тілдік жағдайдың тәртібіне оларды бейімдеу.

Аллитерация – дауыссыз дыбыстардың қайталанып келуі арқылы әдеби тілді көркемдеп, сөздің реңін келтіре түсетін көркемдік тәсіл.

Анафора – сөйлеуде әр параллельді элементтің бастапқы сөзі қайталанатын сөйлеу пішіні.

Әлемнің аңғал бейнесі белгілі бір тілде сөйлейтін халықтың материалдық және рухани тәжірибесін көрсетеді; ол ғылыми суреттен айтарлықтай ерекшеленуі мүмкін, ол ешқандай жағдайда тілге тәуелді емес және әр түрлі халықтарға ортақ болуы мүмкін. Аңғал сурет белгілі бір тарихи дәуірде өзекті болып табылатын белгілі бір ұлттың мәдени құндылықтары мен дәстүрлерінің әсерінен қалыптасады, тілде - оның сөздері мен формаларында көрінеді. Белгілі бір мағынаны білдіретін сөздерді сөйлеуде қолдану, белгілі бір тілде сөйлеуші, әлемнің белгілі бір көзқарасын түсінбестен қабылдайды және бөліседі.

Верификация – нақтылы өмірмен эмпирикалық салыстыру арқылы әлеуметтік нысанның шынайылығын тексеру. Верификация әлеуметтік болжамдарды ғылыми тұрғыдан негіздеу процесінде аса маңызды орын алады. Верификация нәтижесінде олар не дәлелденеді, не теріске шығарылады. Статистикалық және басқа да әдістермен бірге қолданылады.

Генеративті бағыт – формалды бағыттардың бір тармағы. Генеративтік лингвистика тілдегі белгілі бір типтің формалды үлгісін жасауға бағытталған. Генеративтік лингвистика үшін типтің формалды үлгісінің негізі трансформациялық туындаушы грамматика, яғни генеративті грамматика болып табылады.

Денотаттық мағына – сөздің ақиқат дүниемен, ондағы заттармен, құбылыстармен байланысып жататын мағына, яғни шынайы мағына.

Квинтэссенция – ең маңыздысы, ең татымдысы, бір нәрсенің негізі.

Мақал – әдемі ұйқасты, үйлесімді ырғақты, өлеңді өрнекпен немесе шешендік қара сөзбен айшықталған, қысқа да нұсқа айтылатын тұрақты тіркес.

Мәтел – ой пікірді бейнелеп, тұспалдап, ишаралап бейнелейтін тұрақты тіркес.

Морализаторлық – адамгершілікті қатаң уағыздау; адамгершілікке тән қасиет.

Номинативті сөйлем – сөйлемде бастауыш зат есім немесе етістік (есімше) болуына қарай бір-бірінен әрі грамматикалық сипаты жағынан, әрі функциясы жағынан ерекшеленеді.

Окказионал сөздер – автордың контексте қолданылатын сөзжасамдық үлгілерге сәйкес сөз тудыру арқылы жасалған жеке авторлық сөздері мен тіркестері.

Рифма – үйлесім, өлеңнің соңғы сөздеріндегі буын мен дыбыстардың ұйқасып келуі, үйлесімділігі.

Семантика – сөз мағынасын, сөз құрамындағы элементтердің өзара мағыналық қарым-қатынасын, сөз мағынасы түрлерінің даму заңдылықтарын зерттейді.

Семантикалық вариация – көп мағыналылық дегенді білдіреді.

Силлабо-тоникалық өлең жүйесі – екпінсіз буын мен екпінді буындардың кезектесіп келуі.

Слабикалық әдіс – дауысты дыбыстардың дауыссыз дыбыстармен тіркесуі.

Сөз сыналау – сыналау, сыналап енгізу, сыналап кіргізу; сөз кірістіру, қыстыру.

Эвфония – аллитерация, ассонанс және тағы басқа дыбыстық қайталаулардың түрі, түрлі фонетикалық амалдардың тілдік формаларда жинақталып үндесуі.

КІРІСПЕ

Жұмыстың жалпы сипаттамасы. ХХІ ғасырда филология ғылымында тіл тек қатынас құралы ретінде емес, ұлттың мәдени коды, мәдени құбылыс ретінде қарастырылады. Қазіргі таңда адамның ойлауы мен халықтың рухани өмірімен байланысты тілдік құбылыстардың әлеуметтік рөлі маңызды. Әрбір халықтың тарихы, мәдениеті, әлеуметтік өмірі белгілі бір этностың әлемдік мәдени-тілдік бейнесін, ұлттық менталитетін анықтайды. Филология тілдік талдау арқылы әртүрлі халықтардың рухани мәдениетін және өзін-өзі тану құралы қызметін атқарады.

Бұл көзқарасты И.А.Бодуэн де Куртене, В.Гумбольдт, Л.Вайсгербер секілді жалпы тіл білімінің көрнекті ғалымдары ХІХ ғасырдың аяғында ұстанып, бірқатар өзекті мәселелерді анықтады. Сонымен, И.А.Бодуэн де Куртене ұлттық тілдің призмасы арқылы халық дүниетанымының ерекшеліктері туралы былай деп жазды: «Тілде, яки адамның сөйлеуінде жеке тұлғалардың немесе адамдардың тұтас топтарының әртүрлі дүниетанымы мен көңіл-күйі бейнеленеді...» [1]. Вильгельм фон Гумольдт адам тіл арқылы халықтың мәдениетін түсіне алады деп есептеген: «Әртүрлі тілдер бір заттың әр түрлі белгіленуі емес, әртүрлі көзқарастарды білдіреді. Тілдердің алуан түрлілігі арқылы дүниетанымымызды кеңейте аламыз...Тіл әрқашанда тұтас бір халықтың бірегейлігін бейнелейді» [2]. Лео Вайсгербер әр тілдің өзіндік ерекшелігін сипаттай отырып былай деп жазды: «... тілдердің көптігі – адамның сөйлеу қабілетін жүзеге асыру жолдарының көптігі, ол адамзатқа әлемді көру түрлерін қамтамасыз етеді» [3].

Әртүрлі тілдердің филологиялық зерттеулері және олардың ұлттық болмыстың қалыптасуына әсері шетел филологиясымен қатар жүргізілуде. Мәдениетаралық қарым-қатынастың негізі ретінде шетел филологиясы мәдениетаралық өзара әрекеттестік пен түсіністікке ықпал ете отырып, тілдік және мәдени кедергілерді түсінуге және жеңуге көмектеседі. Шетел филологиясы зерттеудің әртүрлі бағыттары мен әдістерін қамтиды: мәдени, мәдени-тарихи, салыстырмалы-салғастырмалы.

Қоғамның ілгерілеуімен, экономиканың дамуымен және филологиядағы халықаралық мәдени алмасулардың жиілігімен бірге тіл мен мәдениеттің байланысын орнатуға бағытталған зерттеулер де артып келеді. Мәдениетаралық коммуникация процестерін зерттеуге және олардың теориялық түсінігіне қызығушылық ең алдымен әртүрлі халықтардың мәдениетаралық өзара әрекеттесуіне негіз беретін жаһандану әсерінен пайда болды.

Соңғы жылдары Қазақстан мен басқа елдер арасындағы қарым-қатынас мүлде жаңа деңгейге көтерілді. Елдер арасындағы тығыз ынтымақтастық ғылыми-техникалық, инновациялық және іскерлік байланыстарды бірлесіп дамытуды көздейді. Қазіргі уақытта Қазақстан мен Қытайдың әртүрлі салалардағы ынтымақтастығы белсенді дамуда, сондықтан тілде бекіген жалпы

және ұлттық лингвомәдени ерекшеліктерді зерттеу және түсіну мәдениетаралық өзара әрекеттестік актілерін неғұрлым тиімді құруға мүмкіндік береді, нәтижесінде халықаралық қатынас пен бизнесте жоғары деңгейдегі коммуникативтік табысқа жетуге негіз бар.

Қазіргі әлемде шекаралардың ашылуына және көптеген мемлекеттермен халықаралық қарым-қатынастарды жүзеге асыру мүмкіндігіне байланысты кез келген қоғам көптілді болуда және бірнеше тілді білу құпталуда, бұл көптеген ұлттармен сәтті байланысуға мүмкіндік береді. Бұл факт филология ғылымында да көрініс тапты. Қазір филологтар бір уақытта бірнеше тілді үйренуге көңіл бөлуде, тілдерді зерттеу процесінде салғастырмалы талдаудың рөлі артты. Өртүрлі тілдерді зерттеу барысында ғалымдар белгілі бір тілдік құралдарды қолданудағы ұқсастықтар мен айырмашылықтарды анықтауды мақсат етеді.

Қытай және қазақ тілдерінің мақал-мәтелдерін салғастырмалы түрде зерттеу барысында, олардың тілдік және мәдени ерекшеліктері айқындалады, салғастырылатын тілдердің көркемдігі көрінеді, қазақ және қытай халқының салт-дәстүрі, «ұлттық мінездің» ерекшеліктері мен қытай және қазақ лингвомәдениеті өкілдерінің мінез-құлық стереотиптері таныстырылады, жалпы мәдениетаралық қарым-қатынас пен ұлтаралық түсіністікті оңтайландыруға ықпал етеді.

Қазіргі уақытта қытай тілі бірте-бірте халықаралық тіл мәртебесіне ие болып, жаһандану және мәдениетаралық қарым-қатынас тіліне айналып келе жатқанын ескеретін болсақ, мемлекетаралық қарым-қатынастардың нығаюы тұрғысынан қытай тілін – ресми көрші Қытай Халық Республикасының тілін ана тілімізбен салғастырмалы түрде зерттеу маңызды екені даусыз.

Екінші жағынан, Қазақстанның басқа елдермен әлеуметтік, экономикалық, әріптестік қарым-қатынастарының кеңеюі басқа елдер өкілдерінің қазақ мәдениеті мен халқына, қазақ тіліне, тарихы мен мәдениетіне деген қызығушылығының күн санап артуына алып келеді. Еліміздің Президенті Қ.К. Тоқаев «Егемен Қазақстан» және «Айқын» газеттеріне берген алғашқы сұхбатында: «Қазақтың тілі – қазақтың жаны! Халқымыздың бүкіл тарихы, бүкіл тағдыры – тілімізде» деген болатын [4]. Ұрпақтан ұрпаққа беріліп, пысықталған, түрленген қазақ халқының мақал-мәтелдері халықтың ауызша сөз өнерінің мол мұрасы.

Кез келген елдің ұлттық мәдениеті мінез-құлық, тұрмыс-тіршілік, дүниетанымдық ерекшеліктер иеленген мақал-мәтелдерде көрініс табады. Мақал-мәтелдер белгілі бір халықтың мәдениетінің бір бөлшегі бола отырып, тілді жетік білуге ғана емес, халықтың ой-өрісін, мінез-құлқын жақсырақ түсінуге ықпал етеді, халықтың өмір сүру ортасына үңілуге мүмкіндік береді, әлемге сол тілде сөйлеушілердің көзімен қарауға мүмкіндік береді. Басқа тілдің мақал-мәтелдерін оқып-үйрену арқылы өз ана тілін жақсы түсінуге, оқытылатын тілдің тілдік, сөйлеу, коммуникативті ғана емес, сонымен қатар мәдени кедергіні де еңсеруге, өз мәдениетіне және басқа мәдениетке құрметпен қарауға мүмкіндік береді. Лингвомәдени фактілерді білу негізінде төл

мәдениетімізді зерттеліп жатқан тіл мәдениетімен байланыстыруға мүмкіндік береді, қазіргі Қазақстанның саяси басымдықтарының бірі болып табылатын тілдер мен мәдениеттер диалогының тең құқылы қатысушысы болуға ықпал етеді.

Соңғы жылдары отандық ғалымдардың ғылыми зерттеулерінде мақал-мәтелдерге талдау жасау негізінен мақал-мәтелдердің бастапқы және қазіргі түрлерінің сәйкестігі, олардың басқа тілдерге аударылу тәсілдері секілді аспектілеріне қатысты. Біздің зерттеуімізде мақал-мәтелдер лингвомәдениеттану тұрғысынан мәдени-тілдік белгі ретінде, мәдени маңызы бар құбылыстарды бекіту нысандарының бірі ретінде қарастырылады. Мақал-мәтелдер халықтың естелігін, тұрмыс-тіршілігін, дүниетанымын, көзқарасын, ақындығы мен даналығын, орынды сөз өнерін, әлемнің өнегелі-құндылық интерпретациясын көрсететін тілдің «мәдени» қабаты болып танылады. Мақал-мәтелдер ана тілінде сөйлеушілердің тілдік санасында үлкен рөл атқарады, өйткені олар ұлттың әлемдік тілдік бейнесіндегі ұлттық-мәдени ерекшеліктеріне еруге мүмкіндігі бар. Кез келген ана тілінде сөйлеуші өзінің төл мәдениетінің тасымалдаушысы болып табылады, осыған орай тілдік белгілер мәдени белгілердің қызметін атқара отырып, сол арқылы сол тілде сөйлеушілердің мәдени және ұлттық менталитетін сипаттаушы қызметіне ие болады.

Мақал-мәтелдерден бөлек, ұлттық сананың өзіндік ерекшелігі басқа да паремиологиялық құрылымдарда көрініс табады. «Паремия» — мақал, мәтел, белгі, наным-сенім, жұмбақ, бал ашу, тілек, әзіл, тапқыр сөз секілді шағын фольклор түрлеріне арналған жалпылама ұғым. Дегенмен, көбінесе «паремия» «мақал-мәтел» тіркесінің синонимі ретінде қолданылады. Бұл бірліктер, бір жағынан, ана тілінде сөйлеушілер арасындағы қарым-қатынас процесін қамтамасыз ететін, екінші жағынан, белгілі бір халықтың әлемінің тілдік бейнесін сипаттайтын семиотикалық қосалқы жүйені құрайды.

Тілдің паремиологиялық қоры әртүрлі халықтардың менталитеті мен мәдениетінің ерекшеліктерін нақты бағалау және түсіну үшін лингвомәдени құндылыққа ие. Паремиологиялық зерттеулер халықтың ұлттық бейнесін, соған сәйкес құндылықтар жүйесін, этикалық қағидалары мен психологиясын анықтауға мүмкіндік береді. Кез келген халықтың мәдениеті мен тілінде әмбебап (жалпыадамзаттық) және ерекше ұлттық мағыналар болады. Мақал-мәтелдердің тілдік және мәдени ерекшеліктерін салғастырмалы зерттеу салғастырылатын тілдер мен тілдік мәдениеттердегі жалпыадамзаттық және ұлттық ерекшеліктерді анықтауға мүмкіндік береді.

Отандық тіл білімінде жекелеген тілдердің мақал-мәтелдеріне арналған зерттеулер жеткілікті, бірақ әлі де болса қытай және қазақ тілдерінің мақал-мәтелдерін лингвомәдени контексте салғастыра зерттеу жұмыстарының жетіспеушілігін байқаймыз.

Диссертациялық зерттеу жұмысы қазақ және қытай тілдеріндегі мақал-мәтелдердің лингвомәдени семантикасына арналған алғашқы арнайы

зерттеулердің бірі болып табылады. Зерттеу жұмысында қазақ және қытай тілдеріндегі мақал-мәтелдердің лингвомәдени ерекшеліктерін салғастыру арқылы лингвомәдени семантиканың толық және барабар берілу дәрежесі айқындалады. Қазақ және қытай мақал-мәтелдерін салғастыра зерттеу қазақ және қытай ұлттарының ұлттық сипатын, салғастырылатын екі тілдің лингвистикалық дәстүріндегі айырмашылықтарды көрсетеді.

Зерттеудің өзектілігі. Диссертациялық жұмыстың өзектілігі туыс емес екі тілдің қазақ және қытай тілдерінің мақал-мәтелдерін лингвомәдениетпен салыстыра зерттеумен байланысты, бұл екі халық әлемінің тілдік бейнесіндегі жалпыадамзаттық және ұлттық ерекшеліктерді зерттеуге мүмкіндік ашады.

Қазақ және қытай қоғамдары арасындағы мәдениетаралық байланыстың белсенді дамуы, олардың әртүрлі лингвомәдениет өкілдерінің ұлттық тұлғасын зерттеуге деген қызығушылығы қытай және қазақ мәдениет өкілдерінің мәдениетаралық қауымдастығы тұрғысынан қажеттіліктің артуымен түсіндіріледі. Қазақстан мен Қытай арасындағы саяси және әлеуметтік-мәдени диалогты дамыту жағдайында өзара түсінісу, төзімділік категориялары маңызды. Осы параметрлер негізінде тілде бекітілген бірліктерде (мақал-мәтелдерде) көрініс тапқан әр халықтың өзіндік ұлттық сипатын білу нәтижелі диалог құруға септігін тигізеді.

Зерттеу нысаны. Туыс емес тілдер тобына жататын қытай және қазақ тілдеріндегі мақал-мәтелдердің лингвомәдени жүйесі.

Зерттеу пәні. Қытай және қазақ тілдері мақал-мәтелдеріндегі әлемнің тілдік бейнесіндегі жалпы және айрықша белгілер.

Зерттеу жұмысының мақсаты мен міндеттері.

Зерттеу жұмысының **мақсаты** – қытай және қазақ тілдері мақал-мәтелдеріндегі ұлттық дүниетанымның бейнесін анықтау және осы арқылы қытай және қазақ халықтарының лингвомәдениеттеріндегі ұқсас және айрықша белгілерді көрсету.

Аталған мақсат осы жұмыста келесі **міндеттерді** қою және оларды шешу арқылы жүзеге асырылады:

- зерттеудің теориялық негізін сипаттау, бастапқы ұстанымды және жұмыс ұғымдарын анықтау (мақал, мәтел, әлемнің тілдік және паремиологиялық бейнесі, лингвомәдени әлеует, стереотиптік көріністер), қытай және қазақ мақал-мәтелдерін зерттеудің теориялық негіздерін зерделеу;

- лингвомәдени талдау үшін паремиологиялық сөздіктерден екі тілдің мақалдары мен мәтелдерін іріктеу және қытай және қазақ мақал-мәтелдерін вербалданған стереотиптік идеялар тұрғысынан жіктеу;

- мақал-мәтелдерді ұлттық болмыстың ерекшелігін көрсететін лингвомәдени бірлік ретінде зерттеу;

- қытай және қазақ тілдеріндегі мақал-мәтелдердің лексикалық-семантикалық ерекшеліктерін анықтау және олардың белгілі бір тілдік мәдениетте сөйлеушілерге қаншалықты жеңіл түсінікті екендігін ескере отырып жіктеу; қытай және қазақ тілдеріндегі мақал-мәтелдердің құрылымдық-

грамматикалық және функционалдық-стильдік ерекшеліктерін айқындайтын тілдік және мәдени құбылыстарды талдау;

- лингвомәдени танымды сипаттайтын қытай мақал-мәтелдерінің лингвомәдени мүмкіндіктерін анықтау;

- қарастырылып отырған екі тіл әлемінің тілдік бейнесінің фрагментіндегі ұқсастықтар мен айырмашылықтарды анықтау;

- паремияның қос тілдік бейнесінің және лексико-грамматикалық көрінісінің ерекшеліктерін анықтау.

Диссертациялық зерттеуде қолданылған әдіс-тәсілдер.

Мақал-мәтел бірнеше ғылымдар тоғысында қарастырылатын әмбебап категория болғандықтан, көптеген әдіс-тәсілдерді қолдануды қажет етеді. қытай және қазақ тілдеріндегі мақал-мәтелдердің тарихи даму үдерісін анықтау үшін салғастырмалы-типологиялық әдіс; «мақал» және «мәтел» ұғымдарының философиялық мәні мен тілдегі логика-семантикалық құрылымын анықтау, ұлттық таным тұрғысынан зерделеу үшін компонентті талдау әдісі; мақал-мәтелдердің функционалды – семантикалық өрісін түзу үшін жүйелеу әдісі; мақал-мәтелге қатысты ассоциациялардың санын анықтау, шынайылығы мен сәйкестігін белгілеу үшін эксперимент әдісі қолданылды.

Тақырыптың зерттелуінің әдіснамалық негізі ретінде отандық зерттеушілердің тұжырымдары алынды: Ә. Қайдар, А.Б. Салқынбай, Р.А. Авакова, Ф.Н. Даулет, Г.Н. Смағұлова, Ф. Оразақынқызы, Ө. Тұрманжанов, Б. Қалиев, Ә. Хасенов, Ж. Асықова, Н. Уалиұлы, Д. Балабекұлы, А.В. Шормакова, Э.Н. Оразалиева, А. Алдашева, С.М. Керимова зерттеулері мен еңбектері басшылыққа алынды.

Шетелдік ғалымдардан Л.С. Васильев, Е.И. Зиновьева, Ю.Д. Апресян, М.Е. Кравцова, Н.А. Спешнев, И.Р. Кожевников, И.В. Вайцехович, И.Г. Баранов, А.С. Мартынов, Б.Л. Рифтин, В.Н. Телиян, С.В. Зинин, М.В. Крюков, В.А. Курдюмов, И.С. Лисевич, Ю.А. Антонова, В.И. Даль, Г.Л. Пермяков, В.П. Аникин, С.Ю. Сизов, Н.Т. Федоренко, Е.В. Иванова, У.Н. Решетнёва, Я.А. Журавлева, Лю Чаоцзе, Тан Аошуан, Чжао Чжицянь, Лу Шусян, Вэн ДуаньЧжэн, Цун Япин, Ли Ханвен, Цзин Вэй, Хоу Пу, Ма Лун еңбектері басшылыққа алынды.

Жұмыстың теориялық маңыздылығы.

Жұмыстың теориялық маңыздылығы қазақ және қытай тілдерінің паремиологиялық қорындағы әмбебап және ұлттық ерекшеліктерді ашуда жатыр. Зерттеу барысында жасалған тұжырымдар мен пайымдаулар белгілі дәрежеде қытай және қазақ тілдерінің лингвомәдени бағытын зерттеудің теориялық және әдістемелік негіздерін толықтыруға ықпал етеді. Диссертацияның нәтижелері кейінгі салғастырмалы және диахрондық зерттеулерге негіз бола алады.

Жұмыстың практикалық маңыздылығы.

Зерттеу жұмысының нәтижелері қазақ тілін шет тілі ретінде оқыту тәжірибесінде (атап айтсақ, қытай аудиториясында), сондай-ақ қытай тілін

қазақ аудиториясында оқыту үдерісінде пайдалану мүмкіндігіне ие; лингвомәдениеттану, мәдениетаралық коммуникация, фразеология және паремиология бойынша лекциялық курстарды оқу кезінде; лингвомәдени және қос тілді сөздіктерді құрастыру тәжірибесінде; аударма тәжірибесінде қолдануға мүмкіндік береді.

Зерттеу жұмысының ғылыми жаңалығы.

Қазақ тіл білімінде алғаш рет қазақ және қытай мақал-мәтелдері лингвомәдени әлеует тұрғысынан кешенді түрде салғастырыла зерттелді; әлемнің ұлттық-тілдік бейнесінің құрамдас бөліктері, тілдік және ұлттық-мәдени ерекшеліктер жүйелі және дәйекті түрде қарастырылды.

Диссертациялық зерттеу жұмысының жаңалығын айқындайтын келесі ғылыми нәтижелерді ұсынады:

- қытай және қазақ тілдеріндегі мақал-мәтелдер ұлттық менталитет дүниетаным, ұлттық бірегейлік, мәдениет тұрғысынан алғаш рет ғылыми бағытта талданды;

- қытай және қазақ тілдеріндегі мақал-мәтелдердің компоненттік құрылымы талданды;

- мақал-мәтелдердің қытай және қазақ тілдеріндегі сөздіктерде түзілуін анықтау, олардың түрлі сөздіктерде берілу жолдары көрсетіліп, статистикалық сараптама жасалды;

- салғастырылған тілдердегі мақал-мәтелдердің мағынасы мен ұлттық болмысты бейнелейтін ішкі мәні лингвомәдени және концептуалдық тұрғысынан қарастырылып, мәдениаралық коммуникациялық қызметінің ерекшеліктері кешенді түрде сараланды;

- мақал-мәтелдер мазмұнындағы қытай және қазақ халықтарының дүниетанымындағы көрінісі нақты дереккөздермен ғылыми тұрғыда алғаш кешенді зерделеніп, екі тілдегі тілдік деректер салғастырылды, бірінші рет ғылыми-теориялық тұжырымдар жасалды;

- қытай және қазақ халықтарының мақал-мәтелдеріндегі түрлену әдістеріне алғаш рет семантикалық және коннотациялық тұрғыдан ғылыми талдау жасалды.

Қорғауға ұсынылатын тұжырымдар.

1. Қытай және қазақ мақал-мәтелдерінің қызметін лингвомәдениеттану аспектісінде зерттеу әдістемесі үш кезенді қамтиды: мақал-мәтелдердің мәдени кеңістікке ену жолдарын зерттеу; қытай және қазақ мақал-мәтелдерінің когнитивтік және метафоралық сипаттамаларын зерттеу; екі тілдегі мақал-мәтелдердің сөйлеудегі қызметін талдау.

2. Қытай және қазақ мақал-мәтелдерін мәтіндерге енгізгенде лексика-семантикалық түрлендірулер байқалады: лексикалық компоненттердің ауыстырылуы, толықтырылуы және түсіп қалуы, сондай-ақ мақал-мәтелдің құрамдас бөлігінің ауыстырылуына және толық ауыстырылуына әкелетін паремиологиялық ластанулар орын алады.

3. Дискурста қызмет ететін қытай және қазақ мақал-мәтелдері жоғары когнитивтік және метафоралық әлеуетімен ерекшеленеді, бұл бірліктердің әлеуметтік-мәдени ортаға тиімді бейімделуіне мүмкіндік береді.

4. Лингвомәдениеттануда қытай және қазақ мақал-мәтелдерінің қызметінің ерекшелігі олардың қытай және қазақ тілдеріндегі мәтіндерде ғана емес, сонымен қатар кеңірек тақырыптағы материалдарда (экономика, саясат, қоғамдық өмір, мәдениетаралық өзара әрекеттестік, спорт, білім беру тақырыптары) екі елдің мәдениетін сипаттайтын мүмкіндіктер айқындалды.

5. Туыс емес тілдердегі мақал-мәтелдердің құрамындағы тілдік-мәдени компоненттер сол тілдердегі мақал-мәтелдердің лингвомәдени сипатын ашады.

Ғылыми жұмыс жоспарымен байланысы. Диссертация Қазақстан Республикасының білім және ғылымды дамытудың 2021-2025 жылдарға арналған «Білімді ұлт» сапалы білім беру» ұлттық жобасында (ҚР Үкіметінің 2021 жылғы 12 қазандағы №726 Қаулысы) қойылған «Қазақстандық ЖОО-ның бәсекеге қабілеттілігін арттыру» атты бесінші міндетіне, «Ұлттық рухани жаңғыру» ұлттық жобасында (ҚР Үкіметінің 2021 жылғы 12 қазандағы №724 Қаулысы) қойылған «Мемлекеттік тілді дамытуға жағдай жасау» атты екінші міндетіне сәйкес келеді.

Зерттеу жұмысының дереккөздері. Ғылыми жұмысты жазу барысында келесі дереккөздерден алынған сөздіктердің мақал-мәтелдері басшылыққа алынды: 温端政, 王樹山, 沈慧芸. 谚海. (Вэнь Дуаньчжэн. Ван Шушань. Шэнь Хуэйюнь. Мақалдар. (17023)) [5]; 温端政. 中国俗语大辞典. (Вэнь Дуаньчжэн. Қытай мәтелінің үлкен сөздігі.(15000)) [6]; 郑宏峰.姜瑞良.中华谚语. (Чжэнь Хунфэн, Цзян Жуйлян. Қытай тілінің мақал-мәтелдері) [7]; 呼志强. 中国人应该知道的民谚俗语. (Ху Чжицян. Қытайлықтар білу керек ұлттық мақал-мәтелдер. (800)) [8]; 李翰文. 俗语谚语词典. (Ли Ханьвэнь. Қытай мәтелдері жайлы үлкен сөздік) [9]; 美拉特汉.哈汉谚语词典. (Милатхан. Қазақ-қытай мақал-мәтел сөздігі (3200)) [10].

Қазақ тіліндегі мақал-мәтелдер сөздіктерінен: «Бабалар сөзі. Қазақ мақал-мәтелдері. 65 том» (6052) [11]; «Бабалар сөзі. Қазақ мақал-мәтелдері. 69 том» (5367) ([12]; Ж. Асықова. Қазақ мақал-мәтелдері (1000) [13]; Ж. Кейкін. Қазақтың 7777 мақалы мен мәтелі [14] қолданылды.

Зерттеу материалдары ретінде қытай тіліндегі мақал-мәтел сөздіктерінен 300 тілдік бірлік және қазақ тіліндегі мақал-мәтел сөздіктерінен 200 тілдік бірлік қарастырылды.

Жұмыстың талқыланылуы мен мақұлдануы.

Зерттеу тақырыбы бойынша авторлар бірлестігі барлығы тоғыз ғылыми еңбек жариялады. Оның төртеуі Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Білім және ғылым сапасын қамтамасыз ету комитеті ұсынған ғылыми басылымдарда, бір мақала Scopus деректер базасына енгізілген шетелдік басылымдарда, төрт мақала халықаралық ғылыми конференциялардың материалдарында жарияланды. Сонымен қатар, екі

авторлық құқықпен қорғалатын объектілерге құқықтардың мемлекеттік тізілімге мәліметтерді енгізу туралы куәлігі алынды.

1. A national cultural peculiarity of suffix word formation // XLinguae. 16. 236-245. 10.18355/XL.2023.16.01.18.

2. Proverbs in the representation of the linguistic picture of the world: theoretical analysis of the problem // International Journal of Psychosocial Rehabilitation, Vol.24, Issue 09, 2020.

3. Қазақ университеті баспасы. Қазақ және қытай тілдеріндегі мақал-мәтелдердің мәдени сипаты // «Орталық Азия елдерінің араб әлемімен тіл, тарих және мәдениет салаларындағы байланысы» атты халықаралық ғылыми-практикалық конференциясы, 19 қараша 2019 ж. Алматы. 76-79 бб.

4. Қытай және қазақ тілдеріндегі мақал-мәтелдердің грамматикалық құрылымы // ҚазҰУ хабаршысы, «шығыстану» сериясы, №95 том, №4 (2020) 55-61 бб.

5. Қытай тілі сабағындағы мақал-мәтелдің рөлі // Қазақ университеті баспасы. «Білім беруді цифрландыру жағдайындағы әл-Фарабидің педагогикалық тұжырымдамасының заманауи интерпретациясы» атты 50-ші ғылыми-әдістемелік конференциясы, 2020 ж.

6. Тіл – мәдениет көрінісі // ҚазҰУ хабаршысы, «шығыстану» сериясы, том 90, №3 (2019) 163-168 бб.

7. Мақал-мәтелдерді классификациялау принциптері // ҚазҰУ хабаршысы, «шығыстану» сериясы, том 89, №2 (2019) 208-216 бб.

8. Қытай және қазақ тілдеріндегі мақал-мәтелдердің құрылымдық және мағыналық ерекшеліктері // ҚазҰУ хабаршысы, «шығыстану» сериясы, том 88, №1 (2019) , 197-206 бб.

9. Қытай және қазақ тілдеріндегі мақал-мәтелдердің құрылымы // «Фараби әлемі» атты халықаралық ғылыми конференция материалдары. Алматы: Қазақ университеті, 6-8 сәуір, 2020 ж.

Авторлық құқықпен қорғалатын объектілерге құқықтардың мемлекеттік тізілімге мәліметтерді енгізу туралы куәлігі:

1. Қытай мақалдары мен мәтелдерінің композициялық құрылысы. 10.05.2023ж. №35513.

2. Қытай мақалдары мен мәтелдерінің көркемдік айқындаушы құралдары. 03.05.2023 ж. №35383.

Диссертация жұмысының құрылымы. Зерттеу жұмысы кіріспеден, үш тараудан, қорытындыдан, пайдаланылған әдебиеттер тізімі мен қосымшадан тұрады.

1 МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕР – ӘЛЕМНІҢ ТІЛДІК БЕЙНЕСІНІҢ ТАНЫМДЫҚ КӨЗІ

1.1 Мақал-мәтелдердің тілдік бірлік ретіндегі сипаттамасы: теориялық аспектілері

Қытай тілінде 谚语 (мақал), 俗语 (мәтел) халықтың ауызекі сөйлеуінен шыққан нақыл сөздер, ұзақ тарихи кезеңді қамтиды. Б.з.д. 221 жылға дейін Шаншу (尚书) кітабында Чжоу Гун (周公) [5] алғаш рет мақал-мәтелдерге анықтама берген, ол «мақал - халықтық нақыл сөздер» деп атап көрсеткен. Чунцю кезеңінде (б.э.д. 771-475 жж.) және соғысушы патшалықтар кезеңінде (б.э.д. 453-221 жж.) шенеуніктер мақал-мәтелдерді пайдалану арқылы император алдында өздерінің пікірін мәнерлі түрде жеткізген. Сол кезеңде Цзо Цюмин «左传» (Цзо пікірлері) [6] кітабында «мақал-мәтелдер - бұл халықтың әдет-ғұрпы туралы сөздер» деп атап кеткен (Цзо Цюмин б.з.д. 403-386 жж.), 121 жылы қытай зерттеушісі Сюй Шен өзінің «说文解字» [7] қытай иероглифтерінің алғашқы сөздігінде «Мақал – дақпырт; лақап сөз; қаңқу» деп атап өтеді. Сун (420-479 жж.), Юань (1280-1367жж.), Мин (1368-1644жж.), Цин (1644-1911 жж.) әулеттерінің патшалығы кезінде қытай тілінің мақал-мәтелдері жинақтары жарық көре бастады, бұдан басқа мақал-мәтелдер көбінесе «Қызыл сарай түсі» романы «红楼梦 Hónglóumèng», «Су бойында» романы «水浒传 Shuǐhǔ zhuàn», «Конфуцийшілердің бейресми тарихы» «儒林外史 Rú lín wàishǐ» және т.б. көркем мәтіндердің шырайын ашқан.

Қазіргі кезде мақал-мәтелдерді көптеген қытай лингвистері зерттеуде, мысалы, Ваң Шугуй (王书贵) [8], Ван Сии (王思义) [9], Вэнь Дуаньчжэң (温端政) [10], Дуан Пин (段平) [11], Ду Цзюньсяо (杜峻晓) [12] және т.б.

Ваң Шугуй ойынша «мақал-мәтелдер» –лаконикалық және мағынасы терең бірлік, олар халық даналығының ұйытқысы.

«Мақал-мәтелдер құрылымы бойынша әдетте күрделі сөйлемдер болып табылады»- деп атап өтеді Дуан Пин. Ол қытай мақал-мәтелдерін қытай халық әдебиетінің жанры, халық өмірімен тығыз байланысты деп есептейді. Ду Цзюньсяо мен Ван Сии мақал-мәтелдер тек ауызекі сөйлеуде қолданылады деп санайды. Люй Шусян (吕叔湘) мақал-мәтелдердің маңыздылығы – олардың бұқаралық сипатта болуы деп көрсетеді. Оның «Мақал-мәтелдердің ұлы сөздігі» [13] атты еңбегінде қытай тіліндегі мақал-мәтелдер өзара мағыналық және синтаксистік бірлік, олар көпмағыналы, астарлы мағына, екі мағына иеленеді делінген. «Мақал-мәтелдер көбінесе екі бөлікке бөлінеді, кейде олардың бөліктері қатар қолданылады. Оларға тән нәрсе – жеке есімдіктердің болмауы (жалпыланған сипат), лексикалық қайталанулардың болмауы. Қытай халқының мақал-мәтелдері әрқашан мәнерлі, олардың құрылымында аллегориялық бейнелеудің формаларын (салыстыру, метафора, дараландыру) әрқашан ажыратуға болады. Олар негізінен ауызекі сөйлесу кезінде, сондай-ақ кейіпкердің сөйлеу ерекшеліктерін жеткізе отырып, әдеби-көркемдік мәнерде қолданылады» [14].

Вэн Дуанчжэн мақал туралы былай сипаттаған: 1) мақал терең философиялық мәні бар, қытай ұлтының даналығының көрінісі; 2) кейбір мақалдар қытай ұлтының дәстүрлі идеяларын білдіреді; 3) мақал халықтың өмірлік тәжірибесі мен сол тәжірибенің нәтижесін білдіреді. Сонымен қатар, Вэн Дуанжэн қытай мақалының құрылымы бойынша екі түрін көрсетеді: параллельді және параллельді емес өрнектер. Параллель құрылымды мақал лексика-семантикалық, грамматикалық және сандық параллелизмге негізделген екі бірдей бөліктен тұрады. мысалы, «*是什么病, 这样的药物, 并接受*» (*Shì shénme bìng, zhèyàng de yàowù, bìng jiēshòu*) – қалай ауырсаң, солай емдел. Параллельді емес құрылым әртүрлі құрылымдық модельмен беріледі, мысалы: «*谁也无法入睡, 在床上曲线*» (*Shuí yě wúfǎ rùshuì, zài chuángshàng, qūxiàn*) – ұйықтай алмай жатқан адамның төсегі қисық. Вэн Дуанжэн мақалдың мазмұны бойынша келесі жіктеуді ұсынады:

Кесте –1 Қытай мақалының жүйесі

Қытай мақалы		
Философиялық	көпшілікке арналған мақал-мәтелдер (сатиралық және мақтаушы)	«идеологиялық оқыту» нақыл сөздері
агрономиялық	метеорологиялық	тұрмыстық
орман шаруашылығы	мал шаруашылығы	
Табиғат	су, жер, орман, тау, күн және т.б.	
Өндірістік	өндіріс саласына қатысты мақалдар	жергілікті мақалдар
адамзат	Іс әрекеті, ақыл, ой, мінез-құлық	тәрбиелік мән
Жануарлар	Барлық түрлері	

Кесте – 2 Параллельді құрылым бойынша қытай тіліндегі мақалдың қазақ тіліндегі түсіндірмесі.

№	Қытай тіліндегі мақал-мәтел	Қазақ тіліндегі аудармасы
1	人心但存善, 百福降家庭	Егер адам басқаларға мейірімді болса, бір күні бұл мейірім оның үйіне қайта оралады.
2	人不可貌相, 海水不可斗量	теңізді шөмішпен өлшей алмағандай, адамды сырт келбетіне қарап бағалауға болмайды (сыртқы

		<i>көріністер алдамшы; барлығын бір өлшеммен өлшей алмайсың).</i>
3	<i>人不可貌相，海水不可斗量。</i>	<i>Теңіз суын шелекпен өлшеуге болмайтыны сияқты, адамның сыртқы келбетіне қарап, адамның болашағына баға беруге болмайды.</i>
4	<i>人不亏地皮，地不亏肚皮。</i>	<i>Егін еккенде жерге жан тәнімен қарап, аянбай еңбек ету керек, сонда жер міндетті түрде жақсы өнім береді.</i>
5	<i>人不缺地的工，地不缺人的粮。</i>	<i>Адамдар егіс алқабында аянбай еңбек етсе, өнім табиғи түрде артады (қаниша еңбек етсең, сонша өнім аласың).</i>
6	<i>人不在大小，马不在高低。</i>	<i>Адамның шамасы мен жасы емес, қабілетінің бар-жоғын маңызды.</i>
7	<i>人到四十五，正是出山虎。</i>	<i>адам қырық беске келсе де, жас кезден де біліктілігі жоғары, төбелесуге дағдысы бар, табысқа жету оңайырақ («Жолбарыстай» айбынды).</i>
8	<i>人多出韩信，智多出孔明。</i>	<i>Бірлікті білдіру – «Бір Джугеляннан үш етікші артық» дегендей, адам көп болса, бәрі бірігіп талқылап, Хан Син, Жүге Лян сияқты теңдесі жоқ атақты генералдардан да асып түседі.</i>
9	<i>人多智谋广，柴多火焰高。</i>	<i>Көрнекті бірлік – күш. Жақсы кітап оқу – көптеген асыл адамдармен сөйлесу -- әр кітапта көптеген өмірлік философиялар бар және автордың даналығының кристаллизациясы болып табылады.</i>
10	<i>人合心，马合套。</i>	<i>Адамдар бір-бірімен тату-тәтті болса, ат пен тайдың бір-біріне жарасымды болғаны секілді, бір-біріне жарасымды болуы керек.</i>
11	<i>人哄地皮，地哄肚皮。</i>	<i>Егер диқандар егіншілікте жалқау болса, аштан өледі.</i>
12	<i>人急投亲，鸟急投林。</i>	<i>Адам дағдарысқа тап болған кезде жақындарынан көмек немесе қорғау сұрайды.</i>

Осы көзқарастарды қорытындылай келе, қытай тіліндегі мақалдың келесі сипаттамаларын ажыратуға болады:

- 1) мақал – формасы жағынан бұрмалауға түспейді;
- 2) мақал параллельді және параллель емес құрылым иеленеді;
- 3) мақал ерекше ырғақты, интонациялы және фонетикалық көркем;
- 4) мақал – жалпылама түсінікті, мәнерлі, аллегориялы, екі өлшемді бірлік;
- 5) мақалда халықтың ақыл-ойы, сезімі, өмірлік тәжірибесі бейнеленген;
- 6) мақал дидактикалық қызмет атқарады;
- 7) мақал көбінесе ауызекі сөйлеуде, әдеби-көркем стильде қолданылады;
- 8) мақал қоғамдық және табиғи болып екіге бөлінеді.

Түсінікті болу үшін қазақ және қытай мақалының ұқсас және айрықша ерекшеліктерін келесі кестеден көруге болады.

Кесте – 3 Қазақ және қытай мақалының ұқсас және айрықша белгілері

Мақал белгісі	қазақ мақалы	қытай мақалы
Арнайы ырғақты және интонациялы, көркем	+	+
Параллельді және параллельді емес фонетикалық құрылым	+	+
Номинативті	+	-
Тұрақты тіркес	+	+
Толық сөйлем	+	+
Лаконикалық және ықшамды	+	+
Параллельді және параллельді емес синтаксистік құрылым	+	+
Одағай сөздер жоқ	+	-
жәй сөйлеммен берілген	+	+
күрделі сөйлеммен берілген	+	+
ауызекі, әдеби-көркем стиль иеленеді	+	+
салыстыру, метафора, кейіптеу бар	+	+
әр дәуірдегі ескірген сөздер қолданылады	+	-
шіркеулік фольклорлық түр	-	+
қазіргі жаңа форма иеленеді	+	-
сын есімдер, зат есімдер, инфинитив қолданылады	+	+
ойы толық	+	+
Танымалдылығы жоғары	+	+
Сыйымдылығы жоғары	+	+
мәнерлі	+	+
Қайталанулар орын алады	+	+
Ақпараттылығы басым	+	+

қорытынды ой иеленеді	+	+
Дидактикалық қызмет атқарады	+	+
өнегелі	+	+
семантикалық тұтастық иеленеді	+	+
адами заңдылықтар иеленеді	+	+
халық тәжірибесі жинақталған	+	+
тарихи оқиғалар мен тұлғалар қамтылған	+	+
ежелгі шешімдер мен жазалар қамтылған	+	+
халықтық психология мен этникалық мәдениетті сипаттайды	+	+
тікелей және ауыспалы мағынада қолданылады	+	+
діни мәтіндер бар	+	+
тілдік белгілердің дүниежүзілік қорынан шыққан	+	+
отандық және кірме сөздер	+	+
отбасы және қоғам	+	+
философиялық	+	+
агрономиялық, орман шаруашылығы, мал шаруашылығы тақырыбы	+	+
балық шаруашылығы тақырыбы	+	+
Тұрмыстық тақырыпта қолданылады	+	+

Берілген кестеде қазақ және қытай тілдеріндегі мақалдың жалпылама белгілері бойынша ұқсастықтары мен айырмашылықтары анықталды. Кестеден байқағанымыз, қазақ тіліндегі мақалдар шіркеулік мағына иеленбейді. Қытай тіліндегі мақалдар номинативті, одағай сөйлемдермен беріледі, мақалдың қазіргі қоғамға лайықты жаңа формаға өзгерген белгісін байқамадық. Екі елдің мақалының мазмұнынан үлкен айырмашылық көрінеді. Қытайда қоғам жайлы мақалдар жақсы дамыған:

人在世上炼，刀在石上磨 (rén zài shì shàng liàn, dāo zài shí shàng mó) Адам қоғамда, пышақ қайрақта жетіледі.

Мақал мен мәтелдің арасында айтарлықтай шекара болмағанымен өзіндік стильдік белгілері бар. Мақал ұзынды-қысқалы келіп, бірнеше тақырыпты қамтуы мүмкін. Мысалы: «Көп ойлаған табар, көп үрлеген жағар» деген мәтелдің құрылымы қысқа, нақты ойды меңзеп тұр. Мәтелдер мақалдарға қарағанда тұрақтанған форма иеленеді. Мысалы: «Әлін білмеген әлек», «Ойына қарай бойы» [15].

Қытайдың дәстүрінде тұрақты тіркестерді зерттеу кезінде мақал мен мәтелді көп жағдайда жеке қарамайды, оларды тұтас «谚语» деп қарастырады. Кейбір классикалық материалдарда бір термин – «俗谚» терминімен қолданып жатады. Мақал мен мәтел жайлы ғалымдардың ой-пікіріне анализ жасайық:

- Мақал мен мәтел синонимдік түсінік ретінде қолданылады – олардың айырмашылығына мән берілмейді. Әртүрлі атауы бір мағынадағы нақыл сөзді білдіреді – деп есептейді Цао Цунсунь (曹聰孙) [16].

- Қытай ғалымы Вэнь Дуаньжэн пайымдауынша, 俗语 категориясына үш халық нақыл сөзі 谚语, 惯用语, 歇后语 кіреді [17].

- Ма Гуофан 5 фразеологиялық бірліктерді бөліп көрсетеді: 成语, 谚语, 歇后语, 惯用语, 俗语 [18].

Қытай лингвисттері тұрақты тіркестерді типіне қарай ажырату мәселесіне әртүрлі көзқарас иеленеді, осыған орай қытай тілінің лексикографиясында 俗语 және 谚语 терминдерін жеке жеке бөліп қарастыратын ортақ пікір жоқтығын байқауға болады. Сондықтан зерттеу жұмысында қолданылған қытай тіліндегі мақал-мәтелдер әртүрлі құрылымына байланысты сұрыпталып алынды.

Фонетикалық, синтаксистік, стилистикалық жағынан, сондай-ақ семантика тұрғысынан қытай ұлтының мақал-мәтелдері көп жағынан қазақ мақал-мәтелдеріне ұқсас болып келеді, ал қытайдың табиғи мағынадағы мақал-мәтелдері қазақ халқының белгілеріне сәйкес келеді деген қорытынды жасауға болады. Қазақ халқының ырымдары – сөйлем құрылымын иеленген нақыл сөздер. Қолда бар мәліметтер негізінде болашақта орын алатын оқиғалар мен құбылыстарға болжам жасайды. Бұл жұмыста қазақ және қытайдың әлемдік тілдік бейнесі көрініс тапқан жалпы тілдік бірліктерді құрайтын – қазақ мақал-мәтелдері мен қытай мақал-мәтелдерін қарастырамыз.

Мақал мен мәтел – өміршең поэтикалық жанр, халықтың рухани қазынасы, философиялық пайым түйіні. Ұмытылмай ұрпақтан ұрпаққа жаттала тараған өнеге, үлгі, өсиет сөздердің киелі түзілімі [19]. Мақал-мәтелдердің бейнелі негізінен көрінетін әлем туралы түсінік әлемнің мәдени даму үдерісінде сол немесе басқа этникалық топтар қалыптастыратын ұжымдық идеяларды бейнелейді. «Бұл сипатталған лингвомәдени қоғамдардың мәдени және ұлттық тәжірибесін жинақтау үшін «ойық» қызметін атқаратын мақал-мәтелдерде жазылған бейнелер жүйесі». Мақал-мәтелдер қоршаған әлем шындығын және ұлттық, жалпыадамзаттық мәдениеттің негізгі түсініктерін бейнелейді. Қазіргі уақытта паремиологтар лингвомәдени бағыт аясында мақал-мәтелдерде ауызша айтылған ұғымдарды белсенді түрде зерттеп жатыр. Н.Ф. Алефиренко және О.Е. Семененко анықтамасы бойынша, паремиологиялық бейне – бұл әлемнің тілдік бейнесінің келбеті, ол негізгі мәдени құндылықтарға ие ұлттық тұжырымдамалық саланың бір бөлігімен байланысты [20].

Ұғымдардың коннотативті, ассоциативті, мәдени, мифологиялық мағынасы бар екенін, олар көбінесе сөйлеуде қолданылатын паремияларда ауызша айтылатындығын баса айтады.

Мақал-мәтелдерді сипаттаудың лингвомәдени аспектісі біртүрлі жоспарда және тіларалық салыстыру тұрғысынан жүзеге асырылады. Қазіргі кезде бізді ызықтыратын паремияларды салғастырмалы лингвомәдени зерттеу белсенді дамып келеді. Жалпыға ортақ айтылымдардың мәдени және тілдік сипаттамаларын салғастыру пәні әмбебап, этникалық, топтық және автордың айтылымына қатысты жеке құндылықтар ретінде ұсынылады. Мәдени тұжырымдама дегеніміз – мақал-мәтелдердің мазмұнына жазылған мәдени

және тілдік айырмашылықтарды салыстыру бірлігі. Мәдени тұжырымдамалар – бұл «бейнелі (рамалық), тұжырымдамалық-анықтамалық және құндылықтық өлшемдерге» ие көп өлшемді мағыналық түрлер. «Мақал-мәтелдердің мазмұнында берілген құндылық артықшылықтары әр ұлттың мәдениетіндегі әлемнің өзіндік бейнесін жасайды» [21]. Өртүрлі тілдердің паремияларын салғастыру кезінде «ұлттық ерекшеліктерге» деген шамадан тыс ынта-жігерден сақтану керек. Қазіргі уақытта қазақ тілінің паремияларын басқа тілдер аясында лингвомәдени зерттеулер жүргізілуде. Оның ішінде лингвомәдени бағыт аясында қытай тілі фонында қазақ паремияларын зерттеуге арналған жұмыстар бар.

Діни идеялар елді-елге кезе жүріп халықтардың рухани мәдениетіне, ең бастысы – тіліне айтарлықтай жаңалық әкелді. Діни шығармалардың бір тілден екінші тілге аударылуы, тәржімаланған тілдің негізгі сөздік қорын байытып, жаңа терминологиямен қамтамасыз етіп, фразеологиялық қорын да біршама толықтырды [22].

Қытай тарихы 5000 жылдан астам уақытты қамтиды. Чжоу дәуірінен бастап Қытайда Шан-Инь дәуіріндегі Шандидің орнына Аспанға табыну пайда болды. Аспан тек қасиетті теистік емес, моральдық-этикалық қызметтерді орындайтын Қытайдың басты құдайына айналды. Осы себепті келесі мақал-мәтелдер пайда болды:

天下无不散的筵席 (tiān xià wú bù sǎn de yán xí) – жақсы нәрсе бір күні аяқталады;

天有不测风云，人有旦夕祸福 (tiān yǒu bù cè fēngyún, rén yǒu dàn xī huò fú) – табиғатта күтпеген дауыл болады, ал өмірде күтпеген бақытсыздықтар мен сәттіліктер болады [10];

天不生无禄之人 (tiān bù shēng wú lù zhī rén) – сіз көп жұмыс істеуге дайын болсаңыз, сізде аман қалудың жолы бар.

Ежелгі дәуірден бастап Қытайда күнделікті күнкөріс үшін шаруалар қызметі маңызды орын алады. Сондықтан, қытай тілінде шаруа тақырыбына арналған мақал-мәтелдер жеткілікті:

农民观天气，商人观市场 (nóng mǐn guān tiān qì, shāng rén guān shì chǎng) - диқан ауа-райына қарайды, саудагер базарға қарайды;

不下功夫是得不一果实的 (bù xià gōng fū shì dé bù yī guǒ shí de) – Ерінбей еңбектенбесең ешнәрсеге қол жеткізе алмайсың;

不播种子不长苗 (bù bō zhǒng zi bù zhǎng miáo) – Тұқым себілмесе, көшеттер өспейді;

勤为无价之宝 (qín wèi wú jià zhī bǎo) – Еңбекқорлық – баға жетпес байлық;
当废墟上的国王，不如当果园的园丁 (dāng rú dāng guǒ yuán de yuán dīng) – Бақшада бағбан болғанша, қираған жерде патша болған жақсы;

自己不动，叫天何用 (zì jǐ bù dòng, jiào tiān hé yòng) – Қозғалмасаң, Құдайдан сұрау бекер;

脱离劳动等于犯罪 (tuō lí láo dòng děng yú fàn zuì) – Жұмыстан алыс болу қылмысқа тең [10].

Құдай мен рух, олардың кейіпкерлері, мысалы, үй немесе ошақ Құдайы (灶王), тозақ иесі (baogong), туылу (буддисттік әйел құнарлылығы құдайы), ұзақ өмір сүру Құдайы (寿星) және т.б. құдайлар жайлы мақал-мәтелдерде маңызды орын иеленеді [23]:

灶王老爷上天-没了住处 (zào wáng lǎo yé shàng tiān-méi le zhù chù) – Ошақ басының құдайы аспанға көтерілді - үйінен айырылу (сал. өз орнын таба алмай жүрген адам туралы);

阎王嫁女儿 - 鬼来抬 (yán wáng jià nǚ ér - guǐ lái tái) – Жер асты патшалығының құдайы қызын үйлендіреді – шайтан көтереді (шайтанның ісіне салу);

寿星老叫门 - 肉头到门 (shòu xīng lǎo jiào mén - ròu tóu dào mén) – Ақымақ бастан ақыл шықпайды, ақыл шықса да, мақұл шықпайды (ақымақтар туралы мағынасында) [10].

Зерттеу жұмысымызда Қытайдағы ең кең таралған дін – буддизм дініне қатысты мақал-мәтелдердің топтамасын қарастырдық. Буддизм діні – Орта Азия арқылы Қытайға енген, өзінің алғашқы үнді формасымен салыстырғанда айтарлықтай өзгерістерге ұшырағаны белгілі. Төменде осы діни жүйенің қытай халқына әсер етуінің нәтижесі болып табылатын көптеген мақал-мәтелдер берілді:

求佛求一尊 (qiú fó qiú yī zūn) – Буддадан бір ұзунь сұрау. Көмек алу үшін басқаларға сирек жүгінетіндер туралы;

佛是金装, 人是衣装 (fó shì jīn zhuāng, rén shì yī zhuāng) – Будданы сәндендіретін – алтын, адамды сәндендіретін – киім (Адамның сыртқы келбеті туралы сөз ету мағынасында).

Қытай халқының дүниетанымына әсер еткен және Қытай менталитетінің негізгі тірегінің біріне айналған келесі дін – Даосизм. Даосизм термині ілім ретінде (Дао мектебі) және дінге табыну мақсатында пайда болған [24].

Даос философиясы адамның күнделікті цикл арқылы шындықты қабылдауына қарай жүзеге асады. Бұл күннің шексіз өлуі мен қайта тірілуі, мәңгілік өмір идеясын тудырды. Даосизм мистикаға толы. Қытайда сегіз өлмес – Таос әулиелері (八位仙人 Bā wèi xiānrén) бар, тау мен аралдарда сиқырлы күштер иеленген) [24].

遇仙不成道, 如到宝山空手回 (Yù xiān wèi chéng dào, rú dào bǎoshān kōngshǒu huí) – өлмейтін адамды кездестіріп жарықтанбасаңыз, сіз қазына тауына құр алақан барғаныңыз;

道高龙虎伏, 德重鬼神怕 (Dào gāo lóng hǔ fú, dé zhòng guǐ dé zhòng guǐ shén) – Жол биік болса айдаһар, жолбарыс қорқады, ізгілік жоғары болса, аруақтар мен құдайлар қорқады [10].

Қытайдың тағы негізгі діні – конфуцийшілдік дін. Конфуцийшілдік – қарым-қатынас, саясат, этикет және отбасылық өзара қатынастар жағынан үстемділік иеленеді. Ертеде бұл ілім этикалық, саяси негізде емес, әлеуметтік-психологиялық ілім ретінде таралды [25].

Конфуций ежелгі данышпандардың бірі болып саналады, оның көптеген шешімдері қытай ұлтының күнделікті өмірінде кеңінен қолданылатын қанатты сөздердің қатарына айналды:

德不孤，必有邻 (dé bù gū, bì yǒu lín) – адамгершілігі жоғары күйеу жалғыз емес, әрқашан серіктес табылады;

听其言而观其行 (tīng qí yán ér guān qí xíng) – сөзге соқыр сенбе, іс-әрекетке қарап баға бер; сену және тексеру (адамдардың сөзін тыңдау, олардың істеріне қарау);

言辞足以表达意思就了 (yán cí zú yǐ biǎo dá yì sī jiù le) – Тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйіні бар;

有得必有失 (yǒu dé bì yǒu shī) – Ер басына күн туса, долданар да, тасынар, жауын жеңсе жарқырап, жауған күндей ашылар [10].

Әрі қарай, біз көптеген ғасырлар бойы жоғарыда аталған барлық құбылыстардың әсерінен қалыптасқан қытай халқының ерекше мінез-құлық сипаттамаларының белгілеріне тоқталып өтейік.

Қытай ұлтының екі негізгі міндеті – аспанға деген ризашылық және ата-бабаларына деген ризашылық таныту. Сондай-ақ, қытай ұлты әрқашан кәрілікті ерекше құрметтеген және қастерлеген [26]. Оған келесі мақал-мәтелдер дәлел бола алады:

树老根多，人老智多 (shù lǎo gēn duō, rén lǎo zhì duō) – адам қартайған сайын ақылды болады;

家有一老人，如有一宝 (jiā yǒu yī lǎo rén, rú yǒu yī bǎo) – қарты бар үйдің қазынасы бар, қызы бар үйдің базынасы бар [10].

Қытай халқын әлемнің басқа халықтарынан ерекшелеп көрсететін көптеген белгілері бар. Олардың бірі – «个性» (тұлға) немесе «面子» (бет, абырой) туралы түсінік. «面子» – бұл қытай халқы үшін қатаң ережелер жиынтығы іспетті моральдық өлшем. Бетіңізді жоғалту дегеніміз – сый мен құрметтен айырылу, өзіне деген сенімді біржола жоғалту.

Сондай-ақ, қытай халқында билікке деген үрей, қорқыныш бар. Ежелгі заманнан бері қарапайым адамдар билікке жақынырақ болған сайын, одан қорқады. Мұның бәрі аспанға табынумен және рухтарды құрметтеумен байланысты болды.

人怕春明，猪怕壮 (rén pà chūn míng, zhū pà zhuàng) – шошқаның семіздігі қауіпті, адамның даңқы қауіпті;

人要脸，树要皮 (rén yào liǎn, shù yào pí) – атақ даңқымен қыз өтер, мата даңқымен бөз өтер (адам үшін бедел аса маңызды);

Қытай ұлты өте еңбекқор халық екені белгілі. Еңбекке арналған мақал-мәтел тобын қарастырайық:

世上无难事，只怕有心人 (shì shàng wú nán shì, zhǐ pà yǒu xīn rén) – Еңбек емсең – еленерсің, еңбегіңе кенелерсің;

穷则变，变则通 (Qióng zé biàn, biàn zé tōng) – кедейлік кетсін десең, еңбек ем, молшылық жетсін десең, еңбек ем;

有志者，事繁成 (Yǒuzhì zhě, shì fán chéng) – жұмысы жемістінің - өмірі келісті [10];

Мақал-мәтелдердің ұлттық-мәдени ерекшелігі – менталитет ерекшеліктермен, тарихи тәжірибемен, дін және дәстүрмен анықталады. Қытай тілінің фразеологиялық қоры шектен тыс мол және бұл зерттеу жұмысы барысында келтірілген мақал-мәтелдер мысалында айқын көрінеді. Қытай тілінің мақал-мәтелдері өзінің семантикасы жағынан да, құрылымы жағынан да, дерек көздері жағынан да алуантүрлі.

Қытай халқы адамның ішкі әлемі, бақыты мен даналығы туралы даналық ойларын мақал-мәтелдерде толығымен бейнелейді:

心里没病，不怕冷言侵 (Xīnxīn méi bìng, bùpà lěng yán dǎn) – ары таза өсек-аяңнан қорықпайды;

心急吃不了热豆腐 (Xīnji chí bùliǎo rè dòufu) – сабырсыздық істеген бәрінен құр қалады;

人生一世，草木一秋 (Rénshēng yīshì, cǎomù yī qiū) – адамның өмірі қысқа, сондықтан уақытты қадірле;

人生难得遇知音 (Rénshēng nándé yù zhīyīn) – адам өмірінде сырлас дос табу қиын;

人必自侮，而后人侮之 (Rén bì zì wǔ, ér hòu rén wǔ zhī) – адам өзіне деген сенімі болмаса, басқалар оны көзіне ілмейді;

饶人是福，欺人是祸 (Ráo rén shì fú, qī rén shì fú) – кеңшілік ету бақ сыйлайды, жәбірлеу пәле-қала әкеледі;

染缸里捞不出白不來 (Rǎngāng lǐ lāo bù chū bái bu lái) – нашар ортадан жақсы адам тәрбиеленбейді;

麻雀飞过也影子 (Máquè fēiguò yě yǐngzi) – аспанда ұшқан құстың да көлеңкесі жерге түседі [10].

Әр аймақтың табиғаты бір біріне ұқсамайды, оның тілдегі көрінісі де әртүрлі болады. Қытай халқының саны, тарихы, құнарлы жері, бай табиғи ресурстары, әр түрлі жерлерінің өзіндік көрнекіліктері мен әдет-ғұрыптары бар, сондықтан осыған орай көптеген нақыл сөздер пайда болды, ол жерде ұлттық шынайылық сипатталады. Мысалы: 桂林山水空中帝国第 (guì lín shān shuǐ kōng jìān dì guó dì) – Гуйлиндік пейзаждар – аспан империясындағы алғашқылар; 岳阳楼神知 (yuè yáng lóu shén zhī) – Юэян мұнарасы Тәңірге танымал және т.б. Қазақ мақал-мәтелдерінің ішінде көпшілігі топониммен байланысты: мысалы, Әркімнің өз жері – Мысыр шаһары; Ақ Еділдің өзі болмасақ та бұлағымыз,

ақылды бастың өзі болмасақ та – құшағымыз; Еділ басынан лайланады, сағасынан тұнады; Еділ – ел болып келгенге су, едірейіп келгенге у; Барар жерім Балқаш тау, ол да біздің көрген тау; Түркістанның түбін түйе шалады [19].

Қазақ тіліндегі мақал-мәтелдер секілді, қытай мақал-мәтелдері танымал адамдарды табиғат құбылыстарымен және көрікті жерлермен салыстырады. Мысалы, 有眼不识泰山 (yǒu yǎn bù shí tài shān) – көздері бола тұра, Тайшан тауларын көрмеу (кімге назар аудару керектігін білмеу); 不见棺材不落泪, 不到黄河不死心 (bù jiàn guān cái bù luò lèi, bù dào huáng hé bù sǐ xīn) – Хуанхэ өзеніне жеткенше тоқтамау, табытты көрмейінше жасымау; 不到长城非好汉 (bù dào zhǎng chéng fēi hǎo hàn) – Ұлы қабырғаға жете алмағандарды нағыз ер адам деп санауға келмес және т.б. Қазақ тіліндегі мысалдарға тоқталсақ: Арыстандай жігітте Алатаудай ақыл бар; Әлім келсе, Арыс суын бойлар ем [19].

Қазақстанның территориясы кең және табиғи ресурсқа бай, сондықтан қазақ халқының өмірі орман және ағаштармен тығыз байланысты, бұл көптеген қазақ мақал-мәтелдерінде сипатталады, мысалы, Орман болса, отын болады; Ағашты кесу оңай, орманды өсіру қиын; Орманы отынға жарымас; Бөріден қорыққан орманға бармайды; Жалғыз ағаш орман болмас,

Жалғыз кірпіш қорған болмас; Отансыз ұл—ормансыз бұлбұл; Ел аралаған сыншы, орманды аралаған үйші болады; Жақсылық ағаш басында, жамандық аяқ астында; Ағайынға қарап мал өсер, ағашқа қарап тал өсер; Ағашты жердің ырысы мол, бауырмашылдың туысы мол. [19].

Қазақ мақал-мәтелдерімен салыстырғанда қытай тіліндегі мақал-мәтелдерде орман тақырыбы аз: 莫为蝇头小利错失整片森林 (mò wèi yíng tóu xiǎo lì cuò shī zhěng piàn sēn lín) – ұсақ табыстар үшін бүкіл орманды жіберіп алмаңыз; 独木易被大风折, 森林不怕狂水旱 (dú mù yì bèi dà fēng zhé, sēn lín bù pà kuáng shuǐ zǎo) – бір ағашты қатты жел оңай сындырады, ал орманды қатты жел жоя алмайды және басқалары[27].

Мәдениеттің қалыптасуы – мәдени лингвистиканың негізгі ұғымдарының бірі. Мәдени қатынастарды зерттеу өте маңызды, өйткені мәдени көзқарастар - бұл «лайық/лайықсыз» ретінде сәйкес келетін «идеалдардың бір түрі» [28]. В.Н. Телиа мәдени көзқарастарға «екі немесе одан да көп адамның өзара әрекеттесуінің өнімі болып табылатын өмірлік тәжірибеге арналған рөлді атқаратын психикалық үлгілер» деп анықтама береді [29].

Мысалы, қабаттасқан мәдени қатынас: Шындықты жеңу мүмкін емес Шындықты дәлелдеу мүмкін емес (қазақ); 真理一句值千金 (Lǐ lǐ yī jǐ zhí qiānjīn – Бір ақиқат сөз мың алтынмен бағаланады) (қытай); қазақ тіліндегі мәдениеттің өлшемі: Ақиқат - даналықтың көрінісі (Шындық - парасаттың жарығы), қытай тілінде: 真象迟早会显露出来 (Zhēnxiàng lián zǎo huì yuè zhuǎn lái lái – Шындық бір күні ашылар); 真理比太阳更明亮 (Zhēnlǐ bǐ tàiyáng gèng míng liàng – Шындық күннен де жарық). Зерттеу нәтижесінде автор тарапынан келесідей

тұжырымдар жасалды: Қазақ және қытай лингвомәдениеттерінің негізгі мәдени қатынастары көбінесе сәйкес келеді. Қазақ лингвистикалық мәдениетінің көптеген белгілері қытай тілінде кездеседі, қытай тілінің паремияларындағы бірқатар белгілер қазақ тілінде қолданысқа ие емес.

Қытай және қазақ мақал-мәтелдерінің ішінде жақсы мінез-құлық, жаман мінез туралы тақырыптар да кездеседі. Мысалы, сәйкестендіру параметрі: *Басқаларға құрметпен қарай отырып, тағзым ет* (тағзым етуден – сіз ешнәрседен айырылмайсыз), *Жақсы сөз жарым ырыс!* (қазақ). *Жол сұрай иілдесеңіз, жиырма шақырым артық жол жүресің* (қытай); қазақ тіліндегі әртүрлі белгілер: *Өзгелерді құрметтеу, қадір-қасиетіңізді есте сақтау* (*Адамды құрметте, бірақ қадіріңді жоғалтпа*) [19], қытай тілінде: *微笑要有礼貌* (*Wéixiào yào yǒu lǐmào*) – *Сыпайы болу үшін күлімсіре* (*күлімсіреген жүзің алыстан келген қонақтарды қызықтырады*). Зерттеу нәтижесінде қоғамдағы адамдардың мінез-құлық мәдениеті туралы жалпы көзқарастардың айтарлықтай ұқсастығын байқаймыз.

Чэн Шисун (成世勋) өзінің «*汉哈谚语对比研究*» (Қытай және қазақ тілдеріндегі мақал-мәтелдерді салғастыра зерттеу) [30] атты еңбегінде қытай және қазақ мақал-мәтелдерінің грамматикалық құрылымын, ырғақтық, шешендік, лексикалық ерекшеліктерін, мәдени коннотацияларын, құндылық бағдарларын, дәстүрлі адамгершілік ұғымдарын салыстыра отырып, микро және макро деңгейдегі ұқсастықтары мен айырмашылықтарын терең талдаған. Сонымен қатар, мақал-мәтелдердің қалыптасуы мен түсінігі бойынша теориялық пікірталас, ой толғаулар жүргізіледі. Бұл қытай және қазақ тілдерінің ішкі заңдылықтарын зерттеп қана қоймай, сонымен қатар адамдардың ойлауын, тілін және мәдени ерекшеліктерін зерттеуге көмектеседі, сонымен қатар, қытай және қазақ тілдерін үйретуге, мәдениеттер арасындағы қарым-қатынасқа, тіл зерттеуіне және екінші тілді оқытуды жетілдіру, қолдану және қарым-қатынас дағдыларына үлкен мән береді. Автор қазақ және қытай тіліндегі жануарлар атауы, жәндіктер тақырыбындағы мақал-мәтелдерді қарастырып өткен.

Жәндіктердің атаулары бұған дейін қазақ лингвистерінің зерттеу нысаны болды. Г.Б. Мәдиева, С.Қ. Иманбердиева «*Ономастика: зерттеу мәселелері*» атты еңбегінде жалпы қазақ тіліндегі зоонимдерге талдау жасаған, жәндік атауларын зерттеу қиындықтарын ашып көрсетеді; оларды зерттеудің прагматикалық маңыздылығын айқындайды, мақал-мәтелдер негізінде қалыптасқан семантикалық туындыларды зерттейді, олардың компоненттері жәндіктердің белгілері болып табылады [31]. Алайда жәндіктердің атаулы компоненттері бар қазақ мақал-мәтелдері қытай тіліндегі лингвомәдени талдау нысаны болған емес. Егер жалпы зоонимдердің компонент-атауымен мақал-мәтелдерде көрініс тапқан мәдениетке деген көзқарастар жеткілікті мөлшерде зерттеуге арналса дұрыс болар еді (Се Цюцзюй 2007, Сюй Хаоин 2012, Плескачева 2014, Бичер Омер 2016), содан кейін жәндіктердің компонент –

атауы бар мақал-мәтелдерде көрініс тапқан мәдени қатынастар қазақ тілінде де, қытай лингвистикасында да, мәдени лингвистикасында да тиісті ауқымда нәтиже иеленбегені белгілі.

Сонымен, ғылыми әдебиеттерді талдау нәтижесінде келесідей тұжырымдар жасауға болады. Әлем бейнесінің мәселесі лингвистика шеңберінде белсенді түрде қарастырылады. Әлем бейнесі – бұл шындық туралы белгілі бір идеялар жүйесі, әлемнің тұжырымдамалық және лингвистикалық бейнелері болып ерекшеленеді. Бұл зерттеуде әлемнің тілдік бейнесінің зерттелу аясында Г.А. Брутян «біз белгілі бір ауызекі сөйлеу тілдерінің сөздері мен сөз тіркестерінде бекітілген білімді түсінеміз, әлемнің тілдік бейнесінде сөздер, флекциялық және туынды пішімдеулер мен синтаксистік құрылымдар бар» деген пікір білдіреді [32].

Біздің зерттеу жұмысымыздың нысаны – туыс емес тілдер тобына жататын қытай және қазақ тілдеріндегі мақал-мәтелдердің лингвомәдени жүйесі. Әлемнің тілдік бейнесі ерекше және қайталанбайды, ол адам әлемін бейнелейді, мақал-мәтелдерді пайымдауда көрсетілген этикалық және рационалистік бағалауларды қамтиды. «Паремия» термині «мақал» терминіне тән. Бұл зерттеуде біз қазақ және қытай тілдеріндегі мақал-мәтелдерді зерттеуге жүгінеміз. Қазақ тілінде мақал-мәтел – дидактикалық, формасы бойынша ерекше, тұрақты тіркес. Мақал ерекше ырғақты-интонациялық және фонетикалық жағынан ерекшеленеді, ол жағдай үлгісімен, ұқсастығы бойынша ойлау нәтижесімен анықталады. Мақал – лексика-семантикалық және құрылымдық заңдылықтары бар, оқшау, өз бетінше қолданылатын толық пайымдау және семиотикалық тұтастық [33].

Қытай мақал-мәтелдері әлеуметтік және табиғи болып бөлінеді, қытай ұлтының табиғи мақал-мәтелдері қазақ тілінің біршама белгілеріне ұқсас келеді, ал табиғи мақал-мәтелдер қазақ халқының мақал-мәтелдеріне сәйкес келеді. Біз қытай тіліндегі табиғи мақал-мәтелдерін қарастыруға ден қоямыз.

Қытай халқының мақал-мәтелі түсінікті, мәнерлі, аллегориялық, екі өлшемді, ерекше ритмикалық-интонациялық және фонетикалық көркемделуімен, параллельді және параллель емес құрылымдармен ерекшеленеді. Қытай тіліндегі көптеген мақал-мәтелдер дидактикалық қызмет атқарады, ол ауызекі сөйлеу тілінде ғана емес, әдеби-көркемдік стильде де қолданылады.

Мақал-мәтелдердің лексикалық, формалы-туынды, лексика-грамматикалық және құрылымдық нұсқалары бар. Паремиялогиялық зерттеулердің негізгі бағыттары паремиялогиялық қайта құрулар мен паремиялогиялық минимумды зерттеу, сонымен қатар паремияларды салғастырмалы зерттеудің дәстүрлі, әлеуметтік-лингвистикалық, когнитивті, лингвомәдениеттілік түрлері болады [34].

Лексикографиялық сөздіктер тақырыптық мен фразеологиялық сөздіктерге бөлінеді. Зерттеу жұмысында қытай және қазақ тілдеріндегі мақал-

мәтелдердің тілдік және мәдени ерекшеліктерін зерттеу кезінде фразеологиялық сөздіктердің маңыздылығы көрінді.

1.2 Шетел филологиясындағы мақал-мәтелдердің лингвопрагматикалық сипаты.

Кез келген салғастырудың негізгі элементі – салғастырылатын құбылыстардың бірдей (интегралды) және айрықша (дифференциалды) белгілерін анықтау.

Бұл ереже тілге де қатысты. Ф.де Соссюр тұжырымдаған тілдегі сәйкестік пен айырмашылықтардың постулаты лингвистикалық талдаудың бірқатар маңызды әдістерінің негізінде жатыр, яғни олар қарама-қарсы, өрістік, трансформациялық, компоненттік және т.б. деп атаған [35].

«Ресми және мағыналы салыстыру мен қарама-қайшылық нәтижесінде кез-келген ауқымдағы лингвистикалық жүйенің мүшелері ажыратылады - грамматикалық парадигмалар, антонимдік жұптар мен т.б. және керісінше, кез-келген жеке лингвистикалық құбылыстың толық сипаттамасы ондағы әртүрлі аспектілердің, формалардың, мағыналардың және басқа да айырмашылықтардың жиынтығын бөледі, ал екінші жағынан, бұл құбылыс кейбір қауымдастықтарда қандай да бір өзіндік ерекшеліктермен негізделеді - формалды, мағыналық, функционалдық және т.б.» [36].

Соңғы төрт онжылдықта көптеген монографиялық зерттеулер жарық көрді, олардың мазмұнында белгілі бір жұптарға немесе тілдер топтарына салғастырмалы талдау жасалды. Олар мақал-мәтелдердің грамматикалық жеке мәселелеріне арналды. Қытай және қазақ мақал-мәтелдерін салғастыруға арналған бірнеше еңбектер де бар. Салғастырмалы зерттеуге құрылымы мен қызметі бірдей мақал-мәтелдер (вербалды, сын есім, салғастырмалы), фразеологиялық бірліктер, сөйлем құрылымымен, әр түрлі құрылымдық модельдерден тұратын мақал-мәтелдер, бір типті компонентті фразеологиялық бірліктер: соматизм, компонент-зооним, түрлі-түсті компоненттердің белгілері жатады және т.с., семантикасы бірдей өрістер мен топтар және сайып келгенде, тілдердің тұтас фразеологиялық қорлары жатады.

Алайда, әр түрлі тілдердің фразеологиялық құрамын салғастырмалы түрде зерттеуге арналған жұмыстардың алуан түрлілігіне қарамастан, бұл зерттеу бағыты әлі де толық дамыған жоқ. Осы тақырып бойынша алғашқы жалпы теориялық жұмыс 60-жылдардың ортасында пайда болды. Ол жұмыстарда мақал-мәтелдерді синхронды салғастырмалы немесе конфронтациялық зерттеудің кейбір маңызды аспектілері көрсетілді:

1) салғастырмалы, туыс емес тілдермен жұмыс жасау және бір тілден екінші тілге аудару үшін фразеологиялық эквиваленттер орнату, сонымен қатар семантикалық топтар бойынша мақал-мәтелдерді салғастырмалы түрде зерттеуді ұсыну;

2) туыстас тілдердегі ұқсас фразеологиялық деректерді салыстыра талдау;

3) туыстас және туыс емес тілдерде фразеологиялық бейнелерді құру ерекшеліктерін зерттеуге бағытталған құрылымдық-типологиялық талдау;

4) географиялық, тілдік және мәдени қоғамдастықты құрайтын бірқатар тілдердің мақал-мәтелдерінің өзара әрекеттесуі мен жақындасуын қарастыратын аудан аспектісі.

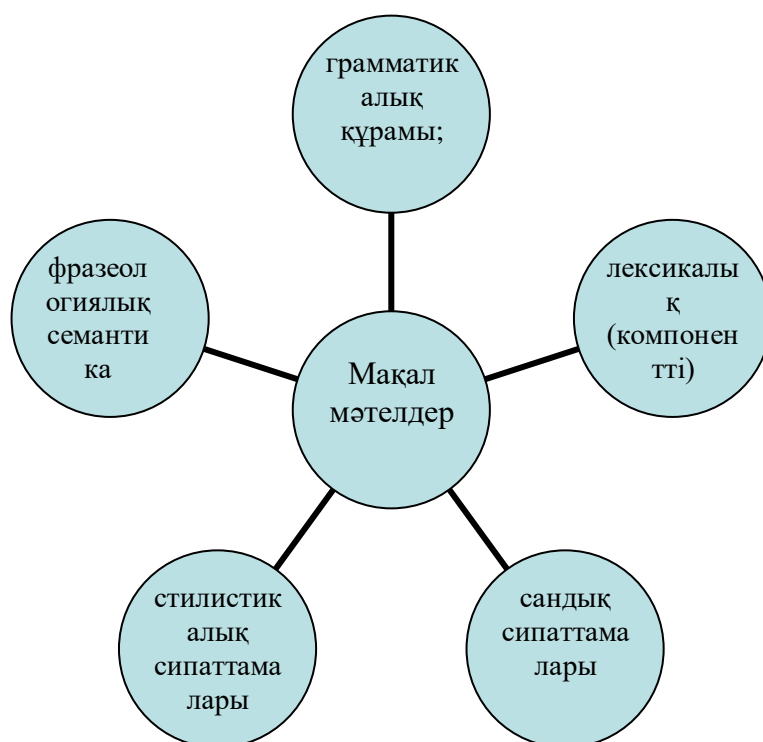
Л.И. Ройзензон мен Ю.Ю. Авалиани ұсынған талдау бағыттары бүгінгі күнге дейін өзекті болып табылады, бұл бірқатар зерттеулермен расталады.

Мақал-мәтелдердің салғастырмалы сипаттамасы бойынша:

- 1) құрылымы мен қызметі бірдей мақал-мәтелдерді топтастыру;
- 2) мағыналық жағынан ұқсас компонентті қамтитын мақал-мәтелдер тобы;
- 3) бірдей типті белгісі бар мағынаны білдіретін мақал-мәтелдер;
- 4) біркелкі жасалған лексикалық-грамматикалық және әртүрлі тілдегі жиынтық семантикасы бар мақал-мәтелдер тобы [37].

Салғастырылмалы құбылыстардың сипаты бойынша:

- 1) мақал-мәтелдердің грамматикалық құрамы;
- 2) мақал-мәтелдердің лексикалық (компонентті) құрамы;
- 3) фразеологиялық семантика және фразеологиялық жүйедегі мағыналық қатынастар;
- 4) мақал-мәтелдердің стилистикалық сипаттамалары;
- 5) мақал-мәтелдердің сандық сипаттамалары қарастырылады.

Сурет 3 – Мақал-мәтелдің салғастырмалы сипаттамасы.

А.Д. Райхштейн «тұтастай алғанда, салғастырмалы мақал-мәтелдерді пысықтау арқылы мақал-мәтелдің нақты деңгейінен талдаудың анағұрлым абстрактілі деңгейіне қарай төмендейді» деп атап көрсетеді [38].

Екі тілдің мақал-мәтелдерінің лингвопрагматикалық тұрғыдан ұқсастықтары мен айырмашылықтарын зерттеу мақал-мәтелдердің ең танымал және дамыған салғастырмалы талдау түрі болып табылады. Біз мұнда екі аспектіні ұстанамыз: ұлттық-мәдени ерекшелігі және құрылымдық-семантикалық салғастыру.

«Коннотация» термині ХІХ ғасырдың ортасынан бастап лингвистиканың терминологиялық аппаратына енгенімен, лингвистикалық зерттеулерде әлі күнге дейін бір мағыналы интерпретацияға ие болған жоқ. Біз лексеманың коннотациясы «белгілі бір тілдік қауымдастықта қабылданған сәйкес нысанды немесе шындық дерегін бағалауды қамтитын ұғымның маңызды емес, бірақ тұрақты белгілері» деген көзқарасты ұстанатын боламыз.

Мақал-мәтелдердегі өте маңызды компонент – бұл мәдени коннотация. Мақал-мәтелдердің мәдени коннотациясы белгілі бір мәдениеттің құндылықтарымен анықталады. Бұл белгілі бір ұлтқа, мәдениетке тән нәрсе. Мәдени коннотация мақал-мәтелдердің ассоциативті-бейнелілік негізін оның мәдени және ұлттық стереотиптермен анықтамасы арқылы түсіндіру нәтижесінде туындайды, нәтижесінде мәдени құндылықтарға байланысты олардың мәдени және ұлттық мәні мен фразеологиялық бірліктердің оң және теріс сипатын ашамыз.

Мақал-мәтелдер сөйлеу барысында әдетте белгілі бір мағынада қолданылады.

Мысалы, фразеологиялық бірлік *生活一天大约克日 (Shēnghuó yītiān dà yuēkè rì)* – бір күнді бір жылдай өмір сүру, мұндағы «天» және «日» салыстыратын болсақ, «天» жағымсыз коннотацияға ие, ол ұзақ, баяу өтіп жатқан уақытты білдіреді. Сонымен, бұл мақалға, тіпті бүкіл мәтінге мәдени коннотация мәдени тұрғыдан маңызды белгі береді. Бұл жағдайда мәдени коннотация ең алдымен ішкі формамен анықталады. Осы мәдени коннотацияны жеткізу құралын фразеологиялық бірлікке кіретін негізгі сөздер құрайды. Мәдениеттің белгілі бір саласына ортақ тұжырымдарды қалыптастыру және мақал-мәтелдерде осы сипатта қызмет ету, түйінді сөздер «бізді мәдени құндылықтар мен көзқарастардың тұтас кешенінің өзегіне апаруы мүмкін» [38].

Мақал-мәтелдер – мәдени және ұлттық ақпараттың тасымалдаушысы. Мақал-мәтелдер адамдардың менталитетін, мәдениетін сақтайды. Мәдени коннотацияны мақал-мәтелдерде ашудың негізгі тәсілі – бұл қазақ және қытай лингвистикалық қоғамының мәдени және ұлттық кеңістігіндегі фразеологиялық бірліктердің (ішкі форма) бейнелік негіздеріне түсініктеме болып табылады. Мәдени түсіндірме – мақал-мәтелдер бейнесін мифтермен (мифологемалармен), рәміздермен, архетиптермен, стандарттармен, ырым-тыйымдармен, т.б. ұлттық мәдениеттің белгілерін сәйкестендіретін негізгі

мақсатқа ие болып табылады. Бұл корреляция бейнеге шағылысу негізінде ғана мүмкін болады, яғни оны ұлттың дүниетанымы тұрғысынан түсіндіру арқылы ғана мүмкін. Мәдени лингвистикадағы мақал-мәтелдерді салғастырмалы түрде зерттеу – тілде, атап айтқанда, фразеологияда бағдарламаланған «әлемнің фразеологиялық бейнесін» семантикалық-диахрондық салғастыру.

Осындай салғастырмалы зерттеудің көмегімен мәдени баламалардың едәуір санын табуға болады, бұл қазақтар мен қытайлардың мәдени-лингвистикалық қоғамындағы лингвистикалық және экстралингвистикалық даму факторларына байланысты. Мәдени коннотация – фразеологиялық бірліктердің «ішкі формасымен» тығыз байланысты, ал ішкі форма – бұл халықтың рухынан немесе ұлттық рухани күштен туындайтын көп қырлы құбылыс. «Сөздің ішкі формасы, сөздің мағынасы мен қолданылуына негізделген бейне тек сол материалдық немесе рухани мәдениеттің аясында, белгілі бір сөздің немесе сөз тіркесінің пайда болған немесе өзгерген тілдік жүйенің аясында азауы мүмкін» деген пікір бар [39]. Қазақ фразеологиясының тұрақты тіркес және семантикасы мағыналарының ішкі формасы туралы арнайы профессор Р. Авакова ғылыми монографиялық еңбегінде қарастырған [40].

А. Мелерович пікірінше, «Ішкі форма дегеніміз – жаңа мағына жасауға негізі болатын ең жақын семантикалық-этимологиялық мағына» [41].

Мәдени ақпаратты ішкі форманың фразеологиялық бірлігінен алуға болады, өйткені онда мәдениеттің «іздері» - мифтер, архетиптер, әдет-ғұрыптар, тарихи оқиғалар мен материалдық мәдениет элементтері бейнеленген.

Сонымен, ішкі форма екінші номинация немесе байланыстар жүйесін (интегралды жағдай) сипаттау мақсатында қандай да бір маңызды байланысты қайта құруға бағытталған, ол сонымен бірге санада ассоциативті байланыстардың пайда болуына ықпал етеді. Ішкі формамен өрнектелген типтелген жағдай «өзіне берілген қоғамның тарихи дамуы үдерісінде қоғамдық тәжірибе әзірлеген, алдыңғы ұрпақтардың жеке санасы бойынша оған берілген белгілі бір бағдар бағытын» жүзеге асырады. Ішкі форма мәдени ақпаратпен тығыз байланысты. Бұл әлемнің бейнелі көрінісі, фразеологиялық бірлікке мәдени және ұлттық реңк береді. Фразеологизм – адамзат өркениетінің дамуындағы тіл мен мәдениетте ең құнды дүние болып табылады. Басқа тілдік бірліктермен салыстырғанда ол халық тарихымен, халық мәдениетімен тығыз байланысты және ерекше ұлттық сипатқа ие. «Қазақ фразеологиясының ғылыми пән ретінде қалыптасуы мен дамуы алдымен ұлт тілінің өзіндік ерекшеліктеріне байланысты. Қазақ тілі аса көркем поэтикалық бейнелілігі және синонимдердің молдығымен назар аудартады. Қазақ халқының дәстүрлі шешендік сөз өнерінің алтын тұғыры болған мақал-мәтелдер мен тұрақты тіркестер, бейнелі тұрақты метафоралар қай кезде болмасын басқа жұртты таң қалдырған.» [42].

Ұлттық-мәдени ерекшеліктер тақырыбы фразеология саласындағы зерттеулер үшін дәстүрлі болып табылады. Көптеген жылдар бойы мақал-мәтелдерге арналған еңбектерде (әсіресе олар дәстүрлі лингвистиканың шеңберінде жүзеге асырылса) мақал-мәтелдер белгілі бір тілдің мәдени әлеуетін жинақтайтын тілдің ұлттық ерекшелігі болып табылады. Әр халықтың ұлттық ерекшеліктерін талдау басқалармен тек салыстыра, салғастыра талдау арқылы білуге болады. Әр этностың өз ұлттық бейнесі болады, әр этномәдени ортақтық тілдік ортаның ерекшелігін көрсетеді. Тілдік орта (тілдің өмір сүру ортасы) терминіне Э.Сепир географиялық және әлеуметтік факторларды (дін, мораль, қоғамның саяси ұйымдасу формалары, өнер) жатқызады [43].

Тілдің фразеологиялық құрамы лингвомәдени бірлестіктің өзінің ұлттық ерекшелігін анықтайтын «айна» іспеттес, мақал-мәтелдер сөйлеушілерге әлемнің ерекше бейнесі туралы көзқарасты білдіреді. Әр түрлі лингвистикалық қауымдастықтар тұжырымдаманы қалыптастырудың әртүрлі құралдарын қолдана отырып, әлемге әртүрлі көзқарастарды қалыптастырады, олар шын мәнінде ұлттық мәдениеттің негізі болып табылады. Мәтінде мәдениет шынайы сақталады. Адамның рухани әлемін бейнелейтін – тіл болғандықтан, мәдениетке тікелей қатысы бар, өйткені ол көптеген мәдени кодтарға енген, бұл тарих, этнография, ұлттық психология, ұлттық мінез-құлық туралы, яғни мәдениеттің мазмұнын құрайтын барлық нәрсе туралы ақпаратты сақтайтын мәтін. Мәтін - белгілі мәдениеттің дәстүрлерінде тәрбиеленетін оқырманнан автоматты түрде пайда болатын, тікелей ассоциацияларды ғана емес, сонымен қатар жанама байланыстардың көптігін тудыратын нақты белгілер жиынтығы.

Өз кезегінде мәтінді құру ережелері оның пайда болатын мәдени мәнмәтініне байланысты. Мәтін төменгі деңгейдегі лингвистикалық бірліктерден жасалады, олар дұрыс таңдалған жағдайда мәдени белгіні күшейте алады. Бұл бірінші кезекте - мақал-мәтелдер.

Мақал-мәтелдер (ММ) семантикада белгілі бір халық мәдениетінің ұзақ даму үдерісін көрсете отырып, мәдени көзқарастар мен стереотиптерді, стандарттар мен архетиптерді ұрпақтан-ұрпаққа жеткізеді.

Мақал-мәтелдерді қарастырғанда келесі гипотезаларды ұсынамыз:

1. мақал-мәтелдердің көпшілігінде анықталуы керек ұлттық мәдениеттің «іздері» бар;
2. мәдени ақпарат мақал-мәтелдің ішкі түрінде сақталады, олар әлемнің бейнелі көрінісі бола отырып, мақал-мәтелге мәдени және ұлттық реңк береді;
3. мәдени және ұлттық ерекшеліктерді анықтаудағы басты нәрсе – мәдени және ұлттық коннотацияны ашу.

Қазақ ауыз әдебиеті үшін мақал-мәтелдер халықтың мәдени мұрасының қайнар көзі. Мақал-мәтелдер лингвистикалық тұрғыдан гөрі фольклорлық әдебиетте көбірек пайдаланылады. Алайда халықтың танымдық-әлеуметтік деңгейінен хабардар ететін мақал-мәтелдер сөйлеу кезінде фразеологизмдер секілді даяр қалпында қолданылады.

Мақал-мәтел стереотиппен байланысты болады, осы стереотипті білдіретін құрал мақал-мәтелде көрсетілген белгілі бір көрініспен немесе кескінмен байланысты. Когнитивтік лингвистика мен этнолингвистикада «стереотип» термині тіл мен мәдениеттің мазмұндық жағын білдіреді, яғни әлемнің тілдік бейнесі анықтамалық психикалық стереотип ретінде түсініледі. Сонымен, Э. Бартминский әлемнің тілдік бейнесі мен лингвистикалық стереотип бөлшек және тұтастық ретінде қарастырылады, ал лингвистикалық стереотип «сипаттама және бағалау сипаттамалары қатар өмір сүретін және нысанның субъективті түрде анықталған көрінісі, тілден тыс әлемнің белгілі бір нысанына қатысты үкім немесе бірнеше үкімдер ретінде түсініледі, әлеуметтік тұрғыдан дамыған когнитивті үлгілер шеңберіндегі шындықты түсіндірудің нәтижесі болып табылады» [44].

Тілдік стереотиптерді қолдану арқылы коммуникаторлардың күші үнемделеді және байланысы жеңілдейді. Сонымен қатар, олар өздерінің семантикасында халықтың мәдениетінің ұзақ уақыттық даму үдерісін бейнелейді, ұлттық сипатын, тарихи-мәдени реңкін жеткізеді. Тілдік бірліктің ішкі формасына сүйене отырып, біз халықтың өмірі, менталитеті туралы көп нәрсе біле аламыз. Яғни, ММ стереотип арқылы қалыптасады. Бірақ мақал-мәтелдер арқылы стереотип қалыптасқан кезде оған қарама-қарсы үдеріс те орын алуы мүмкін. Мысалы, «*Қисықты қабір түзетеді*» деген тіркесті алайық. Бұл құрылымды қабылдаған кезде біздің санамызда жаман адамның өзгеруі мүмкін емес, ол ешқашан түзетілмейді деген стереотип қалыптасады. Мақал-мәтелдерді олардың қиял тұрғысынан қабылдауының ұлттық менталитетті бейнелейтін стереотиптермен қатынасы негізінде түсіндіре отырып, біз сол арқылы олардың ұлттық-мәдени коннотациясының мазмұны болып табылатын мәдени-ұлттық мәні мен сипатын ашамыз.

Сонымен, мақал-мәтелдерде стереотиптердің көрінісі өте айқын көрінеді, өйткені бейнелерді тұжырымдармен, мағыналармен сәйкестендіре отырып қана біз мәнерлеудің мәдени және ұлттық маңыздылығын анықтай аламыз.

Мәдени коннотация аспектісі негізінде фразеологиялық бірліктерді салғастыру кезінде қызықты әрі маңызды құбылысты байқауға болады – бұл мақал-мәтелдерде компоненттің арнайы оқылуы.

Тілдік таңбаның ерекшелігі әлем бейнесімен, фондық білімімен байланысты лингвистикалық белгінің уәждемесінен тұрады. Символдық оқылымы бар компоненттер фразеологиялық бірліктердің бейнелі мазмұнына тағы да «*көбінесе абстрактілі мағына*» қосады. Яғни, олардың белгіленуі (әдетте белгілі бір нысан белгіленеді) абстрактілі бейнелеуді немесе дерексіз идеяны білдіреді. Өртүрлі онтологиялық мәртебеге ие мұндай компоненттер белгінің қатынасына түседі. Сонымен, егер мақал-мәтелдерді қазақ және қытай тілдерінде әртүрлі үйлесімде ерекше символикалық оқылымға ие болатын компонент үймен салыстырсақ: 1) ғимарат, бөлме: *үй жіңішке болғанымен, төбесі берік* (қазақ); *高屋建瓴* (*gaowūjiánlíng* – *биік ғимараттың төбесінен бөтелкемен су құйыңыз*) (қытай) (тоқтатылмайтын үстемдік, тиімді жағдай); 2)

пәтер, тұрғын үй: *менің үйім — менің қамалым* (қазақ); *四海为家* (*sìhǎiwéijiā* – *төрт теңізде, яғни барлық жерде, кез-келген жерде өзіне үй табу*) (қыт.); 3) отбасы: *қонақ болу жақсы, бірақ өз үйіңде болған тіпті жақсы* (қазақ); *家和万事兴* (*jiā hé wànshì xīng* – *отбасында татулық болса, бәрі жақсы болады*) (қыт.). Символдық оқылымы бар компоненттер мағынаны білдіреді, олар «семантикадағы, тілдік код ішіндегі символдық код» деп аталады [45].

Екі тілдің ұлттық ерекшеліктерін зерттегенде екі тәсіл қолданылады. Бірінші тәсіл - салғастырмалы, онда бір тілдің ұлттық-мәдени ерекшелігі басқа тілге қатысты анықталады. Екінші тәсіл – интроспективті, онда тілдің ұлттық ерекшеліктері оның сөйлеушілерінің көзімен, яғни ішкі көзқарас, өзін-өзі бақылау арқылы қаралады.

Салғастырмалы тәсілмен, тілдің екеуіне қатысты барлық ерекше деректер танылады, бұл дәстүрлі фольклорлық мәдениет тұрғысынан екінші тіл (және сәйкесінше мәдениет) тұрғысынан маңызды емес болып көрінеді. Сонымен бірге нақты дерек ретінде анықталған көптеген жағдайлардың басқа тілдерде (мәдениеттерде) орын алуы маңызды емес.

Интроспективті көзқарас басқа тіл мен мәдениеттің ерекшелігіне қарамастан «имманентті» ұлттық-мәдени сипаттамалардың болуы туралы идеяға негізделген [46]. Бұл зерттеудің міндеті – бір тілдің ұлттық ерекшелігі сол тілде сөйлеушілердің көзқарасымен жауап іздеу ретінде қарастырылған. Бұл жағдайда анағұрлым ұқсас зерттеу әдістері – ақпарат берушілермен сұхбаттасу және сол тілге қатысты лингвистикалық деректерге қатынасын анықтауға бағытталған әр түрлі тесттер жатады. Салғастырмалы талдауда ең маңызды өлшемнің бірі – қалыптасқан тіларалық айырмашылықтардың сәйкес мәдениеттің ерекшелігіне қозғағыштығы, ал интроспективті тәсіл кейбір құбылыстарды өзіндік және тек өзінікі ретінде сипаттайтын ана тілін меңгерген шешендердің түйсігіне жүгінуді білдіреді, яғни таза ұлттық сипатты білдіреді. Салғастырмалы тәсіл негізінде, нақты таңдалған құбылыстар интроспективті көзқарас негізінде анықталған құбылыстардың ауқымымен сәйкес келуі мүмкін емес, тіпті онымен байланыс нүктелері болмауы да мүмкін.

Біздің зерттеуімізде біз бірінші тәсілге сүйенетін боламыз. Қазақ және қытай секілді туыс емес тілдердің мақал-мәтелдерін салғастырмалы түрде талдау айтарлықтай қызығушылық тудырады, өйткені мақал-мәтелдерде сол немесе басқа тілді жеткізуші мәдениеттің деректері мен құбылыстары жинақталып көрініс береді, тілдік қауымдастықтардың дүниетанымы, халық мәдениеті мен менталитетінің ерекшеліктері сақталады. Мақал-мәтелде халықтың күнделікті өмірінің, тұрмысының, тарихы мен мәдениетінің өзіндік ерекшелігі айқын көрінеді. Коннотациялар әдетте, сөздердің (белгілердің) бейнелі мағыналарында, метафоралар мен салыстыруларда, фразеологиялық бірліктерде, синтаксистік конструкциялардың жекелеген түрлерінде және т.б. көрініс табады. Белгілі бір тілдік қауымдастықта мақал-мәтелдердің мәдени коннотациясының қалыптасуына келесі деректер үлкен әсер етеді: мақал-

мәтелдердің өмір сүруінің мәдени, діни, тарихи, саяси, психологиялық түпнұсқалары, оның ұлттық әдебиетте қолданылуы, сонымен қатар лингвистикалық жаһанданудың белсенді үдерістері, бұқаралық ақпарат құралдары мен бұқаралық мәдениет тарапынан байқалады. Әлемдік жаһандану үдерістері тілдердің дамуына үлкен әсер етеді: жаңа халықаралық коннотациялар пайда болады, үнемі жаңа тіларалық метафоралардың, салғастырулардың, фразеологиялық бірліктердің және т.б. қалыптасу үдерісі жүреді.

Мысалы, «*Айдаһар*» мен «*панда*» сөздері Қытайдың көптеген қытайлық субъектілер арасында ғана емес, сонымен қатар бұқаралық ақпарат құралдары мен әдебиеттің арқасында мәдениетте жақсы қолданысқа ие, мысалы, «*龍*» (*Lóng – айдаһар*) қытай ұлтының символы, «*қытай халқы - айдаһардың ұрпақтары*» деп айтылады, «*熊貓*» (*Xióngmāo – панда*) тек Қытайда өмір сүретін сирек кездесетін жануар.

Мақал-мәтелдердің мәдени мәні оның құрылымындағы символдық компоненттің болуында. Н.Д. Арутюнова [47] бейнемен салыстырғанда символдың неғұрлым жоғары семиотикалық мәртебесін көрсетеді. Бұл ішінара символды көбінесе мәдениет тұрғысынан түсіндіруге байланысты, бұл «іс жүзінде символизммен ауыр жүктелген». «*Символизм*», «*символика*» (*symbolism*) терминдері мінез-құлықтың әртүрлі, бір-біріне ұқсамайтын тәсілдерін қамтиды. Символдың тұрақты сипаттамаларының бірі – ол әрқашан мінез-құлықтың неғұрлым жақын делдалдық түрін алмастырушы рөлін атқарады, сондықтан кез-келген «*символизм*» жағдайға байланысты түпнұсқадан тікелей шығаруға болмайтын мағыналардың болуын болжайды. Біз мақал-мәтелдер шындықтың кез-келген құбылысын білдірмейтінін, керісінше, оны бейне түрінде ұсына отырып сипаттайды деп айтқан болатынбыз.

Мақал-мәтелдің бейнелі мазмұны метафоралық мағына ретінде қабылданады, ол сонымен қатар қазіргі мәдени дүниетанымды бейнелейді. Сонымен бірге, мәдени белгіге жататын «дайын» белгілер де мақал-мәтелдердің бейнелік негізіне қатысады.

Бір жағынан тіл мәдениетінің көрінісі болса, екінші жағынан ол белгілі бір тілдік қоғамның мәдениетін қалыптастыратын маңызды факторлардың бірі. Қытай мен қазақ мәдениеттері бір-біріне ұқсамайды. Ұқсастық жағынан алып қарайтын болсақ, қытай және қазақ тілдеріне белгілі таңбаларды беретін семантикалық өрістердің немесе мәдени кодтардың жақындығы. Қазақ тілінде де, қытай мәдениетінде де аңдар, құстар, өсімдіктер, сандар мысалымен берілген көптеген ертегілер мен аңыздар бар. Бейнелердің әрқайсысы символдық мәнге ие. Мақал-мәтелдерде әртүрлі құбылыстардың белгісі бейнеленіп беріледі. Алайда, әртүрлі мәдени фондардың болуына байланысты, қазақ пен қытай санасындағы бір бейне бірдей немесе әр түрлі ассоциация тудыруы мүмкін, ал әртүрлі бейнелер кейде ұқсас белгіні тудыруы мүмкін,

сайып келгенде, кейбір құбылыстардың белгісі тек қазақ тіліне немесе тек қытай тіліне тән. Өртүрлі елдердің адамдары белгілерге әр түрлі көзқараспен қарайтыны анық. Егер біз бұның маңыздылығына назар аудармасақ, кейіңгі қарым-қатынаста түсінбеушілік, кедергілер болуы әбден мүмкін. Қазақ және қытай тілдеріндегі белгілерді оқып үйрену және оларды салғастыру екі елдің мәдениеттері, әдет-ғұрыптары, тілдік әдеттері туралы көбірек білуге көмектеседі және екі халықтың мәдени өзара әрекеттестігін зерттеуге көмектеседі.

Қазақ және қытай мәдениетінде ұқсас және айрықша белгілері бар бейнелер кездеседі. Бұл құбылыстардың бір-бірінен ерекшелігімен, сыртқы келбеті мен сипатының ерекшеленуімен байланысты. Олар қазақ пен қытай ұлты арасында қабылдау немесе қабылдамауды тудырады. Бұл бөлімде біз кейбір бейнелерге салғастыра зерттеу жүргіземіз.

1) Түлкі бейнесі. Қазақ тілінде де, қытай тілінде де түлкі мифологияда «зиянды, қу жануар». Түлкі дәстүрлі түрде қалыптасқан қулық пен алдаудың белгісі деп саналады. Түлкінің бұл символикасы қазақтың «Түлкі мен бөдененің жолдас болуы», «Түлкі, аю және қойшы», «Түлкі мен құмыра», «Түлкі мен тырна», «Түлкі мен қырғауыл», «Ешкі мен түлкі», «Түлкінің айласы» [48] және т.б. ертегілерінде толық сипатталған. Сонымен қатар, түлкі табиғаттан тыс сақтықпен, әрдайым мүмкін болатын қауіпті қамтамасыз етеді деп саналады. Қазақ тіліндегі идиомалар мен паремияларды қарастырайық, олар дәл осы жануар туралы түсінік береді: «Түлкінің жанынан өту»; «Түлкі бәрін құйрығымен жауып тастайды»; «Түлкі жеті қасқырды жетектейді»; «Түлкі құйрығына дақ түсірмейді»; «Түлкі тауықтарды түсінде санайды»; «Түлкідей қу»; «Түлкі - ескі жалапшы»; «Жақсы түлкінің үш тұмсығы бар»; «Түлкі болып кім дәрежеге кірсе, сол дәрежеде қасқыр болады»; «Түлкінің құйрығы ұзын, бірақ ол өздігінен отырмайды»; «Түлкі әрқашан қасқырды тамақтандырады (тіршілік етеді)»; «Түлкі апанына жақын жерде аңға шықпайды»; «Түлкіні батпырауықтан, сұңқардан қорғау үшін құс ауласына жалдады»; «Егер түлкі келмеген болса, қой қасқырды жеп қояр еді», «Айлалы түлкі алдырмас», «Арыстан болсаң жау үшін, Түлкідей болсын әдісің» [19].

Қытайдың ұлттық мәдениетінде де түлкі – айлакерліктің, екіжүзділіктің белгісін бейнелейді. Түлкі жануарымен берілген мақал-мәтелдерде жағымсыз бағалау сипаты бар. Мысалы:

狡猾的狐狸在山根过冬 (Jiǎohuá de húlǐ zài shāngēn guòdōng) – түлкінің қуы бөктерді қыстайды (түлкінің қулығында шек жоқ);

狐狸在洞底, 烟在洞口 (hú lí zài dòng dǐ, yān zài dòng kǒu – түлкісі түбінде, түтіні аузында (адамның қулығын бірдей тану мүмкін емес));

狐狸觅的是肉, 兔子寻的是草 (Húli mì de shì ròu, tùzǐ xún dì shì cǎo – түлкі етке келер, қоян шепке келер (дайын тамаққа келу));

野兽狡猾的是狐狸，牲畜狡猾的是山羊 (Yěshòu jiǎohuá de shì húli, shēngchù jiǎohuá de shì shānyáng – түлкі аңның қуы, ешкі малдың қуы (түлкінің қулығы еш аңға тең келмейді)) [49].

Түлкі алдау мен екіжүздіктің көрінісі бола отырып, әрқашан қытай фольклорында ерекше орын алады. Түлкі – қасқыр, түлкі – жын «түлкі эпосының» тұрақты кейіпкерлері – қытайдың қиял-ғажайып әлемінде алатын орны ерекше, оның ең көрнекті өкілі қытай жазушысы Пу Сунлин [50].

Түлкі – зұлым рухтардың өкілі болып саналады, ерекше сиқырға ие, ол кез-келген кейіпке ену арқылы адамға реинкарнация жасау өнерін меңгертті. Түлкі – сақ, айлакер. Оның басты міндеті – адамдардың өміріне араласу, оларды өзінің арбауына бағындыру, оларды өзінің қулық-сұмдығымен және озбырлығымен баурау. Сұлу қыздардың кейіпін алған түлкілердің арбауына түскен ер адамдар өлім жазасына кесіліп жатады. Қабір жанындағы шұңқырларда өмір сүрген түлкілер өлген жанның бейнесі болып саналады.

Адамдар түлкінің сиқырынан қорғану үшін барлық амалдарды қарастырды және бұл үшін түлкіні тыныштандыру керек деген шешімге келді. Түлкі салттық ғибадаттың нысанына айналды.

Түлкі туралы қалыптасқан бейнені келесі мақал-мәтелдерден көруге болады:

黄鼠狼进屋后变成了狐狸 (huáng shǔ láng jìn wū hòu biàn chéng le hú lí – қасқыр түлкіге айналған - алдамшы ниеттер өте көп (айлакердің мың құбылысы бар; кім айлакер болса, ол бір өзінше адам);

豺狼当道，安问狐狸 (chái láng dāng dào, ān wèn hú lí - қасқыр түлкіден жол сұрайды (жақсы ешнәрсе күтпе; ойында жамандық) [51].

Қытай мақал-мәтелдеріндегі түлкі лексемасының коннотациясы қазақ тіліндегі мақал-мәтелдердің бейнелеу формасына ұқсас екенін айқындадық.

2) Ит бейнесі. Қазақ және қытай тілдерінде ит белгісі қос сипатқа ие. Бір жағынан, бұл бейне жағымды коннотацияға ие. Келесі мысалдарды қарастырайық: *Ит жақсысы бозы болар. Ит жақсысы тазы болар; Жақсы ит малдан артық; Жақсы ит өлімтігін көрсетпейді; Ит иесі үшін, Құс тамағы үшін; Ит те иесін сыйлайды; Ит тойған жеріне, Ер туған жеріне.* Алайда, екінші жағынан, иттің бейнесі бағыну, күшке бағыну; ар-намысты ұмыту, жауға қызмет ету мағынасын иеленеді. Бұл иттің иесінің соңынан жиі жүгіріп, құйрығын бұлғауымен, бейтаныс адамдарды көргенде ойсыз үргенімен байланысты. Сондықтан адамдарда итке деген теріс көзқарас қалыптасқан. Осыған байланысты мақал-мәтелдер қазақ тілінде өте көп кездеседі, мысалы: *Ит жаманы тұз қорыр, Жігіт жаманы қыз қорыр; Пейілі жаманды ит қабады, Ниеті жаманды Құдай табады; Құрдас не демейді, ит не жемейді; Дау құтырса, биін табар, Ит құтырса, иесін қабар; Екі даугер ауыл болмас, Ит күшіктен сауын болмас;* [52].

Қытай тілінде итті адалдығы мен шынайылығы үшін мадақтайтын мақал-мәтелдер бар. Мысалы,

狗鼻子总会闻着地 (gǒu bí zi zǒng huì wén zhe de – *ит тұмсығы жерге жатпас*).

狗不嫌家穷，人不嫌地薄 (gǒu bù xián jiā qióng, rén bù xián de báo – *ит иесін кедейсінбейді, адам жұртын қораишсынбайды*) [49];

Алайда, екінші жағынан, иттің бейнесі басқа символдық мәнге ие: бағыну, күшке бағыну; ар-намысты ұмыту, жауға қызмет ету. Мұндай сөз тіркестері қазақ тілінде өте көп, мысалы: *Иттің баласы; Арттан ерген ит сияқты; Иттің өлімі; Иесінің артынан жүгірген ит сияқты*. Қытай тілінде ит сөзімен тіркестерді қарастыратын болсақ, олар қара сөздер ретінде қолданылады. Мысалы, 狗头军师 (gǒu tóu jūn shī – *иттің басы бар стратег (кеңесші болады)*); 狐朋狗友 (hú péng gǒu yǒu – *жаман серіктестер, шірік достар*); 落水狗 (luò shuǐ gǒu – *суға құлаған ит (қиындыққа тап болған бейшара)*); 蝇营狗苟 (Yíng yíng gǒu gǒu – *шыбын сияқты сырғанау, иттей жорғалау; жалтару, ойнау; айлакер*); 狗仗人势 (gǒu zhàng rén shì – *иесінің артында отырып, басқаларға қысым көрсету; иесінің артында отырып, басқаларды ренжіту; артында қожасы бола тұра, басқаларға қысым жасау*) [48].

Қазақ және қытай мәдениетінде «есек» бейнесі «қыңыр, ақымақ» деген мағынаны білдіреді. Мысалы, қазақ тілінде «*ақымақты сөйлеуінен біл, есегін құлағынан біл*» деген сөз бар. Онда есекті ақымақпен салыстырады, яғни есектің ақымақтығы айқын көрінеді. Келесі мысалдарды қарастырайық: *Бір қыздың кесірі қырық есекке жүк; Есек болса, ерттеуші табылар; Есекті ысқылағанша, иығын шұқыла; Есеп білмеген есек және т.б.* Қытай халқы үнемі қыңырлық танытқан адамды есек деп атайды. Есек жайлы мақал-мәтелдер: 有毛驴，虽然比没有强，可要是牲畜，还算不上 (Yǒu máolǘ, suīrán bǐ méiyǒu qiáng, kě yào shuō shì shìxù, hái suàn bù shàng – *Есек барға саналса да малға саналмайды*); 驴子配不上鞍 (Lǘzi pèi bù shàng ān – *есекке күміс ер жараспас*); 骑毛驴等于骑自己的劳力 (Qí máolǘ děngyú qí zìjǐ de láolì – *есек мінген еңбегін мінер*); 驴肥了，踢主人 (Lǘ fēile, tī zhǔrén – *Есек семірсе иесін тебер*); 驴子肉不洁净，力气却没什么不洁净 (Lǘzi ròu bù jiéjìng, lìqì què méishénme bù jiéjìng – *Есектің еті арам күші адал*); 不管怎么打，毛驴成不了马 (Bùguǎn zěnmē dǎ, máolǘ chéng bùliǎo mǎ – *Есекті қанша ұрсаң да ат болмас*) [48].

Өсіресе Қытайдың солтүстігінде «*倔驴*» (Jué lǘ – *қыңыр есек*) сөздері жиі айтылады. Сонымен қатар, қытай тілінде есек «*қабілетсіз жануар*» деп саналады. Төменде бірнеше мысалды қарастырайық: 驴肝肺 (Lǘgānfèi – *қасқырдың жүрегі мен есектің өкпесі (қатыгез, жауыз, адамгершілікке жатпайтын, ұятсыз; зұлым)*); 非驴非马 (Fēi lǘ fēi mǎ – *есек те емес, ат та емес (мынау да, анау да емес, балық та, ет те емес, ештеңеге ұқсамайды)*); 卸磨杀驴 (Xiè mò shā lǘ – *тегістен болғаннан соң есекті өлтіру (енді қажет емес адамдардан құтылу;; ризашылық танытпау)*); 黔驴技穷 (Qiánlǘjìqióng – *Гуйчжоудан шыққан есектің өнері құрғап қалды (өзінің әлсіздігін, өлімтік*

екенін таныту); 驴唇不对马嘴 (lǚchún bùduì mǎzuǐ – есектің басы жылқының аузына сыймайды (сәйкестік жоқ, бір ұшы мен бір ұшы жанаспайды) [51].

Жылан бейнесі. Жылан сөзі қазақ халқында теріс мағынада қолданылады. Қазақ халқы үшін жылан – зұлымдықтың, алдаудың белгісін иеленсе де жыланды киелі деп санаған, Ғафу Қайырбековтың «Арасанның иесі – Сарбас жылан» атты жыр шумақтарында көрініс тапқан.

«Арасанның иесі – Сарбас жылан», –

Естігенде осыны қалмас шыдам,

Қан салқындап, жүрегін баяу соғып,

Деп тұрғандай миың да:

«ал, қаш, бұдан!».

Шипалы су шыққалы осы маңнан,

Сарбас жылан сол жерге көшіп алған.

«Садақаны көп берсе сауықтырып,

Сараңдардан қақсатып өшін алған» [53].

Қазақ халқының жылан тақырыбындағы мақал-мәтелдері: *Иштен шыққан шұбар жылан; Жазды күні жыланнан қорыққан, Қысты күні ала жіптен аттамас; Жылы-жылы сөйлесең, жылан інінен шығады, Жаман-жаман сөйлесең, пышақ қынынан шығады; Адам бір сөйлескенде жылан, Екінші сөйлескенде құлан, Үшінші сөйлескенде адам; Жеріне қарай жыланы, Тауына қарай қыраны* [54].

Қытай халқы жыланмен «алдау, уыттылық және арбау» деген мағынаны байланыстырады. Бала кезден бастап ата-аналар балаларына: «Шөбі қалың жерге бармаңдар, әйтпесе жылан шағып алады!»- деп жатады. Бұл адамдардың жыланды жақтырмайтынын көрсетеді. Қытай мақал-мәтелдері: 杀条蛇, 算是个功德 (Shā tiáo shé, suànshì gè gōngdé – Жыланды өлтіргеннің сауабы бар); 蛇委迤而行, 拖着身子进洞 (Shé wēi yí ér xíng, tuōzhe shēnzi jìn dòng – жылан ирелеңдеп жүреді, сүйрелеңдеп кіреді); 蛇的毒在头上, 大意着之敌在身旁 (Shé de dú zài tóu shàng, dà yì zhe zhī dī zài shēn biān – жыланның уы басында, байқамағанның жауы қасында; сөз тіркестері): 牛鬼蛇神 (Niúguǐ shéshén – өгіз жын және жылан рух жиіркенішті, құбыжық; б) төмен адам, қоқыс); 虎头蛇尾 (Hǔtóushéwěi – жолбарыстың басы, жыланның құйрығы (құлдырауға бару; толық емес; ештеңемен бітпей); 画蛇添足 (Huàshétiānzú – жыланның суретін салып, оның аяқтарын сызу (тым көп істеу, артық істеу, арбадағы бесінші доңғалақ иттің бесінші аяғы сияқты, ертегілер ойлап табу); 引蛇出洞 (yǐn shé chū dòng – жыланды өз тесігінен шығарып алу (сатқынға арналған жем)) [49].

Сан бейнесі.

Қытай тіліндегі сандардың ұлттық-мәдени аспектісін қазақ тілімен салғастыра талдайтын болсақ, екі халықтың мәдениетіндегі ұқсастықпен бірге материалдық мәдениетіне сай өзгеше ұлттық дүниетанымын да байқауға

болады. Мысалы, «一» (yī) «бір» ең кіші натурал сан болуымен қатар, барлық натурал сандардың «бірге» қосылу жиынтығының соңғы нәтижесі ретінде жалпы түсінікке ие. Сол себепті математик ғалымдар «бірді» барлық санның анасы деп атайды [55]. Қытай халқы «бір» санын аса қадір тұтады. 一旦蛇咬, 三年怕井绳 (Yīdàn shé yǎo, sān niǎn pà jǐng shéng – жылан бір шаққан адам үш жыл қауғаның жібінен қорқып жүреді), бұл тұрақты тіркес қазақ тіліндегі «аузы күйген үріп ішеді» немесе «қорыққанға қос көрінеді» деген тұрақты тіркесімен көрсетуге болады.

«Екі» санымен берілетін өрнектер бірдей жиілікке ие және қазақ және қытай тілдеріндегі семантикасы ұқсас. Ол нақты сандық мәнді, сонымен қатар «аздық, сапасыздық» мағынасын да береді.

«Екі» санына байланысты қытай тілінің тұрақты тіркестері: 二者不可得兼 (Èr zhě bùkě dé jiān – сіз екеуінің біреуіне ғана ие бола аласыз, екеуі де емес); 二百五 (èr bǎi wǔ – ақымақ, тентек); 一穷二白 (Yīqióng'èrbái – кедей және мәдени жағынан артта қалған (ел туралы), кедейлік пен сауатсыздық; экономикалық кедейлік пен мәдени артта қалу. Екінші жағынан, «2» саны қиялдағы сан негізінде қолданылады. Мысалы, 二话没说 (Èrhuà méi shuō – өте қарапайым әрекет ету); 二话 (èr huà – ақымақтық, бос сөз) [56].

Түс бейнесі.

«Қара түс» қытай тілінде оң және теріс семантикалық мағына иеленеді. Мысалы: 白沙在涅, 与之俱黑 (báishā zài niè, yǔ zhī jù hēi – нирвана қара топырағы. Қара топырақта майда ақ құм араласса, онымен бірге қарайып кетеді. Бұл лас ортадағы жақсы адамға немесе затқа арналған метафора және ол лас ортамен бірге бұзылады деген мағынада беріліп тұр); 近朱者赤, 近墨者黑 (jìnzhū zhě chì, jìnmòzhě hēi – Жақсы адамға жақын болу адамды жақсартады, ал жаман адамға жақын болу адамды жаман етеді); сөз тіркестер: 月黑风高 (yuè hēi fēng gāo – қатты дауылды түн (қиын жағдай) [56]. Қазақ тілінде «қара» түс жағымсыз түс ретінде қолданылады. Мысалы: Ақ ақталар, қара байланар; Қайғың қара қазан болсын; Қара бет жазылмайды, жара бет жазылады [19].

«Ақ» түс қытай халқының дәстүрінде шындықтың, тазалықтың белгісі, сонымен қатар ақ түс – аза тұту түсі болып саналады. Ақ түс «жоқ» деген мағынада да қолданылады: ерте заманда білім алмаған, мәдениеттен жұрдай болған адамдарды – «白丁» деп атаған. Қазір «白饭», «白开水» деген сөздерді кездестіреміз, бұл сөздердегі «白» – «жоқ» деген мағына береді, «白饭», «白开水» – тамақ жоқ, су жоқ деп аударылады. Ақ түске қатысты: –真相大白 (zhēnxiāngdà bái – бүкіл шындық ашылады, шынайы жағдай толық ашылады); 白手起家 (báishǒuqǐ jiā – жалаң қолмен кәсіп бастау; нөлден бастау (өз жағдайын өзі жасау) Ақ түс қазақ халқында ең алдымен адалдықтың белгісі, тазалық, пәктік символы. Мысалы, Су бергенге сүйіңді бергін, ақ ниетіңді

білсін; Ісің ақ болса, құдайың жақ болады; Аталы сөзге арсыз жауап қайырар, ақ пен қараны шындық айырар [19].

«Қызыл түс» қытай халқы үшін өте маңызды орын иеленеді, өмірдің, бақыттың символы, жақсылық белгісі саналады. Мереке кезінде қытай халқы қызық түсті киім киеді, үйді қызыл түспен безендіреді, сыйлыққа қызыл түсті конвертке ақша салып береді. Қытай тілінде қызыл түске қатысты мақал-мәтелдер жоқтың қасы, тұрақты тіркестер чэнюйлер кездеседі: 大红大紫 (*dàhóngdà zǐ* – түрлі-түсті, ашық-шашық 2) табысқа жету, атақты болу, бас айналдыратын табысқа жету); 赤舌烧城 (*chìshéshāochéng* - қызыл тіл бекініс қабырғаларын өртеп жібереді (өсек-аяң)); 唇红齿白 (*chúnhóng chǐbái* – ақ тісті қызыл ерінді (әдеме сыртқы келбет)) [56]. Қазақ халқы үшін «қызыл түс» күн, отпен байланысты. Қызыл түс қуаныш, сұлулық символы. Қазақ халқында «қызыл» сөзімен берілген мақал-мәтелдерді қарастырайық: Қызғанғаның қызыл итке жем болады (қызғаныш); Бұрынғының қыздары қырмызы қызыл жібектей, ендігінің қыздары түбі түскен шелектей; Қыздың көзі қызылда, әйелдің көзі әдеміде; Өнер алды қызыл тіл, орнын тауып сөйлей біл [19].

Жасыл түс қазақ халқында үмітті білдіреді, тыныштық, бейбітшілік, сәттілік, жаңару, денсаулық, сергектік түсі, жастықтың символы. Мақал-мәтелдер қарастырайық: Жау іздегенге жасыл түссін; Жасыл желек жердің көркі; Жасыл киген жас-жаран – елдің сәні, қызғалдақ гүл құлпырған – жердің сәні. Қытай тілінде «жасыл» түс символикасы - денсаулық, гүлдену және үйлесімділіктің түсі. Мысалы, 绿色环保大家创, 生态发展奔小康 (*Lǜsè huánbǎo dàjiā chuàng, shēngtài fāzhǎn bèn xiǎokāng*) – Әр адам жасыл қоршаған ортаны қорғайды, экологиялық даму қоғамның әл-ауқатын жақсартады; 学校是我家, 绿化靠大家 (*Xuéxiào shì wǒjiā, lǜhuà kào dàjiā*) – мектеп – менің үйім, көгалдандыру барлығының борышы; 人人参与环保, 共建绿色地球 (*Rén rén shēn yǔ huánbǎo, gòng jiàn lǜsè dìqiú*) – кез келген адам қоршаған ортаны қорғау керек [19]. Көк түс қазақ халқының дүниетанымында көкке табынудың, аспанның символы. Алайда, көк түсімен берілген мағынасы мақал-мәтелдерде ауыспалы мағынада қолданылып келеді, мысалы: Көк инемен көктеу білмейді; Көк итті көп ит жеңеді (долылық). Көк және көгілдір түстер қытайлықтар гаммасында болмаған, сондықтан бұл түстер жасыл түспен қолданылады.

Сары түс – қытайлықтар үшін жел элементімен байланысты, яғни тұқым беру, тамақтану және ауысу, себебі жерге себілген тұқым өсу процесі кезінде өзгерістерге ұшырайды. Бұл құбылыстар түстер гаммасына да таралған. Сары түс тұрақтылықты, өнім беруді, арқа сүйеуді, заң, табыс және мәңгілікті білдіреді. Сонымен қатар, сары түс император жанұясымен байланысты. Цин династиясында сары түсті киімді тек император ғана киетін болған, император сөзі қытай тілінде «黄帝» (*huángdì* – император) сөзімен беріледі. Мысалы,

Қазақ тілі үшін сары түс – ақыл-ойдың түсі, жастықтың түсі. Сары түсінің ауыспалы мағынасы да бар: сарғайып қалған, олғын тартқан деген мағынада да қолданылады. Мысалы, *Қара кісіден қан шыққанша, сары кісінің жаны шығады; Өсектен сау сонау қыз, шайқалмаған сары уыз; Сабыр түбі сары алтын, сарғайған жетер мұратқа* [19].

Қарастырған мысалдардан қазақ және қытай тілдеріндегі бірдей мағыналы сөздердің ауыспалы мағына иеленетін жағдайларын байқадық.

Қазақ және қытай тілдерінде зоонимдермен қолданылатын мақал-мәтелдер айтарлықтай ерекше орын алады. Жануарлар адамның әртүрлі қасиеттерін бейнелейді, мысалы, адамның мінезін, темпераментін, сыртқы келбетін, алайда қоршаған табиғи орта, мәдени және тарихи айырмашылықтарға, ұлттық менталитке байланысты, қазақ және қытай тілдеріндегі мақал-мәтелдер символикасы жалпы және ерекше белгілерді анықтайды [57].

Айдаһар бейнесінің символикасы. Қытай мәдениетінің ұлттық рәміздерінде ұлттық сананың қалыптасуы мен дамуында, мәдени дәстүрлер сабақтастығында жануарлар маңызды орында. Негізгі төрт «қасиетті жануар» - «龙» (айдаһар), «凤凰» (самұрық), «麒麟» (цилин) (мүйіз тұмсық) және «龟» (тасбақа). Осы төрттікте бірінші орын айдаһарға тиесілі. Ежелден қытайлықтар қастерлейтін айдаһар әлі күнге дейін Қытайдың негізгі ұлттық символы болып келе жатыр. Қытай ұлты өздерін «айдаһардың ұрпақтары» деп атайды.

Жылқының басымен, жыланның денесімен балық қабыршақтары жабылған, бүркіт пен бұғы мүйізінің тырнақтары бар бұл мифтік жануар бастапқыда су мен ауа элементтерінің билеушісі болып саналды, содан кейін айдаһар империялық билікте императордың құрметіне ие болды. Айдаһардың сырт келбеті қорқынышты болса да, жақсылықтың, бейбітшілік пен өркендеудің, жеңіл күштің бейнесін сомдайды, ал даосизмде - шығармашылық күштің символы болып саналады. Батыс мәдениетінде айдаһар - қорқынышты құбыжық, зұлымдықтың символы. Мақал-мәтелдерде айдаһар - билеуші бейнесінің, күш, қажымас қайрат символы [58]. Мысалы, *一笔画不成龙, 一锹挖不出井* (*yī bǐ huà bù chénglóng, yī qiāo wā bù chūjǐng* – Бір сермен айдаһар жасай алмайсың, бір күрекпен құдық қазбайсың) ; *龙无云不行, 鱼无水不生* (*lóngwúyún bùxíng, yú wú shuǐ bù shēng* – Айдаһар бұлтсыз, балық сусыз өмір сүре алмайды); *父望子成龙, 子望父升天* (*fù wàngzichénglóng, zǐ wàng fùshēng tiān* – Әкесі ұлы айдаһар болады деп үміттенеді, ал ұлы әкесі көкке көтеріледі деп үміттенеді); *吃饭像条龙, 做活像条虫* (*chīfàn xiàng tiáo lóng, zuò huóxiàng tiáo chóng* – Айдаһар секілді тамақтан, құрт сияқты әрекет ет); *上山谈虎, 下海说龙* (*shàngshān tán hǔ, xiàhǎi shuō lóng* – Жолбарыспен сөйлесу үшін тауға көтеріліңіз, айдаһармен сөйлесу үшін теңізге түсіңіз); *是马也有三分龙骨* (*shì mǎ yě yǒu sān fēn lónggǔ* – тіпті жылқының да үш тұғыры бар (әдеттен тыс нәрсені жасай алатын адамдарда әрқашан белгілі бір қабілет

бар деген мағынаны білдіреді); 一龙九种, 种种各下相同 (yī lóng jiǔ zhǒng, zhǒngzhǒng gè xià xiāngtóng – Айдаһардың тоғыз түрі бар, олардың әрқайсысы бірдей (әркімнің әр түрлі қасиеті, хоббиі, әдеті бар); 龙能治水, 人能治火 (lóng néng zhìshuǐ, rén néng zhì huǒ – айдаһар суды басқарады, адам отты басқарады) [59].

Айдаһар ең жоғарғы рухани күшті, шексіздікті, өзгеріс рухын, өзгеру күшін, даналық, күш-қуатты бейнелейді. Қытай ұлты айдаһармен өте жағымды эмоцияларды байланыстырады. Қытайда ата-аналар балаларына (көбінесе ер балаларға) күшті, қабілетті және талантты болып, болашақта жетістікке жетуге көмектесу үшін «龍» сөзімен жиі есім қояды. Қазақ тілінде «айдаһар» 'ашуланшақтық' пен 'қатыгездік' ұғымымен байланысты, ол қытай тіліндегі символдық мағынасынан мүлдем өзгеше. Бұл сөздік анықтамасында көрсетілген: *Бұл дүние уақытша әуре, далбаса, бір тоймайды айдаһардай жалмаса; Айдаһар айға шапшиды* [60];

Самұрық бейнесінің символикасы. Самұрық - бейбітшілік пен тыныштық, адамгершілік пен мейірімділік, ізгілік, некедегі адалдық пен сүйіспеншілік символы. Ол - этеш тұмсықты, қарлығаш егінді, жылан мойынды, денесінде айдаһар тәрізді өрнектері бар, балық құйрықты және тасбақа қабықты құс. Айдаһардың «ежелгі ұрпақтары» бұл ғажайып құстың әлемде пайда болуы аспан әлеміне үлкен гүлдену әкеледі деп сенген [61].

凤凰无宝处不落 (fènghuáng wú bǎochù bù luò – Өзіне пайдасыз істерді істемей); 凤凰不入乌鸦巢 (fènghuáng bù rù wū yā cháo – жақсы адам жаман адамдармен барыс-келіс жасамайды); 凤凰靠羽毛, 姑娘靠衣裳 (fènghuáng kào yǔ máo, gū niáng kào yī shang – самұрық қанатымен көрікті, қыз киімімен көрікті) [62].

Уақыт өте келе самұрық пен айдаһардың философиялық арақатынасы «凤阳龙阴» (fènghuáng lóng yīn) жарық пен қараңғы принциптер ретінде еркек пен әйел арасындағы қарым-қатынасқа ауысып, айдаһар мен самұрық орындары ауысты: айдаһар ерлер принципін «阳», самұрық – әйел принципін білдіреді «阴» (қытайдың екі буынды 凤凰 «самұрық» сөзінің сөзбе-сөз «凤 еркек самұрық, 凰 әйел самұрық», бұл махаббат пен сүйіспеншілікті, неке адалдығын бейнелейді) [63].

Ертеде император мен оның әйелдері мен күндерін «аспан айдаһары» және «жердегі самұрық» деп аталған. Айдаһар мен самұрықтың бейнелерін басқа ұғымдармен байланыстыруға болады: 龙飞凤舞 (lóng fēi fèng wǔ – айдаһардың ұшуы, феникстің биі (ауқымы ауқымды; айбынды күш; сыпыру, каллиграфиядағы қолжазба).

Қазақ тілінде «самұрық» лексемасы бірнеше мағынаға ие:

- кейбір ежелгі халықтардың мифологиясында: қартайған шағында өзін-өзі өртеп, жас күлден қайта шыққан ертегі құсы (мәңгілік жаңарудың, қайта

туылудың белгісі ретінде қолданылады). - Сіз, шынымен де, үй жануарынан көтерілген ертегідегі феникс құсына ұқсайсыз.

- қасиетті саналады. «Шығыс халықтарының ертедегі аңыз ертегілерінде Феникс құсы от тәрізді қызыл ала – сары ала түстес келіп, нұрдан жаралғаны туралы наным бар. Ол өлгенде жаны аспанға ұшып кетеді екен. Құдай бар болса, Сары ала қаз тұқымы үзілмейді, өртенсе, күлінен қайта тіріліп кететін әулие іспеттес. Өйткені «сары ала қаз аспаннан отқа оранып, көл үстіне шырылдап түседі» дейді. Ол адам аяғы баса бермейтін биік тауларда тіршілік етіп, шың басындағы қазан шұңқырлардың мөлдір, тұнық суларында балапанын өргізеді екен [64].

Жоғарыда берілген бірінші мағынада орта ғасырларда пайда болған «күлден шыққан самұрық секілді көтерілу» («күлден көтерілу») қазақ тілінің фразеологиялық бірлігінде қолданылады. Самұрық - ежелгі мысырлықтардың аңызға айналған қасиетті құсы. Кейінірек бұл миф Ежелгі Грецияда пайда болды, онда ол екі нұсқада айтылды: Самұрық - Мысырға бес жүз жыл сайын, Ра күн құдайының ғибадатханасына ұшып келетін ашық қызыл, отты түктермен жабылған құс. Онда бұл құс салтанатты түрде өртенеді, бірақ ол күлден қайта туады және қырық күннен соң Үндістанға ұшады. Басқа аңыздарға сәйкес, бұл қасиетті құс ұясында өзін-өзі өртейді, содан кейін тіріліп, ұядан ұшып шығады. Біртіндеп «самұрық» лексемасы да, «күлден көтерілген» фразеологиялық бірлік те уақытша өмір сүруі тоқтап, о дүниеге аттанып, кейін қайта тірілген адамға қатысты қолданылады. Қытай және қазақ тілдеріндегі мақал-мәтелдерде «самұрық» компонентінің мағыналары денотативті және коннотативті түрде қиылыспайтынын көреміз.

Концептуалды сандармен ұсынылған сандар коды, Тан Аошуан атап өткендей [65], метафора түрін тудыратын уақыт пен кеңістікті сандық анықтаудың белгілі тәсілдерімен көрсетілген тілдің поэтикалық қызметін көрсетеді. Сандардың мағынасы әр түрлі деңгейдегі тілдік бірліктерде көрініс табады. Дәстүр бойынша, қазақ халқы жұп сандар зұлым рухты бейнелейді, тақ сандар (он үштен басқа) бақытты бейнелейді деп санайды.

Мақал-мәтелдердің едәуір санында «бір» компоненті бар. Мысалы, бір өлшеммен өлшеу - адамдарды, құбылыстарды, жағдайды бағалауда жеке ерекшеліктерін ескермей, дәл солай қарастыру. Адамдар туралы; 1. бір тиын сияқты, жалпы (тұтас); 2. дәл; нақты; артық та емес, кем де емес. Азық-түлік, тағам туралы - бірдей (өлшемі, сапасы және т.б. бойынша).

Тақ сандардың артықшылығы - адамдардың санасында мистикалық бейне қалыптастырады, олар жұп сандарға қарағанда едәуір маңызды орын алады. Бұл сандар көбінесе ертегілерде, аңыздарда, наным-сенімдерде кездеседі. Осыған байланысты мақал-мәтелдер бар. Қытай халқының наным-сенімінде жұп сандар бақыт пен қуаныштың белгісі, үйлену тойында айқын көрінеді. Мысалы, 囍 бақытты оқиғалар - ерлі-зайыптылар болып табылады; 双喜 есік алдына қос бақыт келді [66].

Қытай тіліндегі «бір» саны барлық нәрсенің бастауы және қайнар көзі болып саналды. Бұл сан парадоксалды түрде аздық идеясын да, кешенділік идеясын да біріктіреді. Мысалы, 一饱为足, 十饱伤人 *Yī bǎo wèi zú, shí bǎo shāng rén* бір тойып тамақ ішу жеткілікті, он тамақтану зиян; 一笔画不成龙, 一锹挖不出井 *Yī bǐhuà bù chénglóng, yī qiāo wā bù chūjǐng* қолды бір сермен айдаһар жасай алмайсың, бір күрекпен құдық қазбайсың (бір түнде бір нәрсені істеу мүмкін емес, бірнеше проценттен өту керек); 一寸光阴一寸金, 寸金难买寸光阴 *Yīcùn guāngyīn yīcùn jīn, cùn jīn nán mǎi cùn guāngyīn* бір дюйм уақыт бір дюйм алтынга тең, ал бір дюйм алтынга бір дюйм уақытты сатып ала алмайды (уақыт өте қымбат); 一人传虚, 百人传实 *Yīrén chuán xū, bǎirén chuán shí* бір адам негізсіз бірдеңені таратып, көп адамдар соған ілессе, ол шынайы болып саналады; 一天省一把, 十年买匹马 *Yītiān shěng yī bǎ, shí nián mǎi pǐ mǎ* аз жинасаң көп аласың, үнемшіл болсаң бай боласың [67].

Қорыта айтсақ, мәдени коннотация мақал-мәтелдердің ішкі формасымен тығыз байланысты, ішкі форма халықтың рухынан немесе ұлттық рухани күштен туындайтын көп қырлы құбылыс. Қытай және қазақ тілдеріндегі мақал-мәтелдерде қолданылатын символдар, жануарлар мағынасы ұқсас болғанымен, екі елдің мәдениетіне байланысты айрықша мағына иеленеді.

1.3 Қытай және қазақ тілдеріндегі мақал-мәтелдер – мәдениаралық коммуникация концептісі.

Қазақ халық әдебиеті туындысына жататын ел мұрасының шағын тобы мақал мен мәтел ұлтымыздың рухани өмірінен ерекше орын алады. Халық философиясының қайнар көзі ретінде мақалдар, айрықша өрнекпен берілген тұрақты тіркестер, мәтелдер – ұлттың ойлау көрсеткіші.

Мақал-мәтелдер ұлттың рухани байлығы, сан ғасырлық мәдениеттің көркем көрінісі болып қоймайды, белгілі бір халықтың ой-санасы, зердесі мен даналық деңгейінің жарқын шежіресі.

Қытай және қазақ ұлтында мақал-мәтелдерге деген қызығушылықтары ешқашан маңызын жоғалқан емес. Бұл, ең алдымен, қысқа, нақты, бейнелі түрде тілдің таңғажайып мүмкіндіктеріне әр түрлі оқиғаларды, адамдардың бір-біріне және күнделікті өмірде оларды қоршаған ортаға деген көзқарастарын, адамның мінездері мен эмоцияларын, артықшылықтары мен кемшіліктерін және т.б. бейнелейтін тілдік бірліктер болып табылады.

Мақал-мәтелдер – ұлттық мәдениеттің, оның өзіндік ерекшелігінің, бояуының жарқын көрінісі. Мақал-мәтелдер – тарихи кезеңдерде империялық әулеттердің, ұлы шайқас кезіндегі жеңіс пен жеңіліс құпияларын сақтаушы болып табылады. Мақал-мәтелдер – халық даналығы, халық тапқырлығы. Фразеологиялық бірліктерді сөйлеу барысында дұрыс қолдана білу Қытайда әрқашан жоғары бағаланған және білім мен көрегендіктің көрсеткіші болып саналады [68].

Әлемнің тілдік бейнесі – лингвомәдениеттанудың негізгі ұғымдарының бірі. Қазіргі таңда лингвомәдениеттану жеке ғылым ретінде қалыптасқан, ол туралы зерттеу нәтижелері қазақстандық ғалымдар А.Б. Салқынбай, Р.А. Авакова, Н.У. Уәлиев, А.Д. Сейсенова, Г.Н. Смағұлова, А.И. Ислам, А.М. Алдашева; орыс ғалымдарынан В.Н. Телия, В.В. Воробьев, В.А. Маслова, В.В. Красных, Е.И. Зиновьева, Е.Е. Юрков, Н.Ф. Алефиренко, Ю.С. Степанов және басқа да тіл білімі саласындағы ғалымдардың зерттеулерінде көрініс тапқан. Осы ғылыми бағыт аясында көптеген монографиялар, кандидаттық және докторлық диссертациялар, мақалалар жазылды, сөздіктер жарық көрді.

Е.И. Зиновьева: «лингвомәдениеттану – белгілі деңгейдегі лингвистикалық бірліктерді, сөйлеу әрекетін және оның белгілі бір деңгейлерін, сөйлеу тәртібін, дискурсты зерттеу арқылы белгілі бір тілде сөйлеушілер әлемі туралы білімді ұсынудың әртүрлі тәсілдерін зерттейтін лингвистикалық филология ғылымы болып табылады. Бұл талданған бірліктердің мағынасын, оның реңктерін, коннотациясы мен ана тілділердің санасын бейнелейтін ассоциацияларды толық ашатын сипаттама беруге мүмкіндік туғызуы керек» [69].

Мақал-мәтелдер бізден алыстағы хронологиялық кезеңдерде пайда болған және көбінесе лингвомәдениеттану саласында бүгінгі күнге дейін сақталып келе жатқан әлем туралы ақпарат беретін білім мен психикалық қатынастарды білдіреді, сол арқылы бізді қызықтыратын әлемнің ұлттық бейнесін көре аламыз [70].

Қытайда «语言文化学» (Yǔyán wénhuà xué - Лингвомәдениеттану) негізін қалаған қытай лингвистері Ю Жуцзе (游汝杰) және Чжоу Чжэньхе (周振鹤) болып саналады. Қытайдағы лингвомәдениеттану шеңберінде Шен Сяолун (申小龙) (1990), Ши Юйвэй (Shi Yuwei) (1991), Дуан Мули (Duan Muli) (1993), Чэнь Цзяньминь (陈建民) және Тан Цзимин (Tan Jimin) (1993), Чжу Ваньцзин (Zhu Wanjing) (1985), т.б. ғалымдар зерттеу жұмыстарын жүргізуде. Қытай лингвистері лингвомәдениеттануды әртүрлі көзқарастар тұрғысынан қарастырады, яғни: тіл мен мәдениеттің байланысын зерттейтін ғылым ретінде [71]; мәдени көрініспен байланысты тілдік құбылыстарды түсіндіретін ғылым негізіндегі мәдени психология [72].

Қытай лингвистерінің еңбектерінде тіл мен мәдениеттің изоморфизмі – екі бағытты өзара байланысты мәдени лингвистика» мектебінде - тіл мен мәдениеттің өзара байланысына негізделген; «қоғамдық-әлеуметтік лингвомәдениеттану» мектебі - қытай тілі жүйесінің қызметі мәдениетпен жан-жақты негізделу арқылы көрініс тапқан.

Қазақ тіл білімінде лингвомәдениеттану ғылымы пәніне қатысты Ш.Уалиханов, Ә.Қайдар, Р.Сыздық, Н.Уалиев, Г. Смағұлова және т.б. мәдениетті тілден бөліп қарамай, тіл – мәдениеттің бір көрінісі, олардың арақатынасы ерекше деп атап көрсетеді.

Г. Смағұлова ұлттық тіл мен ұлт мәдениетінің тоғысуындағы өзара байланысты анықтап, мәдениет ұғымын мағыналас фразеологизмдердің бойынан тіл аспектісінде қарастырған. Ол өз еңбегінде лингвомәдениеттану пәнінің ерекшелігін былайша көрсетеді: «Лингвомәдениеттану – этномәдени және этнопсихологиялық факторлар мен тілдегі ұлттық мәдени мағына компоненттерін тіл арқылы мәдениеттану бағытында зерделеп, тілдің дәл қазіргі қолданыс қызметін көрсететін ұлттық ерекшелігін ешбір идеологиясыз, заманға сай келбетін таныту. Бұл ретте тіл – ұлт мәдениет дейтін үштік (триада) лингвомәдениеттану пәнінің зерттеу нысаны болмақ» [73]. «Әлем бейнесі» термині алғашында физика шеңберінде пайда болды. Бұл терминді Г. Герц [74] оны алғашқылардың бірі болып ХІХ ғасырдың аяғы мен ХХ ғасырдың басында ұсынған еді. ХХ ғасырдың 60 жылдарынан бастап әлем бейнесінің мәселелері семиотика шеңберінде қарастырыла бастады, одан кейін – лингвистика шеңберінде қарастырылды.

Е.М. Абақан өзінің «Тілдің мәдени философиясы» атты еңбегінде: «Тіл білімінде «әлемнің бейнесі» және «әлемнің ұлттық бейнесі» термин ретінде қолданылып жүрген сөйлемдерде әлем бейнесінің жасалуы жеке тұлғаға, не болмаса, барша адамға тиесілі құбылыс негізінде зерттеледі. Адамның ойында оның когнитивтік, танымдық (гносеологиялық) сипаты пайда болады. Алайда, «әлемнің тілдік бейнесі» тікелей қоршаған ортаның бейнесі бола алмайды, себебі, тіл пен болмыс арасында адамның санасы тұрады» деген пікір айтады [75].

Ж.И. Исаеваның «Дүниенің паремиологиялық бейнесі лингвомәдениет танымдық аспект» атты диссертациясында 21 ғасырдағы антропоцентристік парадигманың нәтижесінде тіл мен халық, тіл мен мәдениет, тіл мен таным арасындағы тығыз байланыс, өзара сабақтастық проблемасын жан-жақты зерттеуді мақсат ететін интеграциялық жаңа үрдістегі лингвомәдениеттану, этнолингвистика, когнитивтік лингвистика, этнопсихоллингвистика секілді ғылыми бағыттар қалыптасып, өте тез дами бастағаны жөнінде айтады [76].

Белгілі паремиолог Ә. Қайдар пайымдауынша, «қазақ мақал-мәтелдерінің халықтың өткен өмірі мен бүгінгі болмысын танып білу үшін дүниетанымдық, логикалық, этнолингвистикалық тұрғысынан маңызы зор. Себебі, қоғамда, табиғатта қалыптасқан құбылыстардың барлығына дерлік мақал-мәтелдің қатысы бар. Дүние болмысының өзінде о бастан қалыптасқан табиғи бірізділік бар. Ол бірізділік барша заттар мен құбылыстарды үш салаға топтастырып, ішкі жүйесі мен мағынасына қарай жинақтап қарағанда ғана көрінеді» [77].

В.П. Руднев өзінің «ХХ ғасыр мәдениетінің сөздігі. Негізгі ұғымдар мен мәтіндер» атты еңбегінде «әлем бейнесі – бұл шындық туралы интуитивті идеялар жүйесі» деп жазады. Автор ұлттың, әлеуметтік және кәсіби топтың және жеке тұлға әлемінің бейнесін бөліп алуға, сипаттауға немесе қайта құруға болатындығын атап өтті [78]. Бұл зерттеуде бізді әлемдегі қытай бейнесіне ұқсас фрагмент аясында мақал-мәтелдерде ауызша жазылған қазақтың ұлттық әлем туралы бейнесі қызықтырды. Автор өз еңбегінде Әлемнің

тұжырымдамалық және тілдік бейнесін (ӘТБ) сипаттап көрсеткен. Әлемнің концептуалдық бейнесі (ӘКБ) «шындықты ойша бейнелеудің нәтижесі болып табылатын білімді ғана емес, сонымен қатар сезім танымының нәтижесін де» қамтыған. Ал, әлемнің тілдік бейнесі (ӘТБ) – бұл «тірі, сөйлеу тілдері арқылы бекітілген сыртқы және ішкі әлем туралы барлық ақпарат» деп көрсеткен. Зерттеуші ӘКБ-ің ортақ тұсы - тұжырымдамада берілген ақпаратты бейнелейтін қасиеті, ал ӘТБ-де ең бастысы белгілі бір сөйлеу тіліндегі сөздер мен сөз тіркестерінде бекітілген білім екенін атап өтеді. ӘТБ қарағанда ӘКБ ұғымы кең, себебі ол ойлаудың әр түрлі типтерін, сондай-ақ вербальды емес түрлерін де қамтиды. ӘТБ құрамында «сөздер, сөз түрлендіретін және сөз жасайтын пішімдер мен синтаксистік құрылымдар» бар [79].

Әлемнің ғылыми және аңғал бейнесін бөліп қарастыруға болады. Әлемнің аңғал бейнесінің ғылыми бейнеден айырмашылығы, ол адамның күнделікті санасын бейнелеп көрсетеді. Бізді мақал-мәтелдерде бейнеленген әлемнің аңғал бейнесі қызықтырады.

«Әлемнің тілдік бейнесі» терминін анықтауға көптеген тіл мамандары атсалысты.

Ю.Д. Апресян кез-келген табиғи тілде әлемді қабылдау мен ұйымдастырудың белгілі бір тәсілі бейнеленеді дегенге орынды сенеді. Ондағы мағыналар «белгілі бір тұтас көзқарастар жүйесін, барлық ана тілділерге міндетті деп жүктелген ұжымдық философияның өзіндік түрін қосады. Тілге тән әлемге деген көзқарасты бейнелеу тәсілі ішінара әмбебап, ішінара ұлттық сипатқа ие, сондықтан әртүрлі тілдерде сөйлеушілер әлемді өз тілдерінің призмасынан сәл өзгеше көре алады» [80]. Ю.Д. Апресян термин арқылы нақты лингвистикалық қоғамдастық үшін тілде бекітілген және нақтылықты қабылдау сызбасымен түсіндіреді. ӘТБ – «тіл призмасы арқылы дүниетанымның бір түрі» деп айтады.

А.Д. Шмелев әлемге деген ұлттық көзқарасына тән әр түрлі мағыналық анықтамаларды көрсетеді [81]. Сол анықтамалар арасынан қарастыратынымыз, қазақ және қытай халықтарының мақал-мәтелдерінде ұлттық нақтылық идеялар үйлесімділігі, жалпы, осы әртүрлі мағыналар үйлесімділігі.

Қытайдың дәстүрлі әлемінің бейнесі «көбінесе болмыстың тұтастығын көрсетуге бағытталған» деп айтылады. Онда Платоннан бастап еуропалық мәдениетте қабылданған идеалдық пен материалдық бөліну болған емес, тек ян-инь – белсенді-пассивті, айқын-жасырын, толық-бос және т.б. принципі бойынша көп бағытты өрістер ажыратылды. Мұндай координаттарда ғаламның маңызды қасиеттерінің анықтамалары құрылды, оны қытайлықтар тірі ағза деп есептеді, олардың барлық мүшелері бір-бірімен байланысты, тұтас иерархияда белгілі бір позицияны иеленеді» деген тұжырым жасалды. «Хуайнань-цзы» кітабында (б.з.д. II ғ.) «аспан мен жер, кеңістік пен уақыт (яғни ғарыш) – бір адамның денесі секілді тұтас басқарылады деп айтылған [82].

Тан Аошуан әлемнің қытайлық моделін кеңістіктің, уақыттың, өлшем семантикасының, әлемді қытайлықтар тұжырымдаудағы маңызды жиынтық

деп атап өтті. Ол Конфуций ұстанушыларының этикалық идеясын қамтиды, әлемнің қытайлық аңғал бейнесіндегі интеллектуалды және эмоционалды сезімдердің оқшаулануын анықтауға көмектеседі [65].

«语言世界图景» (Yǔyán shìjiè tújǐng - әлемнің тілдік бейнесі) (ӘТБ) терминін ұсынған көптеген қытай тіл білімі мамандарының анықтамасын анықтауға бұрынғы совет одағының А.А. Уфимцева, Б.А. Серебренников, В.В. Воробьев, В.И. Постовалова, В.И. Телия, В.И. Моисеев, Е.С. Кубрякова, Е.С. Яковлева, Ю.Н. Караулов және басқа да тіл білімі мамандарының қосқан үлестері зор. Көптеген қытай лингвистері Ян Шичжан (杨仕章), Ху Гохуа (Hu Guohua), Ян Сичан (Yan Xiqian), Пэн Вэньчжао (Peng Wengzhao), Тань Линь (Tan Lin), Шэнь Сяолун (Sheng Xiaolun), Ян Хайюнь (Yan Haiyuan) және т.б. бұл терминнің анықтамасын ұсынған. Қытай ғалымдарының пікірінше, ӘТБ – бұл нақты дүниетанымның когнитивті үлгісі және әлем бейнесінің алуан түрлілігінің тілдік көрінісі. Осылайша, қазақ және қытай лингвистикасында «әлемнің тілдік бейнесі» тұжырымдамасына деген көзқарастар негізінен ұқсас деген қорытынды жасауға болады, бұл әлемнің қазақ тілдік бейнесі аясында қытай ұлтының келбетін қарастыруға мүмкіндік береді.

Әлемнің паремиологиялық бейнесі (ӘПБ) – бұл әлемнің тілдік бейнесінің бір бөлігі. В.И. Постовалова бойынша - ӘПБ – адамның санасына әлемнің қасиеттері жалпы қабылданған стереотиптермен қалыптасқан деп санайды [83]. Л.М. Васильев әр ұлттың өзінің ӘПБ болатынын, оның жалғыз және қайталанбас екенін атап өтті. ӘПБ – мағыналық бөлінген нысандарда лингвистикалық емес шынайылықпен ұсынылатын категорияларға негізделген, яғни: «тілдік үлгі үшін – тілдің семантикалық үлгілері, ал когнитивтік үлгі үшін бұл когнитивті (тұжырымдамалық) категориялар» жатады. Л.М. Васильевтің пікірінше, семантикалық категориялар белгілі бір тілдік құралдарда көрініс табады, қосымша семантикалық мазмұнға ие. Ғалым тілдің когнитивтік категорияларына да назар аударады, ол ӘПБ-нің когнитивтік категориялары қоршаған әлемнің заңдылықтарына бағытталған адамның білімі қамтылатындығын атап өтеді. ӘПБ-нің іске асуы мәдени және лингвистикалық факторларға байланысты [84].

ӘПБ – адамның әлемін бейнелейді, паремиологиялық пайымдауларда көрсетілген бағалауды қамтиды. Сонымен қатар ӘПБ -де этикалық және рационалистік бағалаулар бар, олар әр этностың лингвомәдениетіндегі құндылықтар ауқымымен және тәжірибелік мақсатына байланысты артықшылықтарға негізделген.

Сондай-ақ автор ӘПБ-де бағалау маңызды орын алатындығын, оның антропологиялық категорияның рөлін атқаратындығын, бұл адамдардың материалдық және рухани мәдениеттердегі аксиологиялық қатынастарын білдірудің негізгі құралы екендігін баса айтады.

«Әлемнің және тілдің паремиологиялық қорының бейнесін құру» атты мақаласында Р.Р. Замалетдинов ӘПБ – лингвомәдени тұрақтылықтар мен

адамның ойлау ерекшеліктерін бейнелейтінін, паремиологиялық бірліктердің көпшілігі адамгершілікті білдіреді, әр түрлі ұғымдардың мазмұнын этникалық дүниетаным тұрғысынан анықтайды деп жазады. Паремиологиялық бірліктер қорында адамдардың санасындағы негізгі стереотиптер, мінез-құлық пен идеялардың стандарттары мен нормалары бар. Паремиологиялық қор – ұлттық менталитет пен мәдени ерекшеліктер туралы ақпарат көзі [85].

Р.Р. Замалетдинов лингвомәдениеттану бойынша талдауға негізделген әдістемелік нұсқаулықтарға баса назар аударады, яғни ол: «ұлттық тілдің паремиологиялық қорын халықтың мәдени тәжірибесін жинақтау мен аударудың маңызды құралы ретінде тану; тілдің паремиологиялық кеңістігінің әлемнің ұлттық тілдік бейнесінің маңызды бөлімдерін вербализациялау аймағы ретінде тұжырымдамалық бірлігімен келісу; паремиялардың әлемнің ұлттық тілдік бейнесінің құндылықты бояу ерекшеліктерін анықтаудағы маңыздылығын ескеру» деген тұжырымға тоқталады [85].

ӘПБ – әлем туралы жалпыланған, мәдени ақпараттар мен стереотипті идеяларды қамтитын әлемнің тілдік бейнесінің өзгермейтін бөлігі. ӘПБ – халықтың әлеуметтік-мәдени тәжірибесінің жиынтығы болып табылады.

Паремия оқиғаны дұрыс бағалауға бағытталған, әртүрлі ымыраға келу жағдайларын бағалау мен жалпылама қорытындылармен көлемді және полифониялық түрде ұсынылған жағдайларды білдіреді. Ол белгілі бір жағдайды ұлттық менталитетке сәйкес стереотипті көзқараспен сипаттайды. ӘПБ – әлемді тікелей қабылдау, оны түсіну және нақты тану нәтижесінде пайда болады. Ол халықтың санасында туындайды және тұжырымдамалық салаға сүйене отырып, тарихи тұрғыдан шартталады. Сондықтан, ӘПБ шындық және психикалық стереотиптер туралы тұжырымдамалық білімдерден тұрады [86].

Когнитивтік көзқарас шеңберінде ӘПБ: 1) шындық элементтерін жіктеуге; 2) шындыққа талдау жасау: құбылыстар мен оқиғалардың себебін түсіндіру, құбылыстар мен оқиғалардың дамуы мен салдарын болжау; 3) халықтың сенсорлық және рационалды тәжірибесінің жиынтығы ретінде әрекет етеді [87]. Бұл зерттеу жұмысының нысаны – мақал-мәтелдер, әлемнің паремиологиялық бейнесіне енетін бірліктер болғандықтан, «мақал» және «мәтел» терминдерінің мазмұнына және онымен байланысты терминдердің айырмашылығына тоқталайық.

Шетел азаматтарына арналған қытай тілінің оқулықтарында мақал-мәтелдер міндетті түрде енгізіліп, кейбір басылымдарда арнайы қосымшалар жасалады, мысалы, *Supplementary Readings for Elementary Chinese Readers. Annotated Chinese Proverbs*, кітаптар екі-үш тілде шығарылады, онда қытай мақал-мәтелдеріне шетел тілдерінен сәйкестіктер беріліп, олардың мәні мен қолданылуы түсіндіріледі [88].

Ежелгі Қытайда (1949 жылға дейін) мақал-мәтелдер туралы іс жүзінде арнайы зерттеулер жүргізілмеді, бірақ мақал-мәтелдердің әртүрлі мәселелеріне байланысты ғылыми журналдарда мақалалар шығып тұрды, фразеологиялық сөздіктер мен халық фольклорлық сөздерінің жинақтары жарық көрді.

1950 жылдары қытай тіл білімінің, соның ішінде мақал-мәтелдерінің дамуында айтарлықтай өрлеу болды. 1970 жылдардың аяғында, әсіресе 1980 жылдары лексикология, стилистика және фразеология мәселелері бойынша көптеген монографиялар мен мақалалар пайда болды. Бұл жұмыстар көбінесе сипаттама жасау түрінде болды және олар қажетті аналитикалық зерттеулерсіз көбіне көлемді иллюстрациялық материалға айналды.

Бүгінгі таңда мақал-мәтелдердің қытай лингвистикалық ғылымындағы орны өте қарапайым. Мақал-мәтелдер лингвистиканың дербес бөлімі ретінде ерекшеленбейді, мақал-мәтелдердің ішінде лексикология мен стилистика бөлімдеріндегі белгілі бір зерттеудің мақсаттары мен міндеттеріне байланысты қарастырылады.

Соған қарамастан, 1980-90 жылдары, сондай-ақ жаңа ғасырдың басында қытай мақал-мәтелдердің жалпы мәселелерін, мақал-мәтелдердің жекелеген түрлерін, мақал-мәтелдердің сипаттамалық ерекшеліктерін лингвистикалық ғылым шеңберінде ғана емес, сонымен қатар бірнеше ғылымдардың түйіскен тұсында қытай және басқа тілдердегі (әсіресе қазақ тілінде) мақал-мәтелдерге салғастырмалы талдау жасалған маңызды ғылыми еңбектер жарық көрді.

ҚХР-да әр түрлі фразеологиялық сөздіктердің, соның ішінде екі тілді мақал-мәтел сөздіктердің саны көп екенін байқауға болады. Бұл құбылыс қытай тілі лексикографиясының жетістіктері мен қоғамның мақал-мәтелге деген қызығушылығын көрсетеді, осындай тілдік бірліктерді зерттеу және олардың сөйлеуде дұрыс қолданылуын ажырату қажеттілігі көрінеді.

Қытай тілінің мақал-мәтелдеріне байланысты тіл білімі саласындағы ғалымдардың еңбектері осы ғылымның дамуына үлкен үлес қосып келеді, әсіресе Ма Гуофан (马国凡), Ни Баюар (悦宝儿), Яо Пыңцы (姚鹏慈), Вэн Дуанчжың (温端政), Бай Юнь (白云) ерекше атап өткен жөн.

Совет одағының қытай тіл біліміндегі фразеология туралы алғашқы ғылыми еңбектерінің арасында А.П. Рогачевтың «Тұрақты тіркестерде көрінетін қытай тілінің идиомалары (成语): Сунь Ятсен мен Мао Цзэдун материалдары негізінде» диссертациясын атап өтуге болады [89].

Кейінірек басқа да ғылыми зерттеулер пайда болды, мысалы: З.И. Баранова «Чэңюй қытай тілінің фразеологиялық бірліктерінің категориясы ретінде» (1969ж.) [90], М.Г. Прядохин «Қытай ескертпелері-аллегориялары» (1977ж.) [91], И.В. Войцехович «Қазіргі қытай тілінің фразеологиялық бірліктерінің негізгі категорияларының стилистикалық ерекшеліктері» (1986ж.) [92]. Қытай тіл білімі бойынша фразеология мәселесін В.И. Горелов, Н.Н. Коротков, А.М. Котов, А.А. Торопов, А.А. Хаматова және басқалары зерттеген. Бұл еңбектерден ғалымдардың фразеологиялық бірлік ретінде – чэнюйді зерттегені белгілі, мақал-мәтел саласы бойынша зерттелмегені анықталды.

Мақал-мәтелдерге арналған еңбектердің ішінен О.А. Корниловтың «Қытай фразеологиясының інжу-маржаны» [93], С.Ю. Сизовтың «Қытайлықтардың көп кездесетін идиомалық тіркестерінің, мақал-мәтелдерінің сөздігі» [94],

И.Р. Кожевниковтың «Қазіргі қытай тілінің әдеттегі сөз тіркестерінің сөздігі» [95] атты ғылыми еңбектерін атап өту керек.

Осылайша, мақал-мәтелдер екі тілде зерттелуінің ұзақ тарихы бар. Ол әр түрлі бағытта дамыды, мақал-мәтелдер туралы ғылымның ҚР-да да, ҚХР-да да алға жылжуына ықпал етті.

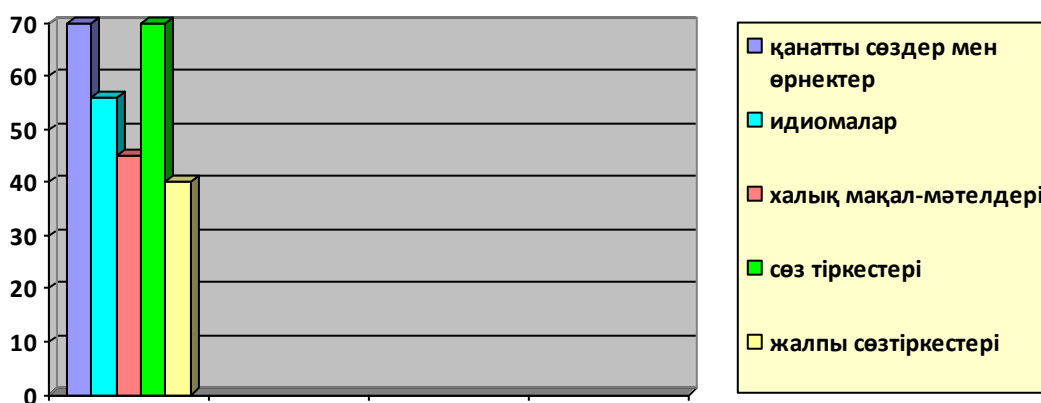
Қытай тілінің мақал-мәтелдер қоры айтарлықтай ауқымды. Олар құрылымдық-семантикалық және функционалды-стилистикалық белгілері бар мақал-мәтелдердің әр түрлі кластарымен ұсынылған.

Қытай мақал-мәтелдерінде ұзақ уақыттан бері қалыптасқан дәстүр басымдық танытады, мақал-мәтел қытай тілінде фразеологиялық бірлік тобына жатқызылады. Қытайдың көптеген лингвистері мен шетел синологтарының еңбектерінде «成语» термині мағынасының көптігін байқауға болады. Бұл термин мақал-мәтелдер категориясы ретінде тек «成语» ғана емес, сонымен қатар тұрақты тіркес түрлерін, мақал-мәтелдер, афоризмдер, тіпті ішкі формасын жоғалтқан және олардың этимологиясы жағынан ерекше екі буынды сөздерді де қамтиды (мысалы, 矛盾 «қарама-қайшылық», 衡量 «әр сөзді өлшейді»).

Қытай лингвистері мақал-мәтелдердің зерттеу нысандарын анықтау, фразеологиялық бірліктерді жіктеу және фразеологиялық терминологияны ретке келтіру қажеттілігі мен маңыздылығын бұрыннан атап келеді [96].

1950 жылдардың аяғында ғалымдар қытай тілінің мақал-мәтелдерін ажырата бастады, 成语-ді мақал-мәтелден ажырата бастады.

«Мақал-мәтелдерді кеңінен түсіну» негізін ұстанушылар мектебі: мақал-мәтелдерді зерттейтін қазақ ғалымдары, кейбір қытай зерттеушілері ойынша қазақ және қытай тіліндегі мақал-мәтелдер тұрақты тіркес деп саналады. Фразеологизмнің пәні – мақал-мәтелдер, яғни тілдегі мағынасы жағынан тұтас және құрамы мен құрылымы бойынша тұрақты дайын тіркестер. Қытай тілінің фразеологиясына кең мағынада 成语 (идиомалар-56%), 谚语俗语 (мақал мен мәтел 45%), 歇后语 (сөз тіркестері-67%), 惯用语 (қанатты сөздер мен өрнектер 70%), сөйлеу белгілері, сөйлемшелер және т.б.кіреді [97].

Сурет 1 – Қытай тілінің фразеологиялық құрамы.

Бұл мектепте «мақал-мәтелдердің типтік ерекшелігі – тұрақтылық, ал қытай тілінің фразеологиясында оған тек төрт иероглифтен тұратын 成语 (идиомалар) ғана емес, сонымен қатар 谚语 (мақал), 俗语 (мәтел), 歇后语 (астарлы сөз) кіреді деп санайды және иероглиф саны 3-тен 16-ға дейін құралуы мүмкін.

Мысалы:

成语 (идиома, фразеологизм)

全力以赴 (Quánlì yǐ fù - бар күшімен қызмет ету);

俗语 (мәтел)

八竿子打不着 (Bā gānzi dǎ bùzháo - алыста, еш байланыс жоқ, еш қатынас жоқ (алты таяқпен де ала алмау));

播出萝卜带出泥 (Bō chū luóbo dài chū ní – шалғамды тартып, балшықты шығару);

不管三七二十一 (Bùguǎn sānqī'èrshíyī) ешнәрсеге мән бермеу, бас қатырып, көп ойланбау – үшке жетіні көбейтсе жиырма бір болатынына бас қатырмау);

қанатты сөздер мен өрнектер:

«谋生» (Móushēng – өз еңбегімен нан табу);

«Фразеологияны тар мағынада түсіну» қолдаушылары: 向光忠 Сян Гуанчжун және 刘洁修 Лю Цзесю [98].

Олар мақал-мәтелдерді тұрақты тіркестер деген қағиданы ұстанады, мақал-мәтелдер сөздердің қайта ойластырылған мағыналары негізінде қалыптасады деп санайды. Олардың пікірінше, тек 成语 – идиома, яғни ол фразеологиялық бірлік болып табылады.

Лю Цзесюдің айтуы бойынша, мақал-мәтелдің негізгі ерекшелігі – ыңғайлылығы пен тұрақтылығында. Мақал – яню (谚语); сехоуюй (歇后语), гуаньюньюй (惯用语) мақал-мәтелдер санатына жатпайды, дегенмен олардың кейбіреулері фразеологиялық бірлік формасына ие болғанымен, олардың тарихи шығу тегі жоқ.

Сян Гуанчжун «мақал-мәтелдер – бұл ұзақ уақыт қолдану барысында қалыптасқан қысқа, тұрақты өрнек. Мақал-мәтелдер тарих үдерісінде қалыптасады, олар сөз тіркесінің санатына жатады» деп айтады [99].

Ол әр мақал-мәтелдің тарихи бастауы бар деп санайды, сондықтан, барлық мақал-мәтелдердің қайнар көзі қытай классикалық әдебиеті: классикалық канондар, философиялық трактаттар, тарихи шежірелер болып табылады деп есептейді.

Мақал-мәтелден чэнюйдің айырмашылығы, чэнюй – сөзбе-сөз мағынасы «дайын өрнек» – қытай фразеологиясындағы құбылыс, ол құрылымдық-семантикалық сипаттамаларына, фонетикалық құрылым принциптеріне, қытай тілінің даму тарихына байланысты бірқатар типологиялық ерекшеліктер мен белгілерге ие. 成语 – ежелгі қытай тілінің нормалары бойынша жасалынған,

мағыналық жағынан монолитті, жалпыланған бейнелі мағынасы бар, экспрессивтік сипатқа ие, функционалды түрде сөйлем мүшесі болған тұрақты фразеологиялық тіркес (әдетте төрт сөзден тұрады) [100].

Бұл анықтама 成语-дың негізгі ерекшеліктерін оның формасы, мәні мен қызметі тұрғысынан толық көрсетеді.

Ф.Н. Даулеттің «Языкова картина мира во фразеологии китайского и казахского языков» атты еңбегінде қытай тілінде үшкомпонетті тек гуаньюньюй (惯用语), төрткомпонетті чэньюй (成语), қалғандары мақал-мәтел (谚语), қанатты сөздер (格言), астарлы сөздер (歇后语), идиома (熟语) болып бөлінетінін көрсеткен [101].

«Мақал-мәтелдерді аралық түсінудің» өкілі – Ма Гуофан (Mǎguófān). Ол «кең мағынадағы» және «тар мағынадағы» бағытта мақал-мәтелдердің сипаттамаларын анықтауға кедергі келтіретін көптеген кемшіліктер бар екенін баса айтты [18].

Ма Гуофанның бұрынғы еңбектерінде 谚语 термині мақал-мәтелдерді, ал 格言 «халық афоризмі» термині мақал-мәтелдердің үлкен тобын, соның ішінде мақал-мәтелдер, астыртын пікірлер, аллегориялар мен гуаньюньюларды және т.б. белгілеу үшін қолданылғанын атап өткен, олар әдеби емес, қытай тілінен шыққан фразеологиялық бірліктер.

Студенттер мен мақал-мәтелдерді білуге тестілеуден өтуге ниет білдірушілерге оқу-әдістемелік құрал ретінде ұсынылған фразеология бойынша соңғы еңбектерде Ма Гуофанның топтамасы негізге алынады, ал «谚语» термині мақал-мәтелдер ретінде түсіндіріледі. Сонымен, қазақ тілінде де, қытай тілінде де мақал-мәтелдердің тақырыбы мен құрамы туралы біртұтас тұжырым жоқ. Қазақ және қытай ғалымдарының фразеологиялық ғылымның дамуына қосқан елеулі үлесіне қарамастан, ондағы шешілмеген жалпы теориялық сұрақтары әлі де жетерлік, бұл өз кезегінде оның жеке аспектілерінің дамуына кедергі келтіреді.

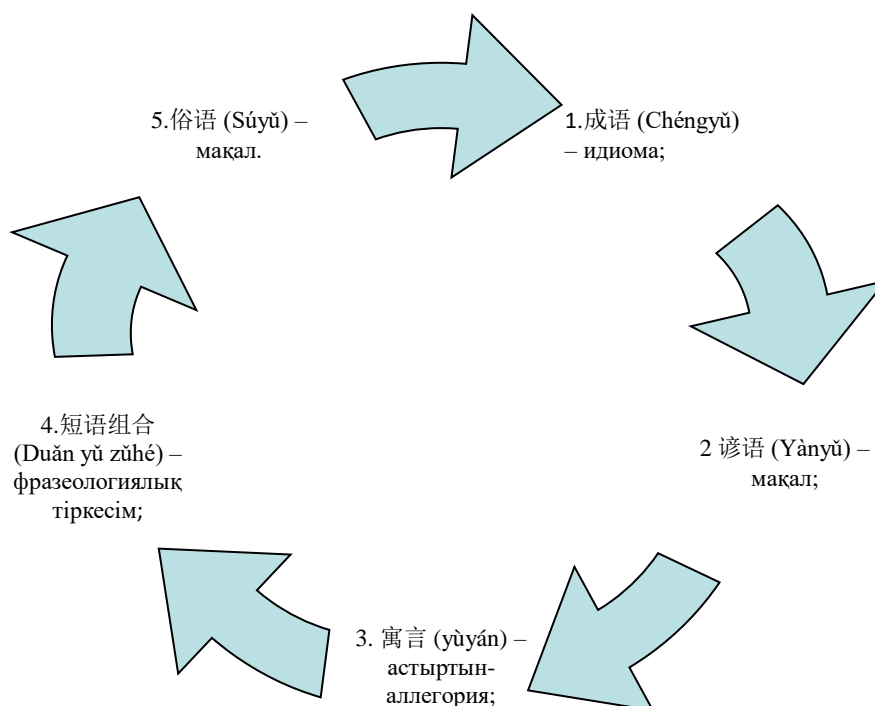
Алайда мақал-мәтелдердің көлемі туралы мәселені мәңгілік мәселеге айналдыруға болмайды.

Барлық «өтпелі» жағдайларды қоса алғанда, әр санаттағы мақал-мәтелдердің құрылымдық-мағыналық ерекшеліктерін зерттеу қажет, сонда тілдің фразеологиялық қоры толығымен зерттеледі.

Қазақ және қытай тілдеріндегі мақал-мәтелдерді зерттеудің ұзақ тарихы бар. Ол әр түрлі бағытта өтті, бұл Қазақстанда да, Қытайда да мақал-мәтелдер туралы ғылымның белсенді дамуына ықпал еткенін айта кеткен жөн. Қазақ және қытай ғалымдарының фразеологиялық ғылымның дамуына қосқан елеулі үлесіне қарамастан, ондағы шешілмеген жалпы теориялық мәселелер әлі де кездеседі. Мақал-мәтелдердің тақырыбы мен құрамы туралы бірыңғай тұжырым әлі жоқ.

Арнайы әдебиеттерді талдау арқылы қытай және қазақ тілдерінің фразеологиялық бірліктерін үш бағытқа бөлуге болады: «кең мағынадағы» мақал-мәтелдер, «тар мағынадағы» мақал-мәтелдер және «аралық» бағыт. Ма Гуофан мақал-мәтелдердің негізгі бес категориясын ажыратады:

1. 成语 (Chéngyǔ) – идиома;
2. 谚语 (Yànyǔ) – мақал;
3. 寓言 (yùyán) – астыртын-аллегория;
4. 短语组合 (Duǎn yǔ zǔhé) – фразеологиялық тіркесім;
5. 俗语 (Súyǔ) – мақал.

Сурет 2 – Қытай тіліндегі мақал-мәтел категориясы

Мақал-мәтелдердің дербес ғылым ретінде негізін қалаушылардың бірі – совет одағының академигі В.В. Виноградов. Ол мақал-мәтелдердің жіктелімін жасады, фразеологиялық бірліктерді ерекше семантикалық сипаттамалары бар лексикалық кешендер деп түсіндірді.

В.В. Виноградов мақал-мәтелдерге арналған еңбектерінде мақал-мәтелдер туралы ілімді тұжырымдап, оларды семантикалық топтарға бөліп көрсеткен [102].

50-ші жылдардың аяғынан бастап қазіргі уақытқа дейін фразеология мәселелері қазақ ғалымдарының әр түрлі аспектілердегі қызығушылықтарын туғызды. Мысалы, Б. Ақмұқанованың [103] құрастырған мақал-мәтелдеріндегі идеялық мазмұны маңызды орын алды. Ө. Тұрманжанов (1957 жылы), С. Нұрұшов (1959 жылы) [104], М. Әлімбаев (1967 жылы) [105], Б. Адамбаев [106]

құрастырған және басқа да зерттеулер жарыққа шықты. Солай бола тұрса да, қазақ халқының мәдениетіне қосқан зор үлесі, тарихи орны бар ауыз әдебиетінің нақыл сөз, мақал, мәтел, жұмбақ, жаңылтпаш, өтірік өлең, сияқты күрделі жанрлары ғылыми тұрғыдан толық зерттеліп болмағаны мәлім [106]. Фразеологиялық бірліктерді тілдің құрылымдық бірліктері ретінде сипаттау (Р. Сәрсенбаев, Ә. Қайдар, Ө. Айтбаев, М. Мұқанов, С. Сәтенова, А. Нұрмаханов, Дина Б., А.И.Смирницкий, О.С.Ахманова, мақал-мәтелдерді жүйелі идеяларға сүйене отырып зерттеу әдістерінің дамуы – тіл деректерін деңгейлік талдау (М. Әуезов, С.Мұқанов, Б. Адамбаев, Ғ. Мүсірепов, Н. Төрқұлов, Т.Кәкішев, С. Нұрұшов, З. Қабдолов, М. Базарбаев, Л. Архангельский, Н.Н. Амосова, В.П. Жуков, А.Б. Кунин, М.Т. Тагиев), фразеологиялық құрамды жүйелік ұйымдастыру (Ө. Тұрманжанов) және оның дамуы (С. Нұрұшов, Ф.Н. Попов, А.И. Федоров), мақал-мәтелдердің номинативті аспектісіндегі семантикасы (В.Н. Телия), оның динамикасындағы мақал-мәтелдер (С.Г. Гаврин, Ю.А. Гвоздарев), сөз компоненттерінің тіркесу белгілері (М.М. Копыленко, З.Д. Попова), фразеологиялық құрамды салыстырмалы типологиялық зерттеу (Ю.Ю. Авальани, Л.И. Розейзон), сонымен қатар сөздіктердегі фразеологиялық бірліктерге сипаттама жасау (Б. Адамбаев, А.М. Бабкин, А.И. Молотков).

Соңғы уақытта бүкіл фразеологиялық қордың ғана емес, сонымен қатар мақал-мәтелдердің жеке семантикалық топтарының ерекшеліктерін зерттейтін және сипаттайтын көптеген зерттеу жұмыстары пайда болды.

Жалпы қазақ тіл білімі, оның ішінде мақал-мәтелдер соңғы онжылдықтарда құрылымдық және сипаттама лингвистикасынан сөйлеу әрекеттері теориясы мен прагмалингвистикаға, одан әрі когнитивтік лингвистикаға қарай дамыды.

Лингвистикалық зерттеулердің әдіснамасында да өзгерістер болды: лингвистика структурализм мен сипаттамалы таксономиялық үлгілерінен зерттеудің коммуникативтік және функционалдық негіздеріне тұрақты түрде көшті.

21 ғасырдың басында фразеологиялық зерттеулер семантикалық - когнитивтік лингвистика негізінде жүргізу жүзеге асырылуда . (Г. Омарбекова [107], Э.Н. Оразалиева [108], Қ.К. Кенжеқанова [109] және т.б.) Біздің зерттеуімізде мақал-мәтелдердің семантикасын функционалды-параметрлік сипаттау негізгі бағыт ретінде алынған.

Біз біріншіден мақал-мәтелдердің функционалды-параметрлік сипаттамасының өзі тиімді деп санаймыз, ал екіншіден, салыстырмалы талдау кезінде тілдер аралық (біздің жағдайда қазақ-қытай) фразеологиялық эквиваленттер жүйесін құруға мүмкіндік береді, бұл салыстырмалы фразеология үшін баға жетпес маңызды [110].

Қытай тілі ғылымындағы тіл мен мәдениеттің ара қатынасын зерттеген еңбектер бастауын жиырмасыншы ғасырдың бас кезінен алады. 1938 жылы қазіргі Юннан университетінің профессоры Луо Чанпей «Тіл мен мәдениет»

пәні бойынша дәріс оқи бастады. Қытайдағы лингвомәдениеттану пәнінің іргетасы тап осы кезде қаланды десек артық айтқандық емес [111].

Қытайда фразеологияның даму тарихында қытай тілінің фразеологиясын белсенді зерттеу тек 50-ші жылдары басталды. 1980-90 жылдары және жаңа ғасырдың басында қытай фразеологиясының жалпы мәселелерін, мақал-мәтелдердің жекелеген түрлерін зерттеуді, мақал-мәтелдердің тек лингвистикалық ғылым шеңберінде ғана емес, сонымен қатар бірнеше ғылымдардың түйіскен тұстарындағы сипаттамаларын қарастырған байыпты ғылыми еңбектер, сонымен қатар қытай тілі мен басқа шет тілдерінің мақал-мәтелдеріне салғастырмалы талдау жұмыстары жүргізілді (әсіресе ағылшын тілімен) [112].

Бүгінгі таңда мақал-мәтелдің қытай лингвистикалық ғылымындағы орны өте қарапайым. Фразеология лингвистиканың дербес бөлімі ретінде ерекшеленбейді, мақал-мәтелдер лексикология мен стилистика бөлімдеріндегі белгілі бір зерттеудің мақсаттары мен міндеттеріне байланысты қарастырылады. Қазақ синологиясында мақал-мәтелдер әрдайым көптеген ғалымдардың ғылыми зерттеу нысаны болып келе жатыр. Осы саладағы ғылыми зерттеулер жүргізіп келе жатқан отандық ғалымдардан Ф. Оразақынқызының «Ханзу-Қазақ тілдеріндегі фразеологиялық тіркестерді салыстыра зерттеу» (2015ж.) [113]; «Қытай және қазақ тілдеріндегі фразеологизмдерді лингвомәдени талдау» (2023 ж) [114]; Ф.Н. Даулеттің «Сопоставительный анализ культурных кодов во фразеологизмах китайского и казахского языков» (2017 ж.) [60]; «Национально-культурные особенности устойчивых словосочетаний китайского и казахского языков» (2018 ж.) [61]; Ф.Н. Даулеттің «Лингвомәдениеттану; қытай және қазақ тілдерінің салғастырмалы фразеологиясы. Монография. (2000 ж.)» [62] атты еңбектерін атап кеткен жөн. Фразеология мәселелерін қытай лингвистикасы бойынша зерттеген орыс ғалымдары В.И. Горелов, Ю.Л. Крол, А.М. Котов, А.А. Торопов, А.А. Хаматова және т.б. еңбектерінде көрініс тапқан.

Қазақ және қытай ғалымдарының мақал-мәтелдерді дамытуға қосқан елеулі үлесіне қарамастан, ондағы әлі де шешілмеген көптеген мәселелер бар екенін, оның жеке аспектілерін дамытуға негіз болатындығын атап өтеміз.

Тарау бойынша түйін

Қазақ және қытай тілдеріндегі мақал-мәтелдерді зерттеудің ұзақ тарихы бар. Ол әр түрлі бағытта өтті, бұл Қазақстанда да, Қытайда да мақал-мәтелдер туралы ғылымның белсенді дамуына ықпал етті. Қазақ және қытай ғалымдарының фразеологиялық ғылымның дамуына қосқан елеулі үлесіне қарамастан, ондағы шешілмеген жалпы теориялық мәселелер әлі де кездеседі. Мақал-мәтелдердің тақырыбы мен құрамы туралы бірыңғай тұжырым әлі жоқ екенін анықтадық.

Бұл зерттеуде мақал-мәтел – ауыз әдебиетінен таралған орнықты, қысқа да шымыр сөз деп қарастырылады. Мақал-мәтел мазмұны толық, түзу, нақты, сонымен қатар тура және астарлы мағына иеленеді. Мақал-мәтел жайлы

отандық әне қытай зерттеушілерінің пікіріне жан-жақты талдау жасалды. Зерттеу нәтижесінде, қазақ тілінде мақал және мәтел сөздерінің екі бөлек қолданылып, екі түрлі мағына иеленетіні анықталды. Ал, қытай тілінде мақал да, мәтел де 谚语 тобына жататындығын қарастырды.

Мақал-мәтел салт-дәстүр мен халық тәжірибесінің сыншысы, жинақтаушысы. Оның мазмұнында белгілі бір халықтың өмір құбылыстары, салт-дәстүрі, мінез-құлқы бейнеленген.

Мақал-мәтелдерді жіктеу мәселесі де күрделі мәселелердің бірі болып қала бермек. Ең көп таралған жіктеу түрлері: алфавиттік, тақырыптық, генетикалық және негізгі сөздер бойынша жіктеу.

Қытай тілінде мақал-мәтелге келесі тілдік бірліктер жатады: 谚语 (мақал), 俗语 (мәтел), 歇后语 (түсіндірме-аллегория) және 成语 (идиомалар, жиынтық өрнектер).

Қытай және қазақ тілдеріндегі мақал-мәтелдерде түс символикасы негізінде екі тілдегі түс мағыналарындағы айырмашылықтар анықталды. Атап айтатын болсақ, қызыл түс қытай дүниетанымында қуаныштық, шаттықтың түсі болып есептеледі. Сондай ақ, сары түс те қытайлықтар үшін император түсі болып маңызды түстердің бірі болып есептеледі. Қазақ дүниетанымында қызыл түс қуаныш, шаттық мағынасымен қатар, ашушаңдық белгісін де иеленеді. Сары түс ақыл-ой, ақыл тоқтатқан егде шақты меңзейді. Ақ түске келер болсақ, қазақ халқы үшін ақ түс адалдық, пәктік мағынасын иеленсе, осы мағынадан басқа қытай халқында ақ түс жоқтық мағынасында, өмірдің соңы деген мағыналарда пайдаланылады. Қытай халқы жалпы, көк түстің орнына жасыл түсін қолданады. Қазақ халқында көк түс аспан түсі, бейбітшілік түсі болып есептеледі.

Қазақ және қытай тілдеріндегі мақал-мәтелдер арқылы екі елдің мәдени ерекшеліктері, мақал-мәтел қолданысының ерекшеліктері қарастырылды.

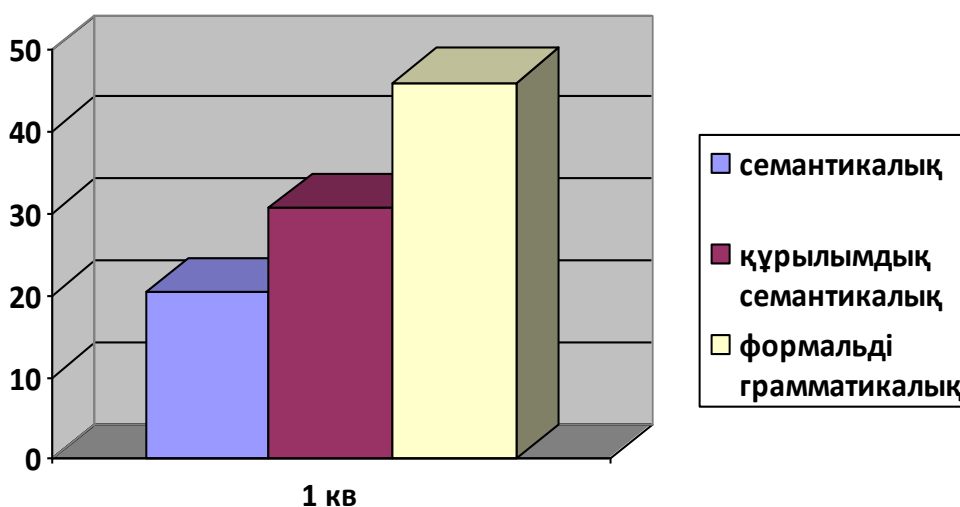
2 МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕРДІҢ ЛИНГВОМӘДЕНИ НЕГІЗДЕМЕСІ

2.1 Әлемнің тілдік бейнесіндегі мақал-мәтелдердің лингвомәдени ерекшеліктері.

Зерттеу жұмысына негіз болған материалдар бойынша форма мен семантика тұрақтылығының бұзылуы әсерінен мақал-мәтелдер ауызекі сөйлеуде әртүрлі әдістермен берілетіндігі анықталды (12 әдіс). Осы әдістердің ішінен мақал-мәтелдерді деңгейі бойынша түрлендіруге болатын ықшам әдістер тобын бөліп көрсетуге болады. Мұндай түрлендіру бір-бірімен жүйелі қарым-қатынаста болуға қабілетті түрлендірудің қарапайым әдістерін қамтиды. Қарастырылған материал көбінесе қарапайым әдістер комбинациясын көрсетеді. Дегенмен, конвергентті түрлендіру әдістерін бөлек таңдамай, семантикалық және стилистикалық жағын да қарастыруға болады. Қарапайым түрлендіру тәсілдері нәтижесінде мақал-мәтелдің фразеологиялық бірлік ретіндегі тұтастығы, интегралдық предикативтілігі сақталады.

Түрлендірудің қарапайым әдістерінен бөлек олардың сандық мәнді категориясын құрайтын мақал-мәтелдердің анағұрлым күрделі әдістер бар. Бұл екінші топтағы тәсілдер нәтижесінде мақал-мәтелдің предикативті сипаты толықтай жойылады. Түрлендірудің қарапайым өлшемдерін жіктеу деңгейлік принципке негізделеді [115].

Аталған топтың әдістері: семантикалық, құрылымдық-семантикалық, формальды-грамматикалық болып бөлінеді.

Сурет 4 – Мақал-мәтелді түрлендіру әдістері.

Түрлендірудің құрылымдық-семантикалық әдістері мақал-мәтелдердің құрамын кеңейту, азайту, басқа сөзбен алмастыру, сөздердің орын тәртібін өзгерту арқылы жүзеге асырылады. Олардың ішінде мақал-мәтелдердің сөйлемдегі құрамының ауысуы көп кездеседі, ал компонент құрамының қысқаруы тәсілімен жасалған мақал-мәтелдер екінші орында. Инверсия және сына әдістерінің нәтижесі шамамен бірдей. Құрылымдық-семантикалық

деңгейдегі вариацияның (сөз және сөз тіркесі) ақпараттылығы жоғары, яғни, мазмұны жағынан аз ақпарат беретін грамматикалық категориялар мен формалардың түрленуіне қарағанда семантикалық тұрғыдан түрлену маңызды. Қосарланған актуализацияны (яғни семантикалық деңгейдегі вариацияны) жүзеге асыру үшін түпнұсқада арнайы шарттар қажет.

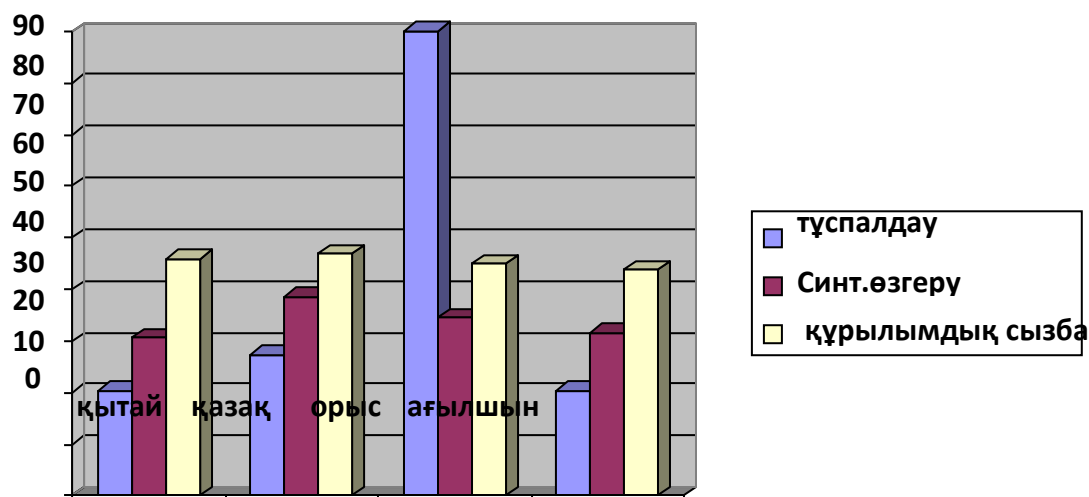
Кесте 4. Қазақ тіліндегі мақал-мәтелдердің құрылымдық-семантикалық түрленуі.

<p>мақал-мәтелдердің құрамын кеңейту, азайту. Сөздердің орын тәртібін өзгерту</p>	<p><i>Қамқа тон да Шүберек болар тозған соң.</i> (Бабалар сөзі 65 том); <i>Қамқа тон шүберек болар тозған соң.</i> (Кейкін)</p>	<p><i>Қысқа жіп күрмеуге келмейді, Күрмеуге келсе де, байлауға келмейді.</i> (Кейкін) <i>Қысқа жіп күрмеуге келмейді.</i> (Бабалар сөзі, 65 том);</p>	<p><i>Ит құтырса иесін қабар, Дау құтырса биін табар</i> (Кейкін) <i>Ит құтырса иесін қабар</i> (Бабалар сөзі, 69 том); <i>Дау құтырса, биін табар, Ит құтырса, иесін қабар.</i> (Бабалар сөзі, 65 том);</p>	<p><i>Көп түкірсе көл болады, Көп біріксе ел болады.</i> (Кейкін); <i>Көп түкірсе көл болады</i> (Бабалар сөзі, 65 том); <i>Көп түкірсе көл болады</i> (Аққозина М.)</p>
<p>басқа сөзбен алмастыру</p>	<p><i>Ащы менен тұщыны татқан білер, Жақсы менен жаманды жортқан білер</i> (Бабалар сөзі, 65 том); <i>Ащы мен тұщыны татқан біледі, Алыс пен жақынды жортқан</i></p>	<p><i>Ағын суы бал татыр, Ақ шабағы май татыр</i> (Бабалар сөзі 65 том); <i>Ағын су ақ татыр, Ақ шабағы бал татыр.</i> (Кейкін)</p>	<p><i>Ақылсыз бас аяққа тыным бермейді, Сәурік айғыр саяққа тыным бермейді.</i> (Кейкін); <i>Ақылсыз бас Аяққа дамыл бермес.</i> (Бабалар сөзі, 65 том); <i>Ақылсыз бас екі аяққа дамыл бермейді.</i> (Бабалар сөзі, 69 том); <i>Ақылсыз бас аяққа тыным бермейді.</i> (Асықова Ж.)</p>	

	біледі. (Кейкін); Ащы мен тұщыны татқан біледі, Алыс пен жуықты жортқан біледі. (Бабалар сөзі, 69 том);			
--	---	--	--	--

Қытай тіліндегі мақал-мәтелдерге тоқталатын болсақ, көптеген сөздіктерде мақалдың бірінші бөлігі беріледі, толық нұсқасы берілмейді. Бірінші бөлігін ғана қолданса, мақалдың толық мағынасы ашылмайды, екінші бөлігімен бірге толық мағынасын білуге болады.

Мысалы: 色字头上一把刀 (*sè zì tóu yī bǎ dāo* – қыздың соңына түскен жазымға ұшырайды). Осы мақалдың толық нұсқасы: 色字头上一把刀, 石榴裙下命难留 (*Sè zì tóu yī bǎ dāo, shíliúqún xià mìng nán liú* – қыздың соңына түскен жазымға ұшырайды, қызқұмар, қатынқұмарлық жақсылыққа апармайды). Бұл мақал Болат Ғабдылдәкәрімұлы құрастырған «Қытай мақалдарының қазақша түсіндірмесі» атты қытай тіліндегі жұмысында 色是杀人刀 – қыз қылығымен көпке жағады, не біреудің көрін қазады) деп берілген [116].

Сурет 4 – Ауызекі сөйлеуде қолданылатын күрделі әдістер.

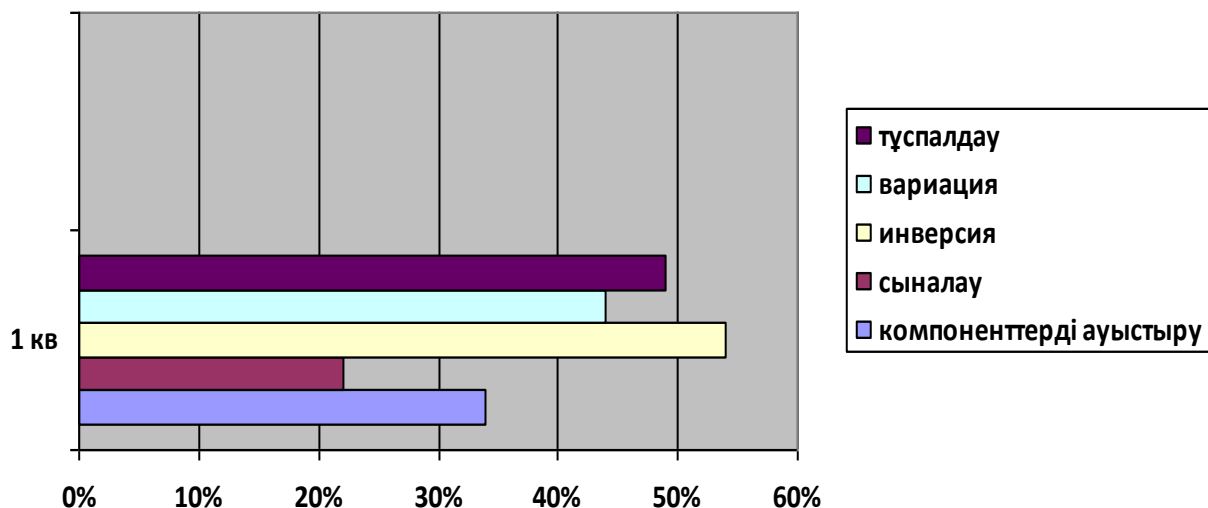
Екінші топ – ауызекі сөйлеуде қолданылатын күрделі әдіс, бір принцип бойынша жіктеуге болмайды, сондықтан ол әдістердің қарапайым тізімі арқылы сипатталады. Ол келесі сандық пропорцияны қамтиды: 1) тұспалдау, 2) мақал-

мәтелдің синтаксистік орнын өзгерту, 3) мақал-мәтелдің құрылымдық сызбасы бойынша жеке авторлық өрнек жасау.

Паремияны түрлендірудің қарапайым әдістерін қолдану нәтижесінде жалпы мағынасының жаңаруы немесе стильдік мағынасының пайда болуымен сипатталатын тілдік бірліктің авторлық нұсқасы туындайды. Мақал-мәтелді қолдану кезінде күрделі әдістер нәтижесінде өзінің предикативті сипатын жоғалтуы мүмкін. Сонымен бірге фразеологиялық мағынасы өзгереді немесе мақал-мәтелдің денотаттық мағынасы жаңарып, белгілі бір көркемдік-эстетикалық түр ипайда болады.

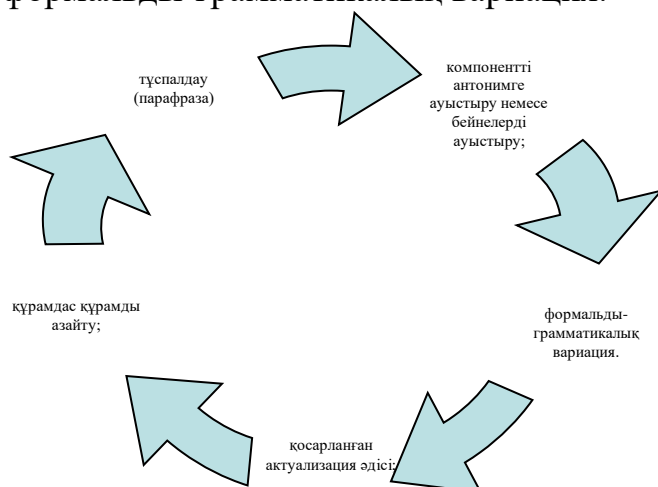
Көркем шығармада мақал-мәтелдерді түрлендіру кезінде жоғарыда аталған әдістің барлығы коммуникативті қызметті орындауға бағытталған стильдік құралдар болып табылады. Стильдік құралдың мәні адресаттың назарын аудару үшін тіл немесе мәтіннің ауытқуында анықталады. Кез келген әдістің нәтижесінде мақал-мәтелдің тура мағынасы жаңарады немесе оның стилистикалық мағынасы пайда болады. Мақал-мәтелдің тура мағынасының жаңаруы түпнұсқамен нақтылануы керек. Стилистикалық мағынаның пайда болуы ээсерлі-бағалау мүмкіндігі, нормативті-функционалды мәні өзгеріске ұшырайды [117].

Көптеген әдістерді қолдану нәтижесінде мақал-мәтелдің түпнұсқадағы мағынасы немесе сөздің мағынасы жаңарады деп атап кеттік. Бұл әдістердің ішінде мына түрлері бар: 1) компоненттерді ауыстыру (синоним немесе мағыналық жағынан ұқсас сөзбен ауыстыру, түпнұсқалық ауыстыру); 2) сыналау; 3) инверсия; 4) формалды грамматикалық вариация (морфологиялық деңгейде); 5) тұспалдау (фразеологиялық бірліктердің бейнелі жүйесін немесе оның идеясын қолдану).

Сурет 5 – Мақал-мәтелді түрлендіру әдістері.

Стильдік мағына келесі тәсілдер арқылы туындайды: 1) қосарланған жаңару әдісі; 2) компонентті антонимге ауыстыру немесе бейнелерді ауыстыру; 3) құрамдас бөлігін азайту; 4) тұспалдау (парафраза); 5) сөзжасам деңгейіндегі формальды-грамматикалық вариация.

Сурет 6 – Стильдік мағына тудыратын әдістер.

Түрлендірілген мақал-мәтелдің семантикасы мен стильдік мағынасы бір мезгілде өзгеруі мүмкін. Бұл жағдай қалай қабылдауға байланысты.

Мақал-мәтелдердің тура мағына көп жағдайда ауыспалы мағынасымен сәйкес келеді [118]. Паремияның бейнелі жүйесі өзгерсе, кескін орны ауысса, бұл жағдайда стилистикалық әсер қатты болмайды. Кескінді ауыстыру кезінде түрлендірудің нақтылығы мен тұрақтылығы маңызды. Қабылдау кезінде стилистикалық әсер негізінен фразеологиялық мағынаның сипаты өзгереді. Мақал-мәтелдің құрылымына сүйене отырып, жеке авторлық өрнектер құру әдісі жалпы мақал-мәтелге тән функцияларды орындауға қызмет етеді.

Мақал-мәтел мәтіндегі қолданыста формасы мен мағынасының өзгеруіне байланысты қарастырылады. Паремия тілдің тұрақты бірлігі болғандықтан, оның формасының немесе мағынасының өзгеруі табиғи жағдай. Көлемінің немесе мағынасының түрлену дәрежесі неғұрлым жоғары болса, стилистикалық әсері соғұрлым тиімді болады (компоненттерді ауыстыру, қысқарту, тұспалдау, қосарланған актуализация). Мақал-мәтел халық арасында жақсы танымал болған сайын жиі қолданылады, түрлендіруге соғұрлым жиі ұшырайды.

Қытай тілін оқып жатқан шетел студенті үшін мақал-мәтелді қолданудың негізгі үрдісін білу маңызды. Бұл оған мәтіндегі мақал-мәтелдің бастапқы түрінен ауытқуы олардың бұрмалануы немесе тілді қолданудағы қателіктерінен емес, табиғи және типтік құбылыс екенін түсінуге көмектеседі. Көркем мәтіндердегі мақал-мәтелдерді түрлендірудің көптеген әдіс-тәсілдері жүйелі жіктелуге негізделген. Мақал-мәтелдердің формасы мен семантикасын

түрлендіру түрлерінің жиынтығы болуының өзі мұны шетелдік студенттерге үйретуге болатынын және қажет екенін дәлелдейді. Осы мақсаттар үшін жиі қолданылатын әдістерді пайдалана отырып, мақал-мәтел мағынасының өзгерген типологиясын студенттерге көрсетіп отырған жөн. Мақал-мәтелдерді ауызекі сөйлеуде қолданудың негізгі әдістерін және олардың соңғы нәтижелерін білу мағынасы мен стилистикалық өзгерістеріне назар аударар отырсақ, түрлендірілген мақал-мәтелді шетел студенттерінің саналы қабылдауына ықпал етеміз. Бұл мәтіннің көркемдік мәнерлілігін барабар қабылдауға, сайып келгенде – шығарма авторының идеялық-көркемдік мақсатын неғұрлым толық меңгеруге көмектеседі.

Мақал мен мәтелдердің тілдік бірлік ретіндегі семантикасының ерекшелігі негізгі денотативті мағынамен қоса, паремияның жалпы фразеологиялық мағынасын құрайтын экспрессивтік, эмоционалды-бағалаушылық қасиеттері бар стилистикалық мағынаның болуында. Мақал-мәтелдердің экспрессивті-эмоционалды-бағалаушы мүмкіндіктерін қалыптастырудың алғы шарты - олардың тілдегі құралдарды пайдалана отырып, екінші реттік белгілеу бірліктері арқылы мағынасының мәні.

Мақал-мәтелдердің құрылымдық ерекшеліктері, олардың дербес сөйлем ретінде жасалуы да мақал-мәтелдерге тән ерекшелікті, сипатты, экспрессивті және эмоционалды-бағалаулық коннотацияларды білдіру жолдарын анықтайды. Мақал-мәтелдердің экспрессивтік және эмоционалды-бағалаушы мүмкіндіктерінің негізгі қайнар көзі – нақты бейненің болуы. Бұл бейненің табиғаты мен оның элементтерінің бірігуінің өзі метафоралық тасымалдау механизмін анықтайды, ол сайып келгенде экспрессивтілік пен бағалаушылықтың түрі мен дәрежесін анықтайды.

Бағалау – мақал-мәтелдерге тән қасиет. Мақал-мәтелдің бағалау ерекшелігі, ол бір жағынан, паремияның стильдік мағынасының негізгі құрамдас бөлігі болса, екінші жағынан, әдетте жасырын түрде көрініп, метафора арқылы айтылады.

Паремияның СЖ-ның күрделі, көпкомпонентті құрылымы, жалпы фразеологиялық мағынаның жалпылау және дидактикалық сипаты сияқты компоненттерінің болуы оның көп қызметтік сипатын анықтайды: мәтінде әртүрлі қызметте әрекет ету қабілеті, паремияның функционалдык жүктемесіне де байланысты. Паремияның семантикасы тұтастай оның фразеологиялық мағынасының қалыптасуына әсер етеді. Бейнелі мағына мақал-мәтел секілді тікелей мағынаға тәуелді және соған негізделеді. Мақал-мәтелдің түрленуінен туындайтын өрнектегі тікелей өзгерістер денотативті немесе стилистикалық мағыналардың белгілі бір өзгерістерін тудырады.

Көркем әдебиетте мақал-мәтелдердің формасы мен семантикасының өзгеруіне байланысты қолданылу тәсілдері әртүрлі. Осы әдістердің ішінен мақал-мәтелдердің тұтас предикативті сипаты бұзылмайтын қарапайым түрлендіру тәсілдерінің тобын және мақал-мәтелдерді сөйлеуде қолданудың күрделі әдістерінің тобы бар. Оның ішінде мақал-мәтелдердің тұтас

предикативті сипатының бұзылуына және тілдің тұрақты бірлігі ретінде паремияның жойылуына әкеледі.

Осы амалдардың қай-қайсысының да әрекеті нәтижесінде мақал-мәтелдің денотативті мағынасының жаңаруымен немесе оның стилистикалық мағынасының көрініс табуымен байланысты жалпы фразеологиялық мағынада белгілі бір өзгерістер орын алады. Жұмыста талданатын әдістер белгілі бір коммуникативтік міндеттерді орындауға бағытталған стильдік құралдар болып табылады. Қабылдау әрекетінің стильдік әсері нормадан ауытқу дәрежесіне тура пропорционал. Көлемнің айтарлықтай бұзылуына байланысты немесе мағынадағы арнайы ойға негізделген әдістер ең мәнерлі болып табылады: компоненттерді ауыстыру, қысқарту, тұспалдау, қосарлы актуализация.

Жұмыста баяндалған ережелер мен оның қорытындылары фразеологиялық стилистиканың теориялық мәселелерін одан әрі дамытуда, қытай тілін шет тілі ретінде оқыту тәжірибесінде қытай мақал-мәтелдеріне арналған жұмыста әдістемелік ұсыныстар дайындауда пайдаланылуы мүмкін, тәрбиелік сипаттағы және жалпы паремиялогиялық сөздіктерді дайындауда, арнайы курстар мен семинарларда қолдануға болады.

Өз еңбектерінде мақал-мәтелге анықтама берген көптеген зерттеушілер бүгінгі таңда мақал-мәтелге біртұтас және жан-жақты анықтаманың жоқтығына назар аударып отырып, жұмысшы анықтаманы қолдануға мәжбүр.

Мақал-мәтелге анықтама беру міндеті тым күрделі: «кейбір нәзік белгілер берілген сөйлемде мақал-мәтел екенін немесе болмайтынын көрсетеді».

Мақал-мәтелдердің барлық белгілерін сипаттайтын жалпылама анықтама жоқ деген тұжырым бар. Фольклортану немесе тіл білімі саласында арнайы білімі жоқ 55 ана тілінде сөйлейтіндер мақал дегеніміз не деген сұраққа жауап берген. Жауап ішінде «ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келе жатқан қандай да бір даналық, шындық, адамгершілік, тәжірибе, тағылым, өмірлік кеңестер бар сөз тіркесі, сөз, сөйлем, мәлімдеме, танымал сөз». Мақал-мәтелдер мен ұқсас формацияларды ажырату одан да қиын. Ең болмаса, күнделікті немесе ғылыми емес қолданыста «мақал-мәтелдер» тіркесінің көбіне бір-бірінен ажырамайтын ұғымды білдіретін тұтас термин ретінде қабылданатынына назар аударайық. Бұл үрдісті жинақтарды құрастыру кезінде де байқауға болады: «Мақал-мәтел бір-біріне өте жақын. Біз «айту», «фразеологизм», «афоризм» және «қанатты сөз» ұғымдарына қысқаша шолу жасап, олардың мақал-мәтелден ерекшелігін анықтауға тырысамыз. Нақыл сөздер мен мақал-мәтелдерді салыстырамыз. Мақал мен мәтелдердің айырмашылығын құрылымдық немесе мағыналық критерийлер негізінде анықтауға болады.

В.И. Даль «мақал-мәтелдер ғана емес, сонымен қатар мақал-мәтелдердің өзі нақылға айналатыны сияқты, жанды тілде сезілмейтін қарапайым сөйлеу айналымдарынан да күрт ажырату» қиындығын атап өтті. Оның ойынша, мақал-мәтелдердің негізгі айырмашылықтары мағыналық деңгейінде. Сонымен, В.И. Даль мақал-мәтелді қысқа астарлы мысал ретінде сипаттайды: «Үкім, тәлім, түсінікті тілмен айтылып, айналымға енгізілген, халықтың мөрі

іспеттес. Мақал-мәтел –қолданылуы бар, кез келген адам түсінетін, қабылдайтын сөз» [119].

Мақалдың мәтелден айырмашылығы – онда пайымдау, қорытынды жоқ, «бұл мақалдың бірінші жартысы». Мақал-мәтелдің жоғарыдағы сипаттарына олардың тағылымдық сипаты, ондағы пайымдаудың толықтығы қосылады. Мақал-мәтелдер, оның ойынша, «тікелей жалпылама нұсқаушы мағынадан айырылады және құбылыстың астарлы, көбінесе аллегориялық анықтамасымен шектеледі». З.Қ. Тарланов семантикалық өлшемді де негізге алып, мақал-мәтелдерді міндетті түрде астарлы мағына мен жалпылау қызметін атқаратын сөйлем түріндегі ғибратты сипаттағы қысқа сөздер деп түсінеді. Мақал-мәтелді синонимдермен алмастыруға болады, ал олардың вербальды предикаттары өткен шақта қойылады. Т.З. Черданцева мақал-мәтелдің құрылымдық-семантикалық айырмашылықтарын атап өтеді. Соңғысы «мақалдың мәтелден айырмашылығы, ашық құрылымға ие болуы мүмкін, т. егістіктің инфинитиві арқылы енгізіледі және бұл жағдайда сөйлем емес, сөз тіркесінің құрылымы болады», сонымен қатар олар аллегориядан айырылады және оларда көбінесе сөздің тікелей мағынасы түсініледі [120].

Нақыл сөздер, әдетте, адамгершілікті қамтымайды, бірақ болып жатқан оқиғаларға түсініктеме беріп, оларға баға береді. Г.Л. Пермяков мақал-мәтелді ажыратудың құрылымдық өлшеміне сүйенеді және оларды оқшаулау/ашықтығы негізінде бір-біріне қарсы қояды: мақал-мәтелдер - тұйық клишелік құрылымдар, ал нақыл сөздер сөйлеуде толықтырылып, өзгертін ашық құрылымдар [121]. Шет тіліндегі паремнологияға, атап айтқанда француз тіліне келетін болсақ, бұл мәселе әлдеқайда аз дамыған және мақал-мәтелдерге жақын басқа формациялармен салыстырғанда мақал-мәтелдерді теориялық сипаттау, олардың негізгі мағыналық және құрылымдық сипаттамалары бірінші кезекте міндет емес екені анық. Беделді және бірнеше рет қайталанған фразеологиялық дереккөздерді құрастырушылар бұл терминдерді былай түсіндіреді. Дж.Пиноның пікірінше, «мақал – бұл анық нақтыланған формула, көбінесе нысаны бойынша метафоралық сипатта болады, оның көмегімен өмірлік тәжірибені көруге болады. Нақыл сөз өзінің тікелей мағынасын сақтайды және мәтелден бейнелі форманы алмайды» [122].

Афоризмдер пішіні жағынан мақал-мәтелдерге ұқсас. Олар толық сөйлем болып табылады және жалпы мазмұны жағынан тәрбиелік мәні болады. Бірақ екеуінің арасында айырмашылықтар: мақал-мәтелдердің қайнар көзі халық арасынан шыққан болса, афоризмдерді танымал адамдар жазады, стилі жағынан мақал-мәтелдер ұрпақтан ұрпаққа ауызша сақталған, ал афоризмдер негізінен жазылып сақталған, - дейді қытай лингвисті Чжан Гунчан [123].

Тілдің әсерін күшейту мақсатында өмір тәжірибе жинақтаған, мағынаны терең жан-жақты ашып беру мақсатында тұжырымдалған қарапайым сөзді мақал деп атайды, - дейді У Жанкун [124].

Зерттеу жұмысымыздың мақсаты мақал-мәтелдердің тіл бірліктері ретінде және фольклорлық жанр ретіндегі өнімділігін бірқатар белгілеріне, оның

ішінде құрылымдық белгілеріне сүйене отырып зерттеу болғандықтан, мақал-мәтел құрылымын сипаттайтын тәсілдерді қарастыру жұмыстың маңыздылығын арттырары сөзсіз. Көптеген заманауи ғалымдар «табиғи жіктеуді» әзірлеуге ұмтылуда, ол туралы А. Крикман былай деп атап өтеді: «Табиғи классификациялардың мәселесіне келсек, олар жіктелуі мүмкін барлық нәрсені қамтымайды және табиғи жіктеудің жалғыз жолы болып табылады) бұл күрделілікті жеңу - әлемді белгілі бір көзқарас тұрғысынан және егжей-тегжейлі жіктеу. Мақал-мәтел жанрын экстралингвистикалық (прагматика, болмыс және шығу ерекшеліктері) және лингвистикалық (синтаксистік, ритмдік-фонетикалық және т.б.) өлшемдер негізінде анықтауға болатыны белгісі, бұл мақал-мәтелдерге әртүрлі жіктеу түрлерін қолдануға мүмкіндік береді.

Сонымен бірге, осы өлшемдердің ішінде мақал-мәтелге анықтама беру үшін маңыздылығы азайып келеді деп болжауға болады. «Мақал-мәтелді құрылымдық тұрғыдан жақсы анықтауға болады. Таза функционалдық анықтамалар негізсіз, өйткені басқа фольклорлық жанрлар мақал-мәтелдер сияқты қызмет атқаруы мүмкін». Дегенмен, құрылымға деген көзқарастар да бірізді болмайды: «Мақал-мәтелдің құрылым бөлуге байланысты туындайтын мәселе нақты нені талдау керек ол мақал-мәтелге, архитектуралық формулаға тікелей байланысты». Архитектуралық формула көбінесе компоненттер арасындағы логикалық қатынас ретінде түсініледі. «Біздің ойлауымыз логикалық заңдарға бағынады және, әрине, логика ғылымына қарамастан логикалық формаларда жүреді: адамдар өздерінің ойлау қабілеті белгілі бір логикалық заңдылықтарға бағынатынын білмесе де, логикалық тұрғыда ойлайды» деген көзқарас бар.

Шынында да, мақал-мәтелдер, кез келген пайымдаулар мен тұжырымдар секілді, логикалық схемалармен берілуі мүмкін. Мақал-мәтел, логикалық функция секілді, белгілі бір өрнек формаларын бөліп алуға болатын теңдеу түрі ретінде қолданылатынын байқауға болады, мақал-мәтел біртекті схемалардың барлық жиынтығын бойына сіңіретін және жалпы логикалық жүйе шеңберінде ұқсас схемалармен жүйелік қатынасқа түсетін дерексіз схема/алгоритмнің бір түрі ретінде әрекет етеді. Көптеген ғалымдар мәселеге осы көзқарасты ұстанды. Сонымен, М.А. Черкасский функционалдық паремиологиялық модельдің принципті блок-схемасын сипаттау үшін математикалық логика әдістерін қолданды [125]. Каньо формальды логика әдістерін Н. Хомскийдің генеративті грамматикасымен үйлестіре қолданды. Мақал-мәтелдің өнімді ұғымын берген Г.Л. Пермяков, ол мақал-мәтелді сипатталған жағдайдың белгісі ретінде қарастырады: сөздер, фразеологиялық бірліктер және паремиялар «клишелер болып табылады және жеке белгілер ретінде қолданылады», бірақ сөздер мен фразеологиялық бірліктерден айырмашылығы, «мақал-мәтелдің тілдік жүйесі біртекті.

Мақал-мәтел жағдай немесе заттар арасындағы қатынастардың белгісі деп аталады және бұл олардың жеке ұғымдарды белгілеуге қызмет ететін сөздер

немесе фразеологиялық бірліктерден еркшеленеді. Жалпыға ортақ нәрсе — мақал-мәтелдің сөз сияқты жалпы мағынасына тікелей немесе астарлы уәжінің болуы, синтетикалық немесе аналитикалық формасының болуы, сол тектес басқа бірліктермен жүйелік қатынасқа түсуі (синонимдік және антонимдік жағдайлар).

Мақал-мәтелдердің төрт инвариантты тобын – логикалық-семиотикалық инварианттарды – қатынастың төрт негізгі түрін қарастырайық:

1. Бір зат (P) кез келген (X) қасиетін иеленсе, басқа (Y) қасиетін де иеленеді. Қысқаша символикалық жазбада былай белгіленеді:

$$P(X) \rightarrow P(Y)$$

(мысалы, «*Барлық өмір сүріп жатқандар – өлімнен құтылмайды*»)

Заттар арасында басқа түрі де кездеседі, егер бір зат P болса, басқа Q заты да бар, яғни, бір зат басқа затпен байланысты.

$$(P \in Q) \rightarrow [\exists P \rightarrow \exists Q]$$

(мысалы, «*Су болса – балық та болады*»)

Үшінші топта әртүрлі заттардың қасиетінің қатынасы сол заттардың жеке қатынасымен өңделеді: егер кез келген зат Q басқа P затына тәуелді болса, сонымен қатар P заты X қасиетіне ие болады, сонда Q және Q тәуелді заты сол X қасиетін иеленеді:

$$(P \rightarrow Q) \rightarrow [P(x) \rightarrow Q(x)]$$

(мысалы, «*Үлкен таудың көлеңкесі де биік болады*»)

Төртінші топта заттар олардың нақты қасиетінің бар-жоғына қарамастан бір-біріне тәуелді болуы: егер P заты кез келген X қасиет иеленеді, ал Q заты бұндай қасиет иеленбейді, сондықтан P заты Q затына қарағанда жақсырақ.

$$[(P \rightarrow x) \wedge (Q \rightarrow x)] \rightarrow (P > Q)$$

(мысалы, «*Өз тырмаң біреудің соқасынан жақсы*»)

Бұл схемада Г.Л.Пермяков қолданған белгілер пайдаланылды:

Є - заттардың байланыс белгісі

Э - өмір сүру белгісі

^ - коъюкция ны суреттейді және «и» болып оқылады

> - преференцияны көрсетеді және «содан жақсы» мағынасын иеленеді

→ - импликация, «егер де» мағынасында қолданылады.

Сөзжасам құрудың бір типінің мағынасы белгіленген үлгі бойынша жаңа бірлік жасауға негізделеді. Мұны тілде қалыптасқан құрылымдық-семантикалық үлгілерге сәйкес жасалған еркін тіркестер мысалында барынша айқын көруге болады. 1960 жылдарға дейінгі клишелер саласында модельдеу көп пікірталас тудырды. Мақал-мәтел мен қанатты сөз тіркестері ұзақ уақыт бойы тілдік жүйеден алынып тасталды, кейбірі фразеологизмдер аясында арнайы перифериялық формация ретінде зерттелді. Олардағы тілдік тұрақсыздық – форма мен мазмұн үйлесімінің нәтижесінде қайта ойлау, қызмет ету ерекшелігі мен мәтіннің басқа бөліктерімен мағыналық үйлесімділігі ерекше қызығушылық тудырды. Фразеологиялық бірлік тіл тұрғысынан тұрақты емес құбылыс ретінде қарастырылады, әрбір фразеологиялық бірлік

кайталанбайды, осыдан фразеологиялық бірліктердің категориялық белгісі олардың фразеологиялық ерекшелігі болып табылады деген логикалық қорытынды жасауға болады. Бұл тәсілмен біз тек сипаттамалық модельдер туралы ғана айта аламыз, бірақ генеративті емес: «Фразеологизм саласындағы модельдер сипаттау үлгілері болып табылады, өйткені олар кейбір шартты түрде шектеулі материалда әрекет етеді және жаңа фразеологизмдердің еркін қалыптасуына ереже бола алмайды» [126]. Қытай тіл білімінде сөздік кешендердің (ең алдымен фразеологиялық бірліктер, олардың құрамына мақал-мәтелдер де кіреді) құрылымын зерттеудің алғашқы қадамдары 60-жылдары жасалды. Сондай-ақ, мақал-мәтелдерді сөйлемнің синтаксистік және модальдық құрылымдарына қарай тілдік жіктеудің матрицасы ұсынылды.

Синтаксистік модельден айырмашылығы, фразеологиялық модельдер тек синтаксистік құрылымға ғана емес, семантикалық тұрақтылыққа негізделеді. Модельді «тұрақты тіркестердің құрылымдық-семантикалық инварианты, олардың формасы мен семантикасының салыстырмалы тұрақтылығын схемалық түрде көрсетеді» деп анықтайды.

Кез келген мақал-мәтел моделін генеративті деп санауға болады, бірақ әрбір генеративті модель дамудың берілген кезеңінде өнімді бола бермейді. Фразалық модельдер теориясы аясында 1) тілдік құбылыстарға қатысты модельдеу әдісінің негізділігі және тілдік модельдер құрылды; 2) фреймдер теориясын пайдаланыла отырып, экстралингвистикалық емес, лингвистикалық сипатқа ие болып, ситуациялық-семантикалық модельдеу әдісі әзірленді; 3) сөз тіркесінің жасалу факторлары сипатталды (мәдени-семиотикалық және құрылымдық-лингвистикалық); 4) қытай тілінде мақал-мәтел үлгілерінің бар екендігі көрсетілді. Осылайша, фразалық модельдерді зерттеуге әртүрлі көзқарастар мен тәсілдер арқылы ұсынылған белгілі бір білім қоры пайда болды. Жоғарыда аталған жұмыстардың негізінде біз осы зерттеу аясында қандай негізгі терминдер қолданылатынын және олардың қандай мағына беретінін анықтаймыз [127].

2.2 Қытай және қазақ тілдеріндегі мақал-мәтелдердің композициясы.

Қазіргі уақытта қытай фольклорында ауызекі тілдегі халық шығармаларындағы жанрлар этнопоэтикасын қарастыратын зерттеулер көбейіп келеді. Олардың жаһандану үдерісі жағдайында этникалық мәдениеттің элементтері ретінде сақталуы мен дамуы әлемді түсінуге, әртүрлі халықтар арасындағы толеранттылық пен мәдениетаралық жағынан өзара әрекеттесуге негіз береді. Халық ауыз әдебиетінің коммуникативті формалары – мақал-мәтелдер ерекше орын алады. Мақал-мәтелдерге үндеу – халық даналығының квинтэссенциясы – олардың ауызекі сөйлеуде қолдануына, ойдың барынша жинақылығына, дәлдігіне байланысты. Мақал-мәтелдер ырғақ арқылы тыңдаушыға беріледі, ал сөйлеуші афоризмдерді қолдануда бейнелілік, символдық, сыйымдылық береді.

Қазіргі таңда ғалымдардың мақал-мәтелге деген қызығушылық артып келеді. В.П. Аникин мақал-мәтелді «халықтың ұлттық сипатын танытатын, ақындық шығармашылықтың жоғары деңгейін көрсететін «нағыз ғылым» деп айтады. Осы тұрғыда паремиялар белгілі бір этнос туралы энциклопедиялық білім қамтиды, шығарманың көркемдік мәнерлілігінің үлгісі ретінде әрекет етеді, өйткені халықтың шығу тегін, тарихын білмей, ұлттық мінезді, ұлттық өнер мен әдебиетті түсіну қиын [128].

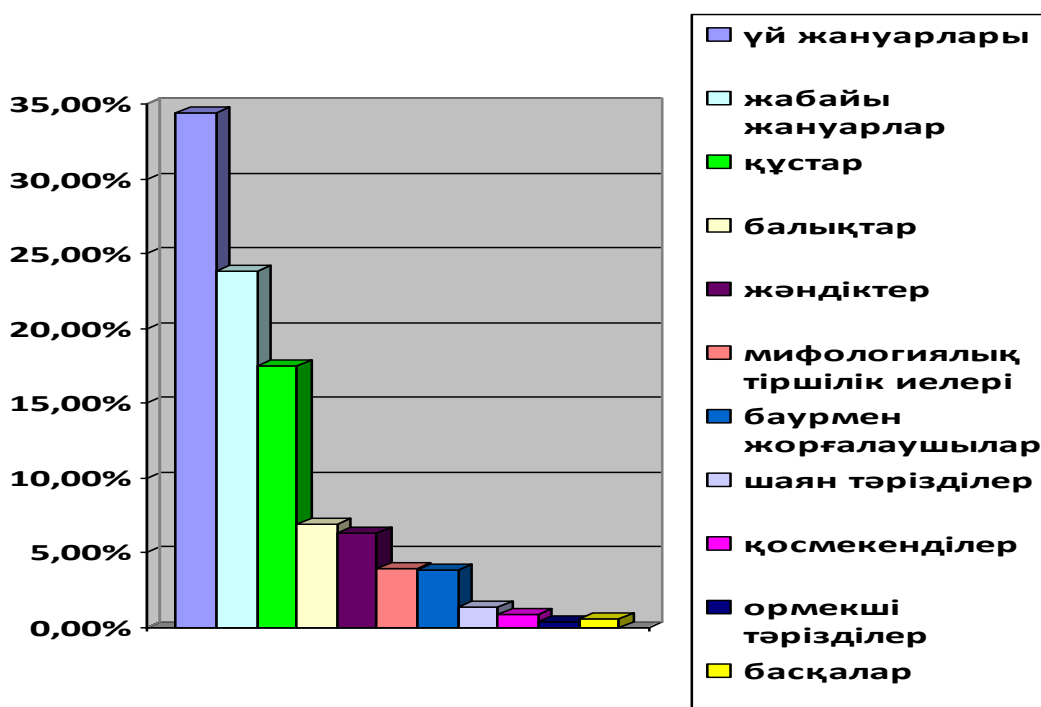
Соңғы кездері фольклордың зерттелу аясы кеңейіп, оның көптеген жанрлары, соның ішінде афористік жанрлары зерттеле бастады. Соған қарамастан қытай фольклоры отандық ғалымдар тарапынан жеткіліксіз зерттелген. Қытайдың мақал-мәтелдері фольклорда ғылыми зерттеу нысаны ретінде қарастырылмады. Бұл біздің зерттеуіміздің өзектілігін анықтайды. Синологияда фольклорды зерттеу негізінен әдебиеттану мен тіл білімі аясында үзінділермен беріледі. Бұл көбінесе қытай синологиясының әлдеқайда кейінірек қалыптасуымен байланысты, оның дамуы Қытай үкіметі мен Қытай империясы арасындағы қарым-қатынасқа байланысты болды. «Жас» ғылым алдында міндеттер бар: ең алдымен шығыстағы көрші туралы тарихи-географиялық, этнографиялық, экономикалық және басқа да мәліметтерді жинақтау, сондай-ақ дипломатиялық өкілдіктерге аудармашыларды даярлау. Осы міндеттерді орындауда Қытайға экспедицияға қатысушылар филологиялық зерттеулермен де айналысты: олар Қытайдың жазба мәдениетін зерттеді, канондық кітаптарын аударды. Дәстүрлі қытай филологиясы ең көп зерттелді. Осы орайда отандық ғалымдардың басты назары сөз өнерінің ең алғашқы ескерткіші – 12 ғасырға жататын «Ән кітабының» («Шицзин») аударылуы болды. Алғашқылардың бірі болып жан-жақты талдаған В.П. Васильев. Автор өз ойларын «Қытай оқырманының үшінші басылымы туралы жазбаларында» (1882) толықтырды [129].

Ғалымның 19 ғасырдың екінші жартысында жазған еңбектері әлі күнге дейін өзектілігін жойған жоқ. В.М. Алексеевтің «Ән кітабы» («Шицзин») диссертациялық зерттеу нысаны болды. Айналадағы шынайы болмысты бейнелейтін мақал-мәтелдер қытай этносының сан ғасырлық тарихи дамуының барлық ерекшеліктерін мазмұнында қамтып, оның рухын бойына сіңірді. Сырттай ықшам, мазмұны кең мақал-мәтелдер халықтың ой-өрісін, адамгершілік мәнін ашады. Қазіргі ғылымда мақал-мәтелдердің жанрлық ерекшелігі мәселесі даулы күйінде қалып отыр, яғни барлық жанрлық ерекшеліктерді қамтитын мақал-мәтелдерге нақты анықтамалар жоқ. Бұл мәселе бойынша зерттеушілер пікірлерінің екіұштылығы көбінесе «мақал» және «айту» ұғымдарының жақындығымен, олардың түрлену мүмкіндігімен, өтпелі құбылыстардың болуымен, сондай-ақ оларды саралау әдістемесінің дамымағанымен байланысты. Осы зерттеу мақсатына сай мақал-мәтелдерді ажыратпай қарастыруды жөн санадық. Синологияда қытай мақал-мәтелдерінің терминологиясы «*谚语*» категориясына біріктірілген.

Ғылыми жұмысты жазу барысында зооморфтық бейнелер дүниенің космологиялық моделімен, натурфилософиялық идеялармен, бейнелеу және қолданбалы өнермен, пейзаж жанрларымен байланыстырылатын жануарлар бейнелері, өнер, қытайдың дәстүрлі тағамдары мен ұлттық киімдері, сондай-ақ мәдениеттің басқа салалары Қытай мәдениеті үшін маңыздылығы ескерілді [130].

Отандық және қытай фольклоры мен синологиясының жинақталған тәжірибесін ескере отырып, үлкен деректік материал бойынша (10 мыңнан астам паремиологиялық бірлік) қытай фольклорының шағын жанрларына зерттеу жүргізілді. Компьютерлік бағдарламаларды қолдану және орындалған статистикалық талдау диссертацияның негізгі ережелерінің дәлелдемелік базасын нығайтады.

Зерттеу нәтижесінде жануарлардың ең танымал бейнелері: жануарлар (үй жануарлары – 34,4% және жабайы – 23,8%), құстар – 17,5%, балықтар – 6,9%, жәндіктер – 6,3%, мифологиялық (фантастикалық) тіршілік иелері – 4%, бауырымен жорғалаушылар - 3,9%, шаянтәрізділер - 1,4%, қосмекенділер - 0,86%, өрмекшітәрізділер - 0,38% және басқалар (кұрттар) - 0,56%) анықталды.

Сурет 7 – Жануарлар тақырыбына жүргізілген зерттеу нәтижесі.

Ұсынылған реттілік талданған фольклорлық материалдағы жануарлар бейнелерінің иерархиясын көрсетеді. Жабайы аңдардың бейнелері ішінде көсем – жолбарыс, үй жануарлары – жылқы, құстар – тауық/әтеш, балықтар – «балық» жалпылама атауы басым, мифологиялық тіршілік иелері – «айдаһар», бауырымен жорғалаушылар – жыландар және т.б. Мақал-мәтелдерде

жануарлар бейнесінің жиі қолданылуы фаунаның алуан түрлілігімен және шаруашылықтың басым түрімен түсіндіріледі, онда негізгі рөл ауылшаруашылық қызметке берілді. Мақал-мәтелде олардың келесі өкілдерін анықтадық: 龙 (*lóng* — *айдаһар*), 凤凰 (*fèng huáng* — *самұрық*), 龟 (*guī* — *тасбақа*), 白虎 (*bái hǔ* — *ақ жолбарыс*). Сөзсіз көшбасшы *айдаһар* — мақал-мәтелдерде жағымсыз да, жағымды да семантиканы көрсететін бейне. Бұл еңбекте ашылған жануарлар әлемі бейнелерінің жүйесі мен иерархиясы, олардың мақал-мәтелдердегі символизмі қытай этносының жалпы мәдени идеяларына сәйкес келеді және халық афоризмінің бейнесін көрсетеді, сондықтан паремияда бейнеленген «зооморфтық код» деп айтуға болады. Қытай мақал-мәтелдері проза және өлең түрінде кездеседі. Мақал-мәтелдің композициялық және дыбыстық құрылымын анықтау үшін қытай тілінің верификациясы бойынша зерттеулерде әдеттегідей, жолдағы таңбалар саны мен ұйқасқа талдау жасалынады. Қытай тілінің иероглифтік сипатын ескере отырып, мақал-мәтелдердің бір қатарында әртүрлі иероглифтер (таңбалар): екіден он екіге дейін болатыны анықталды. Негізінде төрт буынды (27%) және бес буынды (27%) сөйлемдер басым. Композициялық жағынан олар екі, үш, төрт бөліктен тұрады. Екі бөлікті модельдер басым (63,1%), олардың ішінде бес буынды сызықты үлгі басым. Екі жақты құрылымдардың басым болуы басқа халықтардың мақал-мәтелдеріне де тән. Этномәдени ерекшелік тілдік ерекшеліктермен алдын ала айқындалады және соған сәйкес төрт буынды және бес буынды қатарлардың танымалдылығына байланысты. Алынған деректер мақал-мәтелдердің төрттен бір бөлігіне жуығы ұйқас екенін көрсетеді. Ырғақ болмаған кезде паромияларда эвфониялық элементтердің: дыбыстық (аллитерация, консонанс) және лексикалық қайталаулардың (анафора, эпифора, сақина, буын) қатысуымен бекітілетін белгілі бір ырғағы болады. Эвфонияның бұл элементтері қытай халқының мақал-мәтелдеріне ерекше ырғақты және әуезді дыбыс береді, ерекше эвфония мен музыкалық сипат беріп, оларды қытай фольклорының өзіндік жанрларына айналдырады. Фольклорлық материалды талдау барысында қытай мақал-мәтелдеріндегі эпитеттер құрылымына қарай жай (бір анықтама — сын есім) және күрделі (екі немесе одан да көп анықтама), қолданылуына қарай дара және күрделі болып бөлінеді. Позициялық өлшем бойынша қытай мақал-мәтелдерінде анықтама, әдетте, анықталып жатқан сөздің алдына қойылады. Айтушы-бағалаушы эпитеттердің алуан түрлерінің ішінде диссертациялық жұмыста түске ерекше көңіл бөлінеді. Жұмыс барысында қытай мақал-мәтелдерінде қызмет ететін келесі түс диапазоны анықталды (түстер кему ретімен берілген): сары, ақ, қара, қызыл, көк-жасыл. Афористикада жиі кездесетін түс сипаттамаларының ежелгі қытайдың түс символизмінің (қолдану) бес мерзімді композициясына сәйкес келуі бар. Зерттеу нәтижесінде халық афоризміндегі ең танымал түс сары екені анықталды. «Алтын» сөзімен «сары» эпитеті тұрақты үйлеседі. Мақал-мәтелдер үшін, жалпы қытай мәдениеті үшін сары түстің өліммен және өлілер әлемімен

байланысты, оның шығу тегі ежелгі қытай нанымдары мен анимистік идеялардан басталады. «Сары жер» (黄土) тіркесі – бейіт төбенің символы – бірқатар синонимдік сөздерде кездеседі [131].

Біз талдаған келесі троп - салғастыру. Қытай тіліндегі мақал-мәтелдің толық салғастыруда субъект, бейне, таңба және байланыстырушы сөз деген төрт терминдік құрамы бар екені анықталды. Мақал-мәтелдер толықтай аяқталмаған салғастырулардың басымдылығымен ерекшеленеді, яғни оларда айқын салғастыру белгісі болмайды, бірақ байланыстырушы сөз сақталады. Қытай тіліндегі мақал-мәтелдерде ұнамсыз салыстырулар болады. Қытай тіліндегі мақал-мәтелдер мазмұнында шындық, табиғат, жануарлар, құстар, жәндіктер, адамдардың нақты өмірі салғастырылады. Қытайда конфуций ілімінің пантеоны өкілдеріне (Конфуций, Цэнг-гра, Мэн-цзы) басты назар аударылады, даосизм мен будда ілімі кейіпкерлерінің қызметі мен семантикасы ашылды. Мемлекеттік маңызы бар құдайлардан басқа жергілікті құдайлар да мақал-мәтелде пайдаланылады: 城隍神 (*Chéng huáng shén* – қала құдайы), 土地 (tǔ dì – жер құдайы), 灶神/灶王/灶君 (*Zào shén/zào wáng/zào jūn* – ошақ құдайы), 寿星 (*Shòu xing* – ұзақ өмір сүру құдайы) және басқа кейіпкерлер. Зерттеу жұмысымызда діни синкретизм элементтерінің қызмет етуіне және оның барлық салаларында конфуцийлік көзқарастардың басым болуына байланысты Қытай мәдениетінің рухани құндылықтары талданады. Қазіргі таңда конфуцийлік дәстүрдің негізгі идеологиялары мен діндерін қытай басшылығы қабылдауда. Олардың ішіндегі ең бастысы – жеке тұлға идеалы – «асыл адам» (君子 *junzi*) туралы ілім. Қытай халық афоризмдерінде асыл күйеу конфуцийлік бес ізгілік (五德): «адамгершілік» (仁), «әдептілік» (理), «әділет» (义), «даналық» (智), «адалдық» (确) жиынтығының иесі ретінде көрінеді. Бұл ізгіліктер көп мағыналы, олар толыққанды мәдени категориялар, сондықтан зерттеуде біз оларға қытай өркениетінің мәдени концептілері ретінде анықтама береміз, олардың құндылық құрамдас бөлігі мақал-мәтелдердің осьтік сипатын ашады. Жұмыста конфуцийлік дәстүрдің ерекшелігі көрініс табатын мақал-мәтелдердегі музыкалық кешеннің рөлі талданады. Этика мен мораль мәселелері тұрғысынан музыка жетілмеген әдет-ғұрыптарды түзетуге бағытталған. Музыка (乐) мен салттың (礼) арақатынасы қытай мақал-мәтелдерінде сипатталады. Қытай халқының өміріндегі музыканың маңызын анықтай отырып, Қытай өркениетінің «музыкалық коды» туралы айтуға болады. Жұмыс барысында қытай халқы мақал-мәтелдерінің субъектілік-бейнелі құрамы ашылып, олардың композициялық-ырғақтық құрылымы мен эвфониялық құрылымының ерекшеліктері белгіленді, эпитет пен салғастырулардың қолданылу ерекшеліктері айқындалды. Қытай мәдениетінің рухани құндылықтары ондағы конфуцийлік көзқарастардың басым болуына байланысты мақал-мәтелдердің көркемдік әлемін қарастыруға мүмкіндік берді. Осылайша, қытай халқының мақал-мәтелдерінің этнопоэтикалық ерекшелігінің

элементтері атап өтіледі. Зерттеудің әдістемесі мен нәтижелерін қытай мақал-мәтелдерін, сонымен қатар қытай фольклорының басқа жанрларын одан әрі зерттеу барысында пайдалануға болады [132].

Мақал-мәтелдердің аражігін ажырату мәселесі фольклордағы ең өзекті мәселелердің бірі. Халық мақал-мәтелдерінің екі түрі бір-біріне жақын, сондықтан олардың ғылыми әдебиеттерде практикалық саралануы күрделі. Көрнекті жинаушылар мен ғалымдар мақал-мәтелдер туралы түсініктерін ұсынып, оларды нақты ажыратуға тырысты. «Фольклордың шағын жанрларын» жүйелі түрде зерттеу 20 ғ. қытай фольклорын зерттеушілердің алдына мақал мен мәтелді қатаң саралау принциптерін әзірлеу мәселесін қойған ауқымды материалдар жинақталды. 1970 жылдардан бастап кең тараған мақал-мәтелдер ұғымдарын қамтитын «паремия» термині де мәселені шеше алмады. Оның пікірталас сипаты XX-XXI ғасырлар тоғысында сол күйінде қалды.

Зерттеушілер ежелден халық нақылдарының «көпқабатты заңдылығына» мән берген. Мақал-мәтелдер негізінен қысқа поэтикалық формада қалыптасқан. Қытай тіліндегі мақал-мәтелдер күрделі сөйлеммен берілгендіктен, байланысқан сөздер жасырылып келеді; ал қазақ тілінде екі сөйлемді мақал-мәтелдер ырғақ әдісімен жасалады, сөйлем соңы ұйқаспен келеді. Қытай мақал-мәтелдерінің ішінде прозалық мақал-мәтелдер де кездеседі, бірақ олардың саны аз. Көптеген ырғақты түрде берілген халық нақылдары көркем сөйлеуді дұрыс ұйымдастырудың негізгі ережелеріне және қытай тіліндегі верификация нормаларына бағынады, бірақ қытай өлеңін қандай верификация жүйесіне жатқызу керектігі жайлы әлі күнге дейін консенсус жоқ. Қытай халқының өлең шумақтарындағы мәселелерді шешу үшін екіұштылық пен қарама-қайшылық танытуға болмайды, оның жалпы заңдылықтармен қатар, ұлттық поэзияда ерекше орын алуымен түсініруге болады, бұл тілдің грамматикалық құрылымына байланысты. Бұл ең алдымен қытай тілінің құрылымындағы буындық сипатына байланысты. Қытай тілінде барлық морфемалар белгілі мағыналы бірліктер. Тағы бір маңызды жағы – буындарда мағыналық рөл атқаратын музыкалық реңктердің болуы. Мұның бәрі қытай тілінің верификациясы бізге белгілі еуропалық жүйелерге ұқсамайды дегенге әкеледі. Қытайдың верификация жүйесіне қатысты зерттеушілер әртүрлі көзқарастарды ұстанады. Мысалы, Н.Т. Федоренко бір тармақтағы бір буынды сөздердің белгілі бір санын ескере отырып, ежелгі қытайлық верификация жүйесін жасауды көрсетеді [133]. И.С. Лисевич «архаикалық қытай верификациясы негізінен метрикалық болды» деп болжайды. С.В. Зинин яоның афористикалық әндерін қарастыра отырып, былай деп жазады: «Бізге қытайша верификацияның «слабикалық» табиғаты туралы гипотезаны қабылдау дұрысырақ болып көрінеді». Одан әрі Таң дәуірінің бес буынды өлеңдерін М.Л. Гаспаров «силлабо тон» мелодиялық верификация деп атады. Сонымен, «Қытай верификациясы буын саны, үндестік және қарама-қарсы тон қағидаларына негізделген». Қытай поэтикасы мәселелерінің ғаламдық сипаты мен көп қырлылығын ескере отырып, біз оларды еңбекте егжей-тегжейлі

қарастырмаймыз. Қытайдың мақал-мәтелдерін зерттеуде олардың буындық жүйе негізінде жасалғандығын, қытай өлеңіне тән ырғақтық сипаттар бар деген ұстанымнан шығамыз. Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, мақал-мәтелдердің композициялық және дыбыстық құрылымын анықтау үшін біз оларда синологиядағы әдет-ғұрып бойынша, қытай тілінде буын мен ұйқастың тіркесімі жетекші фактор болғандықтан, жолдағы және ұйқастағы таңбалардың санын талдадық. Тіпті «Жырлар кітабын» («诗经») – ең көне қытай әдеби ескерткішін (б.з.б. X – VI ғғ.) зерттеуден бастап, зерттеушілер «Шицзиннің әндері, одалары мен гимндері» төрт сөзден тұратынын немесе төрт буынды өлшемдермен берілгенін көрсетеді». Қытай синологиясын зерттеушілер еңбектерінде «төрт футтық сызық», «төрт фут өлшем» (Н.И. Конрад), «төрт иероглиф-буыннан тұратын жол» (Б.Б. Бахтин) деген бірнеше синонимдік атаулар кездеседі. Қытай әдеби шығармашылығының келесі кезеңі – поэзияның авторизациясы Қытайдың ұлы ақыны Цю Юань 屈原 (б.з.д. 340 – 278 ж.) есімімен байланысты, оған «Чу шумақтарын» («楚辞») жатқызуға болады, соның ішінде «Бөлінгеннің мұңы» («离骚») [134]. Бұл поэмада алты сөзден тұратын қатар басым орын алған. Автордың шығармасы пайда болуымен халық поэзиясы өмір сүруін жалғастырды. Хань дәуірінде халық әндерін жинауға ресми түрде шақырылған арнайы мекеме – «Музыкалық палата» («乐府») құрылуы ауызша поэзияның бар екендігінің айқын дәлелі болды. Қарастырылып отырған кезең тілдің дамуымен, көркем сөз құралдарының жетілуімен ерекшеленіп, поэтиканың жаңа формаларының қалыптасуына сөзсіз себеп болды. Хань дәуірінде «Юэфу» халық жырындағы бес буынды жол «басқа формалардың бәрін бірте-бірте ығыстырып шығарды». Кейін Таң дәуірінде «бес буынды қатар, жеті буынды қатар таралып, әр түрлі таңбалы қатар» пайда болды.

Халық ауыз әдебиетіндегі ауызша нұсқадан сақталған мақал-мәтелдер үнемі өзіндік сана деңгейінде болады. Заманның ауысуына орай олар өздігінен сұрыпталып, сыналып, верификацияланып отырады. Сондықтан, қажетсіз деп саналған ақпараттар болса, өздігінен қоғамдық санадан ығыстырылады. Әрине, тарихи танымға үңілетін болсақ, көптеген ақпараттар жоғалғандығын байқауға болады. Кей сәттерде қажетті және маңызды мәліметтер де жоғалып кетуі мүмкін [135].

Мақал-мәтелдің лингвистикалық және мәдени анықтамалары когнитивтік интерпретациялармен сәйкес келеді. Мақал-мәтел танымдық әрекеті процесінде туындайды. Әрбір халық өзінің ұлттық мақал-мәтелдерінде рухани дамиды. Мақал-мәтелдер сана, таным, менталитет ұғымдарын ескере отырып зерттелуі керек. Әр елдің өзіндік даму ерекшеліктері бар, әр ұлттың дүниені өзінше қабылдауы бар, осы процесте бүкіл қоғамға тән менталитет қалыптасады. Ұлттық менталитеттің қалыптасуы үшін тарихты, ұлттық мәдениеттің ерекшеліктерін тереңірек түсінуге мүмкіндік береді. Күнделікті өмірдің, әдет-ғұрыптың, тарих пен мәдениеттің ерекшеліктерін сипаттайтын

ұлттық менталитет негізінен тілдің құрылымдық бірліктерінен, оның ішінде мақал-мәтелдерден көрінеді. Менталитет – белгілі бір мәдениетке жататын адамдардың психикалық өмірінің өзіндік ерекшелігінің жүйесі, олардың қоршаған дүниені қабылдау және бағалау ерекшеліктерінің сапалық жиынтығы [136].

Менталитет «ойлау», «ойлау тәсілі», «ақыл», «ақыл-парасат» дегенді білдіреді. Менталитет жан, дүниетаным, пікір, көзқарас сияқты ұғымдар арқылы адам және қоғам туралы негізгі идеяларды қамтиды. Менталитет ұғымымен қатар немесе оның орнына мағынасы жағынан жақын басқа терминдер де қолданылады. Менталитет латынның «ақыл, ойлау, ойлау тәсілі, ақыл қоймасы» деген сөзінен шыққан. Менталитет ұғымы дүниенің бейнесін жасайтын және мәдени дәстүрдің бірлігін, сондай-ақ адамдардың өмірі мен практикалық көзқарастарын нығайтатын жалпы рухани көзқарасты, ойдың, нанымның, рух дағдыларының салыстырмалы түрде тұтас жиынтығын көрсетеді [137-138].

«Тіл мен мәдениеттің өзара байланысын ары қарай зерделеу лингвомәдениеттанудың дамуымен байланысты. Онда әлемнің тілдік бейнесі, ұлттық менталитеттің тілдегі көрінісі, әлемнің көрінісінің ұлттық тілдердегі тұжырымдамалық сипаты туралы және т.б. мәселелерге көңіл бөлінген» [139].

Ұлттық сипат ұғымы этникалық, табиғи, географиялық, әлеуметтік және экономикалық өмір сүру жағдайларының ұзақ мерзімді және тұрақты әсерінің нәтижелерін қамтитын белгілі бір ұлттың, халықтың, оның азаматтарының әлеуметтік-психологиялық жағдайын көрсетеді. Менталитет ұлттық сипатпен байланысты, ол құндылықтардың априорлық жүйесі емес. Көптеген ұрпақтың рухани тәжірибесі менталитетте құндылық немесе көзқарастар құндылығында шоғырланған. Ол белгілі бір халықтың ұзақ уақыттық тарихын қамтитын кезеңінде қалыптасады. Ұлттық менталитеттің мәні тарихи түрде айқындалады, ол этникалық стереотиптердің әлеуметтік шартты жүйесі. Халықтың менталитетін жеткілікті түрде білу және түсіну үшін оның тарихын, мәдениетін, ең маңызды салт-дәстүрлерін, әдет-ғұрыптарын зерделеу қажет. Халық менталитеті мен рухани мәдениеті тіл бірліктерінің ішінде ең алдымен бейнелі мазмұны арқылы бейнеленетінін көрсетеді. Ұлттық сана-сезімге сыр бере алатын айшықты бейнелі құралдардың бірі – тұрақты салыстыру. Тілдегі менталитетті сөздер, сөз тіркестері, мақал-мәтелдер, нақыл сөздер, тілдік өрнектер, анекдоттар, фольклорлық мәтіндер деңгейінде беріледі. Осы немесе басқа халықтың мақал-мәтелдерін түсіну тілді жақсы білуге ғана емес, сонымен бірге халықтың ойлау тәсілін, мінез-құлқын жақсырақ түсінуге ықпал етеді. Мақал-мәтелдер адам мен қоғаммен байланысты дүние мен табиғатқа деген көзқарасты, мәдени мағыналардың тұтас кешенін барынша айқын, орынды және қысқаша білдіруге мүмкіндік беретінін атап өтеді. Мақал-мәтелдер халықтың дүниетанымын таныта отырып, шынайы құбылыстарға баға беруге шақырады. Мақал-мәтелдік қор негізінде менталитет ерекшеліктерін қайта құру кезінде белгілі бір тілдік қауымдастықтың менталитетіне тән жалпы белгілер

ажыратылады. Мақал-мәтелдер бұрыннан бар, қазіргі тілде қолданылу жиілігі әртүрлі және ұзақ уақыт бойы менталитеттің тұрақты белгілерін анықтайды.

Мақал-мәтелдер келелі ой, кең мазмұнды бір-ақ ауыз сөзбен айтып, қорытынды жасаудың тамаша үлгісі, халық тапқырлығымен айтқанда, «тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйіні» ретінде қазақ әлемінің паремиологиялық бейнесі жасалады. Мақал-мәтелдер әрі көркем, әрі ықшам түрде жасалып, терең ой, кең мазмұнды қамтиды [140].

Қазақ дүниетанымының паремиологиялық бейнесін арнайы зерттеген Ж. Исаева пікірінше, онда дүние бейнесінің екі бірдей кесіндісі қиысады. Біріншісі – тіл иесінің өзін қоршаған табиғи ортаға бейімделуі және оны игеру барысында жинақтаған өмірлік тәжірибесі. Екіншісі - ауыспалы мағынамен сипатталатын адамның жеке басына, адамдар арасындағы қарым-қатынасқа берілген бағаға, жасалған пайымға байланысты [76].

Ұлттық менталитетті зерттеу бір тілде жүзеге асырылады және салғастырмалы талдау аясында әртүрлі тілдерде жүргізіледі. Ұлттық менталитет пен рухани тәжірибенің мақал-мәтелдердегі көрінісін зерттеу көбінесе ұғымдарды зерттеумен байланысты. Қазақстан зерттеушілері ұлттық таңбалы сөздер мен фразеологияны, олардың тарихи-мәдени және мағыналық-функционалдық жақтарын мысалға ала отырып, тіл мен мәдениеттің өзара байланысын, сонлай ақ басқа тілдерге аудару мен мәдениаралық тілдесудегі кемшіліктерді жою тәсілдерін үлкен қызығушылықпен зерттейді.

Қытай менталитеті үшін «достық» (友谊) ұғымы өте құнды болып табылады, ол көптеген қытай мақал-мәтелдерінде көрініс табады:

有福同享, 有难同当 (Yǒufú tóng xiǎng, yǒu nán tóng dāng – қуанышқа да, қиыншылыққа да бірге болу); 多个朋友多条路 (Duō gè péngyǒu duō tiáo lù – достар неғұрлым көп болса, соғұрлым көп жолдар (достар көп болған сайын өмір қызық)); 患难见真情 (Huànnàn jiàn zhēnqíng – дос қиыншылықта танылады) [98].

Мақал-мәтелдегі менталитет көрінісін зерттеуде салғастырмалы форманы пайдаланған дұрыс. Салғастырмалы зерттеудің мақсаты әртүрлі мәдениеттер арасындағы айырмашылықтарды анықтау. Мақал-мәтелді салғастырмалы түрде зерттеумен айналысатын көптеген ғалымдар бар, қытай ғалымдары: Ван Сихуэй, Юй Цзяо, Ян Хуйин, Ма Синь. Менталитетті мақал-мәтелдер призмасы арқылы зерттегенде мақал-мәтелдердегі ұғымдар мен мәдени компоненттер ешқашан бір-бірінен оқшауланбайды, олар көбінесе дүниенің мақал-мәтелдік бейнесін бірге құрайды. Халықтың менталитетін қамтитын кез келген негізгі концепцияда бір мезгілде бірнеше қосалқы құрамдас бөліктер ажыратылады. Мысалы, Юань Лиин өз еңбегінде тәрбие концепциясының мәдени детерминацияланған қосалқы құрамдас бөліктерінің келесі түрлерін анықтайды: «сыпайылық», «сыйластық», «төзімділік» (礼貌、尊重、宽容). Демек, халықтың ақыл-ойы да, дүниетанымы да мақал-мәтелдерде өрнектеледі. Мәдени және ұлттық менталитеттің ерекшеліктері мақал-мәтелдерде әртүрлі

тәсілдермен бейнеленеді, оны зерттеу сыртқы факторлармен: елдің тарихымен, мәдениетімен, өмір салтымен, дүниетанымымен тығыз байланысты, сондықтан когнитивтік және лингвомәдени тәсілдер көбінесе бір жүйеде біріктіріледі [141].

2.3 Қытай және қазақ тілдеріндегі мақал-мәтелдердің көркемдік айқындаушы құралдары.

Қазіргі қытайдың коммуникативтік кеңістігінде танымал қытай мақал-мәтелдерінің, нақыл сөздерінің және басқа да жиынтық өрнектердің көптеген түрлендіру процесінен өтетіндігі белгілі. Түрленген қытай мақал-мәтелдері қазіргі БАҚ кеңістігінде белсенді қолданылады. Түрлендіру - бұл көптеген себептерге байланысты туындауы мүмкін, мысалы нормадан ауытқу: лингвистикалық, оның ішінде дискурсивті және прагматикалық, сонымен қатар бірқатар экстралингвистикалық факторлар (когнитивтік, мәдени, психологиялық). Сонымен, лингвистикалық жүйедегі ерекшеліктер, мақал-мәтелдің қолданылу түпнұсқасының немесе жағдаятының әсері, мақал-мәтелдің қытай тіліндегі түпнұсқасының болмауы, қытай немесе басқа тілден енген ұқсас мақал-мәтелдердің әсері, әсерді күшейту үшін экспрессивті-стильдік импровизация, адресат бойынша және басқа факторлар түрлендіруге әкеледі. Қытай мақал-мәтелдерінің көптеген түрлендірулері олардың қайталама өзгергіштігін тудырады, т.б. Қытай мақал-мәтелдері өздерінің төл мәдениетінде алатын бастапқы өзгеруінен айырмашылығы, басқа мәдениеттегі өзгерістің болуы. Қытай мақал-мәтелдерінің құрылымдық түрленулері жиі кездеседі. Қытай және қазақ тілдері әртүрлі жүйедегі тілдер болғандықтан, қазақ тілінде қытай мақал-мәтелдерінің грамматикалық түрлену болуы сөзсіз. Қытай мақал-мәтелдерінің мағыналы түрленулері, мысалы, түпнұсқаның, танымдық және мәдени факторлардың әсерінен, мақал-мәтелді қолданудың жалпы жағдайына байланысты туындайды. Қытай мақал-мәтелдерінің мағыналы түрленуінің үш түрін бөліп көрсетуге болады: бейнелік компоненттің түрленуі, концептуалды компоненттің түрленуі, құндылық компонентінің түрленуі [142]. Зерттеу жұмысымызда біз паремиологиялық ластану нәтижесінде лексико-семантикалық деңгейдің әртүрлі түрленуі мен құрылымдық-семантикалық түрленуі нәтижесінде пайда болған қытайтілді ортадағы қытай мақал-мәтелдерінің кең өзгергіштігіне назар аудардық. Біз қарастырған мысалдарда қытай мақал-мәтелдерінің лексика-семантикалық деңгейде түрлену жағдайлары айтарлықтай бөлігін құрайды, соның арқасында қытай мақал-мәтелдерінің концептуалды, аксиологиялық және бейнелік компоненттері түрленеді. Мұндай өзгерістер келесі түрлендірулердің нәтижесінде пайда болады:

1. бір немесе бірнеше лексикалық компоненттерді ауыстыру,
2. бір немесе бірнеше лексикалық құрамның түсіп қалуы,
3. бір немесе бірнеше лексикалық компоненттерді қосу.

Сонымен қатар, зерттелген мақал-мәтел материалында қытай мақал-мәтелдерінің паремиологиялық ластану жағдайлары анықталды, бұл құрылымдық-семантикалық түрлендірулердің келесі түрлерінің бар екендігін көрсетеді:

1. мақал-мәтелдің құрамдас бөлігін ауыстыру,
2. мақалды толық ауыстыру.

Түрленудің тағы бір түрін бөлек атап өту керек, онда бірнеше түрлер біріктірілген: мақал-мәтелді түрлендірудің аралас түрі.

Әрине, лингвомәдениеттану кеңістігінде қытай мақал-мәтелдерін зерттеу үшін, ең алдымен, олардың бастапқы формаларын білу және олардың семантикасын түсіну қажет, тек осы жағдайда ғана әртүрлі түпнұсқадағы түрлендірілген формаларға қол жеткізуге болады.

Мәдениеттер арасындағы айырмашылықтарға байланысты түрлендірудің қатаң жіктеуін жасау өте қиын екенін атап өткен болатынбыз: бір мақал мен мәтел медиа дискурста әртүрлі тәсілдермен берілуі мүмкін. Баспасөзде түрленген қытай мақал-мәтелдерін қолдану адамдардың әдеттегі өмірлік стереотиптерін қайта қарауға деген ұмтылысымен байланысты. Түрлену тек журналистердің шығармашылығы ғана емес, бұл адамдарға сөйлеуді әртараптандыруға немесе оның мәнерлілігін арттыруға мүмкіндік беретін сөйлеу ойынының тәсілі. Әр түрді толығырақ қарастырайық. 1. Мақалдың жеке лексикалық компоненттерін ауыстыру түрлендірудің ең жиі кездесетін түрі - кейбір лексикалық компоненттерді ауыстыру. Зерттелетін материалда лексемалардың кеңістіктік, уақыттық, сандық, түсі бойынша және басқа анықтауыштардың рөлін атқаратын алмастырулары байқалады. Қытайдың мақал-мәтелін қарастыратын болсақ: *希望一年的满足增长的大米, 你想要十年来的满足感-种植园, 你想一百年的满意度增长的人* (Егер сіздің жоспарыңыз бір жылға арналған болса, күріш егіңіз. Егер сіздің жоспарыңыз онжылдық болса, ағаш отырғызыңыз. Егер сіздің жоспарыңыз өмірлік болса, балаларыңызды оқытыңыз) . Бұл қытай мақалы (Гуанци Цюаньсю) [143] кітабынан алынған үзінді. Ол талантты адамдарды тәрбиелеудің қаншалықты қиын екенін көрсетеді, ұзақ мерзімді жоспарлау қажеттілігін түсіндіреді. Басқа мәдени кеңістікке ену барысында құрамдас бөліктер түрленеді: қытай мақалындағы «барлық өмір» деген бастапқы компонент «жүз жылға» ауыстырылады, кезең нақтыланады. Қытай мәдениетінде жүз жыл деген сөз бұрыннан тұрақты және өте ұзақ кезеңді білдіреді, мысалы, «Мен сені жүз жыл бойы көрмедім». Сонымен қатар, талдау БАҚ дискурсындағы бұл трансформация түпнұсқаның қысқартылған түрі болып табылатын қазіргі заманғы қытай мақалы *十年树木, 百年树人* (Ағаштар ондаған жылдар бойы өседі, адамдар ғасырлар бойы дамиды) әсерінен орын алатынын көрсетеді. Қазіргі уақытта, заманауи ғылымның өсуіне байланысты Интернет ақпаратты беру мен қабылдаудың ең маңызды арнасына айналды. Онлайн баспасөз де маңыздылардың бірі. Кәсіби БАҚ қызметкерлері сұранысқа ие болғысы келсе,

бүгінде интернеттің ерекшеліктерін ескере отырып, басқаша жұмыс істеуі керек. Электронды бұқаралық ақпарат құралдары мен электронды газеттер қоғамның дамуында орасан зор рөл атқарғанын мойындау керек: олар өзекті ақпаратқа тәулік бойы қол жеткізуді қамтамасыз етеді, адамдарға әсер етеді, белгілі бір атмосфера жасайды, сонымен қатар халықтың, елдің идеологиясына әсер етеді. Бұқаралық ақпарат құралдарының мәтіні әлемнің ұлттық бейнесін бейнелеуде және қалыптастыруда маңызды рөл атқарады БАҚ әлем мен адам арасындағы байланыстырушы мәдени көпір қызметін атқарады. Осыған орай, БАҚ дискурсы қатысымның әлеуметтік маңызды саласына сәйкес келгендіктен, әлеуметтік өмірдегі алатын орны маңызды, осыған орай дискурстың аса маңызды түрлерінің біріне жатады. БАҚ дискурсының шегі ақпарат тарату желісі болып қана қоймай, сонымен қатар түрлі ақпараттық ағындар мен дискурстардың алуан түрлері қатар игеріліп, өзгеріп тұратын орта – интернет байланысы арқылы барынша кеңейтіліп жатыр [144].

Тіл аралық деңгейде тіл процестерінің динамикасындағы БАҚ рөлін зерттеу тіл әрекетінің медиа-шартты механизмдері талдана бастады. Ең алдымен, лексикалық бірліктердің қабылдану тәсілдері, қабылданулардың функционалдық-стильдік стратификациясы, коммуникативті және хабар тарату стильдерінің өзара ықпалы назарда болды. Заманауи электронды газеттердің рөлі сыртқы әлемнен ақпаратты беру арналарын кеңейту болып табылады. Қарым-қатынас жеңілдеп, БАҚ халықаралық диалогтың кең алаңы және мәдениеттер алмасудың бірегей тәсілі болып табылады.

Алғаш рет лингвокогнитивтік және лингвопрагматикалық тәсілдер аясында газет мақалалары негізінде қытай мақал-мәтелдерін қытай дискурсында қолдану мәселесі қарастырылды. Қытай мақал-мәтелдерінің қызметін зерттеу қытай мақал-мәтелдерінің қытай коммуникативті және мәдени кеңістігіндегі маңыздылығы мен қайталанбас табиғатын көрсетеді, олар Қытайдың көпмәдениетті кеңістігіндегі мәдениетаралық, тіларалық және когнитивтік өзара әрекеттестіктің объективті дәлелі ретінде қызмет етеді. Біз БАҚ дискурсына жүгінеміз, өйткені ол шетелдік және мәдени мақал-мәтелдер мен нақыл сөздерді жаппай таратудың тұрақты көзі болып табылады.

Біздің зерттеуімізде БАҚ дискурс мәтіндері материал көзі болды. Эмпирикалық материалды талдау қытай мақал-мәтелдері дискурстың бұл түрінде кең таралған тілдік құрал екенін көрсетті. Бұған 2000 жылдың қаңтарынан 2019 жылдың ақпанына дейінгі аралықтағы электронды БАҚ-тағы мақалалар таңдауы (барлығы 777 мақала) дәлел. Осы кезеңдегі ең көп қытай мақал-мәтелдері бар электронды ақпарат құралдарының тізімі №3-қосымшада көрсетілген. Айта кету керек, ағылшын тілді коммуникативті кеңістікте қытай мақал-мәтелдері жиі қолданылады .

Бақылау нәтижелері бойынша Е.А. Яковлева 1983 жылдан 2015 жылға дейінгі кезеңде ағылшынның The New York Times газетінде қытай мақал-мәтелдері бар 547 мақала, Los Angeles Times - 382, The Wall Street Journal - 356, The Washington Post» - 312 газетті зерттеген [143].

Жалпы, мазмұнының қытай тілі тақырыбымен байланысына қарай, қытай мақал-мәтелдері кездесетін электронды БАҚ басылымдарын екі негізгі түрге бөлуге болады: таза қытай тақырыбы бар түпнұсқалар, яғни, саясат, ҚХР экономикасы мен Қытай мәдениетінің әртүрлі аспектілері бойынша тақырыптық байланысы бар (жалпы санның 4,5%); кең тақырыптық түпнұсқалар, яғни, Қытайда да, әлемнің басқа елдерінде де (жалпы санның 95,5%) оқиғалар мен құбылыстарды қамтитын, оларды Қытай мен әлемнің басқа елдеріндегі әртүрлі салалар бойынша ынтымақтастығымен де байланыстыруға болады. Бірінші топтағы мәтіндердің (барлығы-36) электронды тасымалдағыштар бойынша талданып таралуы №4 қосымшада көрсетілген.

Осы топтағы мәтіндерге де тақырыптық талдау жасадық. Келесі тақырыптарға тоқталдық: Қытай мәдениеті; Қытай халқының денсаулыққа деген көзқарасы; Қытай қоғамы; Қытайдағы білім, бизнес/экономика, экология, ғылым және спорт. Олардың ішінде Қытай мәдениетіне арналған мақалалар саны жағынан көш бастап тұрса, ең аз мақалалар Қытай спорты мен ғылымына арналған.

Қытай ғалымы Хоу Пудың пікірінше, мақал-мәтелдер қарым-қатынаста үйлесімді атмосфера жасай алады, өйткені мақал-мәтелдердің көпшілігі жанды, бейнелі және әдетте ауызекі сөйлеу стиліне жатады [144]. Құттықтау сөздер, шешендік сөздер кезінде мақал-мәтелдерді қолдану екі жаққа үйлесімді атмосфера құруға мүмкіндік береді. Қытай тілінде осындай мақал бар: – *不管黑猫白猫, 抓住耗子就是好猫* (*bùguǎn hēimāo bái māo, zhuāzhù hàozi jiù shì hǎo māo* – *мысық тышқанды ұстаса, оның түсі де маңызды емес*). АҚШ президенті Обамадан Трампқа ауысуына байланысты осы мақалды былай пайдаланды: *мысықтың түсі қандай болса да - ақ немесе қара, маңызды емес, бұл американдық мысық*». Бұл фрагмент Қытай мен Қытайдың Жаңа Жібек жолында Американы қалай басып озғанын көрсетеді. Әңгімелесу барысында сұхбат беруші назар аударту үшін Қытайдың «Тәбет тамақпен бірге келеді» деген мақалымен диалогты бастайды. «Мысық» және «тышқан» бейнелері әлеуметтік сала шеңберінде пайда болған. Экономикалық саладан басқа, мақал-мәтел саясатта да кеңінен қолданылады, прагматикалық мақсатқа жету үшін мақал-мәтелге «американдық мысық», ол Америка президентінің бейнесін сипаттайды [145].

Қытай мен АҚШ осылайша, сұхбаттасушы әзіл арқылы АҚШ-тағы президенттік сайлауға қатысты күрделі сұраққа жауап бермеуге тырысады. Ресми атмосфера бейресми сипатқа ие болады, екі әңгімелесушінің арасындағы психологиялық қашықтық қысқарады. Үйлесімді атмосфераны құру функциясы көбінесе халықаралық байланыс орын алған жағдайларда жүзеге асырылады. Мақал-мәтелдер халық даналығы мен тәжірибесінің жиынтығы болса, мақал-мәтелдерде ақиқат пен әмбебаптық көрінеді. Шешен мақал-мәтелді қолданғанда еріксіз екі пікір айтады - өзінің және ұжымның пікірі. Мақал-

мәтелдер көбінесе «халық даналығына қайтып оралады, олар мәдениеттің белгілі бір құбылысқа немесе оқиғаға қатынасын көрсетеді, халықтың дәстүрлі құндылық бағдары мен көзқарасын білдіреді». Демек, қытай мақал-мәтелдерін қолдану екінші тараптың қытай мәдениетін түсінетінін, соның салдарынан онымен араласуды қалайтынын көрсетеді. Келесі үзінділерді қарастырайық, ежелгі Қытайда мынандай мақал бар: *团结一心，不可战胜 (tuánjié yīxīn, bùkě zhànshèng – барлығымыз бірігуіміз керек)*. Бұл мақалды Қазақстан Республикасының бұрынғы президенті Н.Ә. Назарбаев өзінің Қытай еліне жолдаған сөзінде келтіреді. Бұл мақалдың мағынасы: іргетасы берік болса, дамудың болашағы да жақсы болады. Осы мақалды пайдалана отырып, ҚР бұрынғы президенті бірден екі ел арасын «жақындастырды», ол ҚХР-мен ынтымақтастық пен достық қарым-қатынасқа ұмтылатынын білдірді [146].

Қытай философиясы дана сөздерге бай. Солардың бірі «Ұрпағы ата-баба отырғызған ағаштың саясында салқын рахаттансын. Халық өсірген достық көшеттері күдіретті ағаштарға айналып үлгерді. Сіз атқарылған істердің нәтижесін бағалап қана қоймайтыныңызға сенімдімін. Сонымен қатар біздің ұлы халықтарымыздың игілігіне қызмет ететін көптеген игі істердің негізін қалады». Қытай ұлты батыс елдеріне қарағанда өз өмірін басқаша жоспарлайды. Қытайдағы әлеуметтік қамсыздандыру жүйесі мінсіз болмағандықтан, дәстүрлі философиямен ұштастыра отырып, қытайлықтар бірегей жоспарлау үлгісін қалыптастырды - өмірдегі барлық шешімдерді отбасының болашақ ұрпақтары үшін пайдалы болуы керек деген түсінікпен қабылдайды: балалар, немерелері мен шөберелері. Бұл дәстүр бірнеше мыңжылдықтар бойы сақталып, қытай халқының мәдениетінің ажырамас бөлігіне айналды. «*Ата-баба отырғызған ағаштың саясында салқынын ұрпағы көрсін*» *前人栽树，后人乘凉 (qiánrén zāi shù, hòurén chéngliáng)* мақалы қытайлардың бұл көзқарасын жақсы көрсетеді. Пекин университетінің студенттерімен және оқытушыларымен кездескен кезде осы қытай мақалы арқылы президент студенттер мен оқытушыларға бірден жақсы әсер қалдырады, бұл қарым-қатынас үшін үйлесімді атмосфера жасайды. Қытай мақал-мәтелдері оқырмандарға ерекше танымдық әсер ете алады деп есептейміз. Гармониялық атмосфераны құру мәні когнитивтік деңгейде жүзеге асады, оның нәтижесінде сұхбат құрушылар арасындағы сәтті қарым-қатынас болып табылады. Мысалы, ҚХР төрағасы Си Цзиньпиннің сөйлеген сөзінен келесі үзіндіні қарастырайық: «Алыстағы туыс көршідей жақын болмайды. Қытай мен Орталық Азия елдері тау мен өзен арқылы жалғасқан тату көршілер. Қытай Орталық Азия елдерімен достық және ынтымақтастық қарым-қатынастарды дамытуға үлкен мән береді және оны дипломатиялық басымдық деп санайды». Си Цзиньпин Қазақстандағы Назарбаев Университетінде маңызды сөз сөйлеген кезде ерекше атап өтті. Бұл мәтіндегі қытай тіліндегі *远亲不如近邻 (Yuǎnqīn bùrú jìnlín – Алыстағы туыс көршідей жақын еме)*с мақалы адам көмекке мұқтаж болған төтенше жағдайда алыстағы ағайынның жақын көрші секілді көмекке тез келе алмайтындығын білдіреді. Сонымен

қатар, бұл көршілер арасындағы қарым-қатынас әдетте алыстағы туыстарға қарағанда жақынырақ екенін білдіреді. Өз сөзінде Си Цзинпин: «алыстағы ағайынға жақын көрші болмас» деген сөз бар халқымызда. Көршілік қарым-қатынасы ұсақ-түйек болып көрінеді, бірақ көршілік қарым-қатынас тек адамдар арасындағы қарым-қатынаспен шектелмейді, ол елдер арасындағы үлкен көрші. Халықтардың көршілес қарым-қатынасы елдер арасындағы алмасулар мен ынтымақтастықтың әлеуметтік, экономикалық және басқа аспектілерін көрсетеді. Әлемнің әр аймағындағы көршілер өте үйлесімді болғанда ғана бүкіл әлем үйлесімді дами алады» [147].

Тарау бойынша түйін

Қазақ және қытай ММ-ін салыстыру нәтижесінде, біз анықтаған көзқарастардың жартысы (58%) сәйкес келеді, бұл қоғамдағы адам мінез-құлқының мәдениеті туралы жалпы көзқарастардың едәуір ұқсастығын көрсетеді; бір-біріне сәйкес келмейтін көзқарастар (16,5%) қазақ және қытай мәдениетіне тән қатынастарға бөлінеді.

Егер екі мәдениет сәйкес келсе, оларды әртүрлі жолдармен сипаттауға болады – бір тілде тікелей зерттеу жүргізіп, басқа тілде бейнелі түрде жүргізуге болады. Мысалы, қытай тілінде 入乡随俗 (Rùxiāngsuísú – Шет елге кіру, оның әдет-ғұрпын сақтау) және қазақ тілінде Әр елдің заңы басқа, иттері қара қасқа; қазақ тілінде «Басқаларды кінәламас бұрын артыңды бақ» мақалын қытай тіліндегі 背上背把尺, 先量自己后量他人 (Bèi shàng bèi bǎ chǐ, xiān liàng zìjǐ hòu liàng tā rén – Сызғышты арқаңызға апарып алдымен өзіңізді өлшеңіз, содан кейін басқаларды) мақалымен белгілеуге болады.

Қазақ тіліндегі ММ-де айтылған идеялардың қытай тіліне қарағанда өзіндік ерекшелігі бар, тек көпшілік алдында ғана емес, үйде де абыроймен өзі-өзі ұстау, әрекет ету, ұқыптылықпен орынды әзілдесу, сыйлықтың құнына ғана көңіл бөлмеу және т.с.с. ақыл-кеңес беру түрінде айтылған. Біздің ойымызша, қазақ тіліндегі ММ-ді қытай тіліндегі паремиялармен салыстыратын болсақ, қазақ халқында едәуір қатаңдық, нұсқау беру сипаты байқалады.

Қытай халқының дүниетаным ерекшеліктері келесі мақал-мәтелдерден көрінеді: 不要原谅自己, 但对别人应宽容 (Bùyào yuánliàng zìjǐ, dàn duì biérén yīng kuānróng – өзіне деген немқұрайлық басқаларға қарағанда төмен болу керек), 不要指责别人, 多多自责 (Bùyào zhǐzé biérén, duōduō zì zé – өзін төмендету және басқаны жоғары қою), 严于律己, 宽以待人 (Yán yú lǜjǐ, kuān yǐ dài rén – өзіне қатал болу, басқа адамдарды құрметтеу), 登门请客意才真 (Dēngmén qǐngkè yì cái zhēn – қонақ күту ең жақсы құрмет), 居家要俭, 待客宜丰 (Jūjiā yào jiǎn, dài kè yí fēng – Үйде сіз қарапайым болуыңыз керек, бірақ қонақтарды бай тағаммен қарсы алыңыз) сияқты өлшемдер – бұл қытай халқының философиясын бейнелейді, бейнелі түрде «шамның» рухы («өзін құрбан ете отырып, өзгелерге жарық беру») деп атайды, сонымен қатар олардың кішіпейілділігін көрсетеді. Ұжымдық мәдениетте өмір сүре отырып, қытайлар ұжымды ең жоғары құндылық деп санайды, басқаларға пайдалы болатындай

етіп әрекет етеді, сондықтан аспан, жер және адам өзара үйлесімдікте болуы тиіс.

Осылайша, талданған материал бойынша мақал-мәтелдер арқылы адамның мінез-құлқының сипатталуы, қытай халқы мен қазақ халқының дүниетанымы арасындағы ерекшелігі туралы айтарлықтай көлемді түсінік алуға болады.

3 ҚЫТАЙ ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ТІЛДЕРІНДЕГІ МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕРДІҢ ЛИНГВОМӘДЕНИ ТҰЖЫРЫМДАРЫН САЛҒАСТЫРМАЛЫ ЗЕРТТЕУ

3.1 Қытай және қазақ тілдерінің мәдени коннотациясы аспектісіндегі мақал-мәтелдердің салғастырмалы талдауы.

Қазақ халқы да, қытай халқы да ерте заманнан күні бүгінге дейін орасан зор мәдени тәжірибе жинақтаған. Екі елдің мәдениеті әлемді және ондағы адамдардың орнын ерекше көзқараспен сипаттайды. Кез келген халықтың тәжірибесі, білімі мен даналығы афоризмдерде, мақал-мәтелдерде, нақыл сөздерде көрініс табады. Сондықтан, кез келген халықтың мақал-мәтелдерін зерделеу арқылы ең бірінші адам туралы түсінік қалыптасады, қытай және қазақ тілдерінің тілдік құралдарының байлығы, сол халықтардың ой-өрісінің көркемдік көрінісін түсінуге септігін тигізеді. Мақал-мәтелдер арқылы тарихи шындықты негіздейтін дереккөз ретінде ұлттық материалдық және рухани дүниенің айнасы іспетті.

Қытай тілінде «谚语» (Yànyǔ- мақал), «俗语» (Súyǔ- мәтел) деп аталатын терминдер қолданылады, сонымен қатар мақал-мәтел құрамы енетін басқа «成语» (Chéngyǔ – фразеологизм) тобы бар. Циндао ғылым және технология университетінің аға оқытушысы Цао Цзиньшян былай деп жазады: «Чэньюйдің негізгі арқауы – көне қытай жазба тілі вэньяннан қалған өрнектер. Вэньянның қазіргі тілмен ортақтығы өте аз болғандықтан, көптеген чэньюйдің мағынасын құраушы кейіпкерлерді түсіну арқылы түсіну өте қиын. Оларды тек зерттеу керек. Сондықтан чэньюйді білу – білімнің белгісі». Бірақ олардың бәрі көнерген сөздер емес, қазіргі заманда пайда болғандары бар, сондықтан оларды түсіну өте қарапайым [148].

Қытай мақал-мәтелдері тура және ауыспалы мағына иеленеді. Бір сөз тіркесінің артында тұтас оқиға жасырылуы мүмкін, сондықтан қазақ тіліне аудармасында сөз тіркесінің толық шынайы мағынасы ашылмайды. Мысалы, *此地无银三百两* (Cǐdì wú yín sānbǎi liǎng – 300 лян күміс бұл жерде жерленбеген). Бұл адам бір нәрсені жасыруға тырысса да, өз әрекетімен өзін ұстап беретін жағдайда айтылады.

Мақалдың шығу тарихы:

Бір күні Чан деген адам 300 лян күміс ұрлап кетеді. Ол өзін ерекше ақылды адам деп санады, сондықтан ол «құлықпен» әрекет етуді шешті. Ұрлаған ақшасы да ұрланып кетуі мүмкін деп қорқып, оны түн жамылып оңаша жерге көміп, «Бұл жерге ешкім 300 лян күміс көмген жоқ» деген жазуы бар тақтайша іліп қойған.

Чанның көршісі Ван оның күмісті тығып жатқанын көріп, өзі үшін алып кеткен. Чанг сияқты Ван өзін өте ақылды деп санады. Көршісі оның ұрлық жасады деп күдіктенбеуі үшін ол да сол жерге белгі қалдырған. Планшетке: «Осында көмілген күмісті көршің Ван алған жоқ» деп жазыпты. Ван өзінің өте ақылды әрекет еткеніне сенімді болды [149].

Қытай тіліндегі мақал-мәтелдердің шығу тегі мен қазақ тіліндегі мақал-мәтелдеріне ұқсас келеді. Бірақ олардың бір қызметі бар - сөйлеуді бейнелі, әдемі, таңбалы етіп жеткізу. Сөйлеуге белгілі бір стильдік бояу береді.

Мақал-мәтелдер белгілі бір қоғамның заңдылықтары мен діни қағидаларының жинағы болып табылмайды. Ғасырлар бойы халықпен бірге өмір сүріп сол халықтың бүкіл болмысын, өмір жолын сипаттайтын елдік ескерткіш.

Қытай және қазақ тілдеріндегі мақал-мәтелдер, нақыл сөздер, афоризмдер ертеде, тіпті жазу пайда болғанға дейін болған. Ол кезде де, тәлім-тәрбие орын алғанға дейін шағын фольклорлық жанрлар ұрпақтан ұрпаққа ауызша жеткізіліп келді. Жиналған тәжірибе, білім, әртүрлі табиғат құбылыстарын бақылау мақал-мәтелдер, нақыл сөздер, афоризмдер түрінде берілді, өйткені ақпаратты осылай есте сақтау ыңғайлы болды.

Қытайда ханзу ұлтынан басқа тағы 55 халықтың өкілдері тұрады, сондықтан қытай тіліндегі мақал-мәтелдерде «басқа этникалық ерекшеліктер» кездеседі. Мысалы, *不买远处马, 不娶近亲女* (*Bú mǎi yuǎn chù mǎ, bù qǔ jìnrqīn nǚ* – *Алыстағы жылқы сатып алма, жақын туыстарға үйленбе*) (өзбек мақалы), *吃苦味的盼望甜的, 受灾难的盼望幸福* (*Chī kǔwèi de pànwàng tián de, shòu zāinàn de pànwàng xìngfú* – *Ащы жегендер тәттіден үміттенеді, қиналғандар бақыттан үміттенеді* (моңғол мақалы)).

Мақал-мәтелдердің пайда болуына қарапайым шаруа өмірінің де әсері зор. Мысалы, *枣芽发, 种棉花* (*Zǎo yá fā, zhǒng miánhuā* – *финиктер ашылғанда мақта етуге қолайлы кезең туады*); *人是衣裳马是鞍* (*Rén shì yīshang mǎ shì ān* – *адам көркі шүберек, жылқы көркі ер-тоқым*); *不怕虎生双翼, 只怕人起二心* (*Bùpà hǔshēng shuāngyǐ, zhǐ pàrén qǐ èr xīn* – *жолбарыстың қанатынан қорықпа, ерік-жігері күшті адамнан қорық*). Қазақ тілінде: *Ауылы қарайластың шаруасы орайлас; Батырдан кеңес сұрасаң, қылыш, мылтық, байрағын айтар. Шаруадан кеңес сұрасаң, ботасы мен тайлағын айтар. Қасапшыдан кеңес сұрасаң, пышағы мен қайрағын айтар; Дихан болсаң, Қос өзегің тең болсын. Шаруа болсаң, Қос етегің кең болсын*, - деген халық даналығының ой толғауы. Көптеген халықтық шағын фольклорлық формалар философиядан, поэзиядан, прозадан бастау алады немесе шығарма мәтінін безендіреді.

Қытай тіліндегі мақал-мәтелдердің тақырыбы қазақ тіліндегі мақал-мәтелдер секілді кең ауқымды қамтиды. Себебі, оларда халықтың дүниетанымы, тарихи шындық, өмір тәжірибесі бейнеленеді.

Қоғам өміріндегі жақсылық пен жамандықпен қоса, белгілі бір кәсіпке байланысты да (ата кәсіп, егіншілік, мал шаруашылығы, балықшылық) мақал-мәтелдер аз шықпаған. Солардың бірі – еңбек тақырыбы. Қазақ және қытай халықтары өте еңбекқор. Ауыл шаруашылығы техникасы пайда болғанның өзінде қытай халқы қол еңбегі дәстүрін сақтап қалды. Бұл мақал-мәтелдер еңбек қызметінде туындайтын мәселелерді көрсетеді, еңбек етуге деген қажеттілік идеясын көрсетеді. Адамның қалай жұмыс істейтіні оның өмірін анықтайды

[150]. Мысалы, 不劳动者不得食 (Bù láodòng zhě bùdé shí – еңбек етпеген адам тамақ ішпейді); 种瓜得瓜种 豆得豆 (Zhǒng guā dé guā zhǒng dòu dé dòu – не ексең соны орасың); - бұл мақал-мәтел еңбектің сапасы, өмірдің сапасы еңбекқорлыққа байланысты екенін айтады. Осы тұрғыда қазақ тілінде «Ердің атын еңбек шығарады», «Еңбегі аздың өнбегі аз», «Жатқанға жан жуымас», «Жалқауға Даулет үшін ұйқы берер, ақымаққа ақыл үшін күлкі берер» деген сияқты тура мағыналы, сондай-ақ астарлы мағыналы көптеген мақалдар пайда болған. Сонымен қатар, жалқауларды түкке тұрғысыз, қажетсіз жұмысшы ретінде «алты ай кебекте отыр» деген тақырып көтеріледі. Сондықтан жалқау адам жайлы да мақал-мәтел бар: 假使躺着不动, 就要生锈了 (Jiǎshǐ tǎngzhe bù dòng, jiù yào shēng xiùle – тыныш жатсаң тот басасың); 一双懒惰的手并不能证明一颗满足的心 (Yīshuāng lǎnduò de shǒu bìng bùnéng zhèngmíng yī kē mǎnzú de xīn – жалқау қолдар жүректі қанағаттандыра алмайды). Қазақ тілінде: «Жалқауға Даулет үшін ұйқы берер, Жаманға ақыл үшін күлкі берер»; «Аса дихан ішінде ас жатады, Аса жалқау күнде аш жатады» [19].

Көптеген мақал-мәтелдерде балаларға еңбек ету керек, еңбек істейтін адамды құрметтеу керек деген ойлар айтылып, қарапайым істі істеу үшін көп оқу керек деген ой білдіреді: «Асырауын тапса, адам болар, Оқуын тапса, білім болар»; «Оқу инемен құдық қазғандай»; «Оқу—білім азығы, Білім—ырыс қазығы». Қытай халқы да оқу-білімге қатты мән береді: 青出于蓝而胜于蓝 (Qīngchūyúlán ér shèng yú lán – оқушы оқытушыдан асы түсті); 塞翁失马, 焉知非福 (Sàiwēngshīmǎ, yān zhī fēi fú – жаман айтпай жақсы жоқ); 不能一口吃成胖子 (Bùnéng yīkǒu chī chéng pàngzi – бір ұрттағаннан толмайсың (яғни, бір нәрсеге қол жеткізу үшін еңбек ету керек)), 只要功夫深, 铁杵磨成针 (Zhǐyào gōngfū shēn, tiě chǔ mó chéng zhēn – егер сіз жақсы еңбектенсеңіз, темір қазықты да инеге айналдыра аласыз (еңбек пен шыдамдылық бәріне жеткізеді)); 吃得苦中苦, 方为人上人 (Chī dé kǔ zhōng kǔ, fāng wéirén shàng rén – еңбексіз балықты да аулай алмайсың) [49].

Мақал-мәтелдердің тағы бір негізгі тақырыбының бірі – үлкенге құрмет. Бұл көне заманнан бері жалғасып келеді. Қазақ халқында жастар әрқашан үлкенді сыйлау керек деп айтылады, «Атаңа не істесең алдыңа сол келер» деген мақал бар. «Кәріге—құрмет, Жасқа—міндет». Қытай халқы да үнемі құрметті еске салады: 父母者, 人之本也 (Fùmǔ zhě, rén zhī běn yě – Адамзаттың негізі ата-ана); 孝顺还生孝顺子, 忤逆还生忤逆儿 (Xiàoshùn hái shēng xiàoshùn zǐ, wǔnì hái shēng wǔnì er – мейірімдіден мейірімді туады, зұлымнан зұлым туады); 事亲以敬美过三牲 (Shì qīn yǐ jìng měiguò sānshēng – туған-туысты сыйлау үш түлік малдан да көрікті (ата-ана мен үлкенді тірі кезінде сыйлау үш малға шошқа, қой басы, сиыр басын қосып құрбан шалудан артық)); 爷娘惜儿女, 好比长江水 (Yé niáng xī érnǚ, hǎobǐ chángjiāng shuǐ – ата-аналар балаларын Яңызы өзенінің суындай жақсы көреді және сағынады, ал балалар ата-аналарын

желдің екпініндей сағынады). Ақсақалдар – даналықтың, білімнің сақтаушысы, тәжірибе жеткізушісі. Сондықтан оларға деген үлкен құрмет болу керек. [151].

Ұстазды құрметтеу, ұстаздық етудің маңыздылығы туралы мақал-мәтелдерді бөлек атап өтуге болады. Жоғарыда айтылғандай, білім – жақсы өмірге апаратын жол, ал білімге қол жеткізетін адамдар аз болғандықтан, олар ұстаздықты, білімді және осы білімді алып жүрген адамдарды құрметтейді. Мысалы, *学习就像在潮流中划桨: 停下来, 把你赶回去* (Xuéxí jiù xiàng zài cháoliú zhōng huà jiǎng: Tíng xià lái, bǎ nǐ gǎn huí qù – оқу инемен құдық қазғандай); *严师出高徒* (Yánshī chū gāotú – жақсы оқушыны қатаң ұстаз тәрбиелеп шығарады).

Адамгершілік тақырыбына арналған мақал-мәтелдер де жетерлік. Солардың бірі» ізгілік»: «Ізгілік пен әділдік алтыннан да қымбат». Ізгілік өз кезегінде адалдық пен адал есіммен тығыз байланысты. Адалдық бәрінен де маңызды. Егер сіз адал адам болсаңыз, олар сізге солай қарайды. Ең бастысы, сіз өзіңізге адал болуыңыз керек: «Ең өкініштісі - ар-ұжданыңызды алдау». Ізгілікке өзін-өзі жетілдіру де кіреді. Бұл идея қытайлардың мәңгілік өмір туралы діни идеяларымен байланысты. Өлместікке жету үшін өзіңізді үнемі жетілдіріп отыру керек. Мысалы, *明人不做暗事* (Míng rén bù zuò àn shì) – мейірімді адамдар жаман іспен айналыспайды; *君子爱财, 取之有道* (Jūnzǐ ài cái, qǔ zhī yǒu dào) – асыл адам адал жолмен еңбек етеді.

Тағы бір маңызды тақырып – бақыт тақырыбы. Бақытты «бес нығмет: ұзақ ғұмыр, байлық, денсаулық, ізгілік, табиғи өлім» ұғымымен байланыстырады. Яғни, адам бақытты болу үшін байлық, денсаулық, ізгілік болуы керек. Сонда рухани және материалдық үйлесімділік орнап, бақытқа жетелейді. Қазақ халқы үшін бақыт ұғымы бұлыңғыр, сондықтан бұл сөздің синонимдері көп. Қытайлықтар бақытты жоғарыда аталған бес артықшылықпен байланыстырады. Қытайлықтар үшін бақыт – «Мың жылдық өлімнен бір күн өмір артық» дегеннен ләззат алу. Олар еңбекқор болғандықтан, олардың ойынша, бақыт еңбек арқылы, еңбекке қабілеттілік пен күштарлық арқылы жүзеге асады: *身在福中不知福* (Shēn zài fú zhōng bùzhī fú) – денсаулығы мықты адам өзінің бақытты екенін білмейді; *树怕剥皮, 人怕伤心* (Shù pà bāo pí, rén pà shāng xīn) – Ағаш жыртылған қабықтан қорқады, адам жаралы жүректен (яғни бақытсыздықтан, сәтсіздіктерден) қорқады); *勤苦勤苦, 自有幸福* (Qínkǔ qínkǔ, zì yǒu xìngfú) – еңбек түбі зейнет).

Екінші жағынан, еңбек әрқашан бақытқа жете бермейді. Адамгершілік – «мейірімді жан жақсылыққа жетелейді» деген маңызды қасиет. Адамның жаратылысынан жақсы деген ой айтылады. Мысалы, *不善始者不善终* (Bùshàn shǐ zhě bù shànzhōng) – Басы жаман басталса, соңы жаман бітеді (не ексең соны орасың); *好人死了, 但他们的事务并没有消失* (Hǎorén sǐ le, dàn tāmen de shìwù bìng méiyǒu xiāoshī) – Жақсы адамдар өледі, бірақ істері өшпейді (адамның жасаған жақсылығы ел жадында қалады) [142].

Үлкенді сыйлау, отбасылық қарым-қатынастың қадір-қасиеті мақал-мәтелдер арқылы көрініс бермеуі мүмкін емес. Отбасы тақырыбы да кең тараған тақырыптардың бірі. Отбасы – бұл әркім бір-біріне құрметпен, қамқорлықпен қарайтын қауым: 家和万事兴 (Jiā hé wànshì xīng) – тату отбасыда бәрі жақсы болады; 家和日子旺 (Jiā hé rìzi wàng) – үй де, өмір де берекелі; 家和水也甜 (Jiā hé shuǐ yě tián) – отбасы мен су тәтті; 家庭和, 喜事多 (Jiā tíng hé, xǐshì duō) – үйде береке болса, қуанышты оқиғалар көп болады; 和睦的家庭是快乐的, 兴旺的畜群是健壮的 (Hémù de jiāting shì kuàilè de, xīngwàng de chù qún shì jiànzhùàng de) – Ынтымағы жарасқан шаңырақ – берекелі – бұл жерде отбасының беріктігі оның бірлігінде, отбасы неғұрлым берік, тату болса, соғұрлым табысқа жетеді деген ой айтылған [142].

«Нағыз достық – таза су». Келесі тақырып – достық тақырыбы. Қытай халқы адамдар арасындағы достыққа ерекше мән береді. Достар адал болып, кез келген уақытта көмекке келуі керек. Көптеген мақал-мәтелдерде дос пайда табу үшін емес, қиыншылықта көмектесу керек деген ойды білдіреді. Достық туралы көптеген қытай мақал-мәтелдері қазақ тіліндегі мақал-мәтел мағынасына өте ұқсас, бұл осы тақырыптың кең таралғанын және бұл ұғымның адамдар үшін құндылығын көрсетеді: 有福同享, 有难同当 (Yǒufú tóng xiǎng, yǒu nán tóng dāng) – бақыт пен қиыншылықты бірге бөлісу; (қуанышта да, қайғыда да бірге болыңдар); 在家靠父母, 出门靠朋友 (Zàijiā kào fùmǔ, chūmén kào péngyǒu) үйде ата атаңа сүйенесің, далада досыңа сүйенесің. Қазақ тіліндегі мақал-мәтелдерден достық ең таза қарым-қатынас екені айтылады, досқа әрқашан адал болу керектігі насихатталады. Мысалы, Дос егіз, дұшпан сегіз; Достық астан танылмас, істен танылар; Досы жоқпен сырлас, досы көппен сыйлас [52].

Ең үлкен тақырыптық топ – еңбек, іскерлік туралы мақал-мәтелдер тобы. Мақал-мәтелдер еңбекке арналғанымен, мағыналары әртүрлі. Кейбір мақал-мәтелдерде істі соңына дейін жеткізу маңызды делінеді. Мысалы, 勤奋孕育了主人 (Qínfēn yùnyùle zhǔrén) – Тынымсыз еңбек шебер жасайды; 每粒米都有一滴汗 (Měi lì mǐ dōu yǒu yīdī hàn) – Әрбір күріш дәнінде бір тамшы тер бар; 不断掉落会磨损一块石头 (Bùduàn diào luò huì móshān yī kuài shítou) – Шыдамдылық бәрін жеңеді; 流多少汗吃多少饭 (Liú duōshǎo hàn chī duōshǎo fàn) – Тойып жегіңіз келсе - терлегенше жұмыс жасаңыз; 只要功夫深, 铁杵磨成针 (Zhǐyào gōngfū shēn, tiě chǔ mó chéng zhēn) – оқу инемен құдық қазғандай; егер сіз жеткілікті түрде еңбек етсеңіз, тіпті темір шыбықтарды иненің өлшеміне дейін ұсақтай аласыз; 吃得苦中苦, 方为人上人 (Chī dé kǔ zhōng kǔ, fāng wéi rén shàng rén) – еңбек етсең ерінбей, тояды қарның тіленбей (еш қиналмай, тоғаннан балықты да шығара алмайсың). Бір істі бастамас бұрын мұқият ойлану керек, асықпау керек: 三思而后行, 三思而後行 (Sānsī ér hòu xíng, sānsī ér hòu xíng) – жеті рет өлшен, бір рет кес (үш рет ойланыңыз, содан кейін жасаңыз)); Сондай-ақ жұмыс істеуге құлықсыздықты жеңу

маңызды, тек бастау керек, бәрі өз қалауы бойынша болады: 千里之行,始于足下 (Qiānlǐ zhī xíng, shǐ yú zúxià) – Мың ли саяхат бір қадамнан басталады.

Келесі топтағы мақал-мәтел білім, оқу, ұстаз, даналық туралы айтылады.

Бұл тақырыпта екі халықтың мақал-мәтелдерінде білімнің маңыздылығы мен қажеттілігі туралы айтылады. Мысалы, 鸟美在“羽毛”,人美在“学问” (Niǎo měi zài “yǔmáo”, rén měi zài “xuéwèn”) – сыртқы келбет болғаны дұрыс, бірақ ең бастысы ішкі сұлулық. (аттың төрт тұяғы мыңдаған шақырымға жүгіретіндей, адамдардың қос қолы жетістіктерге жетіп, гажайыптар жасай алады); 读书百遍, 而义自见 (Dúshū bǎi biàn, ér yì zì jiàn) – кітапты жүз рет оқыңыз, мағынасы өздігінен түсінікті болады); 读书破万卷, 下笔如有神 (Dúshū pò wàn juǎn, xiàbǐ rú yǒu shén) – Көп оқу еркін жазуды тудырады); 刀不磨要生锈, 人不学要落后 (Dāo bù mó yào shēng xiù, rén bù xué yào luòhòu) – Пышақ қайрамаса тот басады, білім алмаса адам артта қалады); 少壮不努力, 老大徒伤悲 (Shǎozhuàng bù nǔlì, lǎodà tú shāng bēi) – жас кезіңнен оқымасаң, қартайғанда өкінесің (жастайынан оқыған кәрілікте аштықты білмейді). Қазақ тіліндегі мақал-мәтелдер: Оқу түбі тоқу; Оқу – білім бұлағы; Оқу – білім азығы, білім – ырыс қазығы. Адамның ақыл-ойы ешқашан бағаланбайды: 老姜辣味大, 老人经验多 (Lǎojiāng là wèi dà, lǎorén jīngyàn duō) – Ескі зімбірдің күшті ащы дәмі бар, ал қарттардың тәжірибесі мол. Әлі жас, бірақ жасынан асқан дана жігіт туралы мынандай мақал-мәтел қолданылады: 光阴贵似金, 读书趁年轻 (Guāngyīn guì sì jīn, dúshū chèn niánqīng) – Уақыт алтынмен тең, жас кезіңде оқы. Қазақ тілінде: Дананың ақылы – дария, халықтың ақылы – мұхит. Сондай-ақ, мақал-мәтелдерде үйренуге ешқашан кеш емес, білмегеннен емес, істегіңіз келмейтін нәрседен ұялу керек деген ой көрінеді. Мысалы, 不向前走, 不知路远 (Bù xiàng qián zǒu, bùzhī lù yuǎn) – Алға жылжымасаң, қашықтықты білмейсің; 不努力学习, 不明白真理 (Bù nǔlì xuéxí, bù míngbái zhēnlǐ) – Жақсы оқымасаң, шындықты түсінбейсің [49].

Мұғалім рөлі адам өмірінде жоғары орын иеленеді. Бұл ретте көп нәрсе адамның өзіне байланысты деген ой айтылады. Мысалы, қытай тіліндегі 师傅领进门, 修行在个人 (Shīfu lǐng jìnmén, xiūxíng zài gèrén) – Ұстаздар тек есік ашады, сен өзің жүр) деген мақалы қазақ тіліндегі Ұстаз көрген оқ жанар, үлгі көрген тон пішеді мақалына ұқсас келеді. Екі халықтың мәдениетінде ұстаз тұлғасы маңызды орын иеленеді. Ежелден ұстазға үлкен құрметпен қараған, тіпті қастерлеген.

Теріс мағынада қолданылатын мақал-мәтелдер де бар. «Жоқ» сөзімен тіркесіп келіп сын мағынасында жұмсалатын мақал-мәтелдердің кейбірі адамға қатысты, кейбірі басқа түрлі құбылыстарға қатысты айтылады [152]. Мысалы, Қатардан ассаң да, халықтан аспақ жоқ; Күйесіз қазан жоқ, қайғысыз адам жоқ.

Мақал-мәтелдердің келесі тобын адам, адамдар арасындағы қарым-қатынас туралы мақал-мәтелдер құрайды. Өртүрлі халықтардың мәдениетінде адам туралы айтқанда белгілі бір мұратты, адам қандай болуы керек, адамдар арасындағы қарым-қатынас жайлы айтылады. Мақал-мәтелдер ауызекі ауыз әдебиетінің шағын жанры ретінде қолданылады. Жақсылық, халықтың түсінігінде адамгершілік қасиеттерге (мейірімділік, батылдық, адалдық, т.б.) ие болған адам. Ал егер адамдар арасындағы қарым-қатынас туралы айтатын болсақ, онда ең алдымен сыйластық қатынасы маңызды. Мысалы, 宁得罪十个君子, 不得罪一个小人 (*Níng dézùì shí gè jūnzǐ, bù dézùì yí gè xiǎo rén*) – Мен бір жауыздан гөрі он мырзаны ренжіткенім артық); 人善人欺天不欺, 人恶人怕天不怕 (*Rén shàn rén qī tiān bù qī, rén è rén pà tiān bù pà*) – зұлымдық қашан да орнын табады (мейірімді адамды басқалар қорлауы мүмкін, бірақ мейірімділік сауапқа ие); 善恶到头终有报, 只争来早与来迟 (*Shàn è dàotóu zhōng yǒu bào, zhǐ zhēng lái zǎo yǔ lái chí*) – жақсылық пен жамандықтың ақырында жазасы болады) [12].

Келесі топта тату-тәтті қарым-қатынасқа бағытталған мақал-мәтелдерді қарастырамыз. Мысалы, *Жасық адам жасына жетпей қартайар, асыл адам жасына жетпей марқаяр; Тырнақ пен тістің етіндей, татулықта түйткүл жоқ; Тату болсаң балдай бол, ащы болсаң тұздай бол; Тату болсаң досыңмен, берерсің төтеп дұшпанға* [103] деген тату-тәтті қарым-қатынастың қажеттігі және адамдар бір-бірімен әрқашан жарты жолда кездесетіндігі туралы ой айтылады.

Қытай тіліндегі мақал-мәтелдер басқалардың өміріне әсер ететін адамның жеке қасиеттері туралы айтады. «Адамның басты парызының бірі – көктен алған ақыл-ойдың сол нұрлы бастауын бар күшімен жарқырату» деген ой.

Сөз, сөйлеу – өмірдің ажырамас бөліктері. Адамға қарым-қатынас керек, ол ақпарат алу керек. «Сөйлеу қызметінің нәтижесі белсенді субъектінің жетістігіне қарай адамдардың түрлі қызметі арқылы жинақталған ұжымдық білімі ретінде қарастырылады» [153]. Осы мақсатта сөйлеу қызметі іске қосылады. Әдетте, тіл, сөйлеу, сөз (жалпы) мақал-мәтелдерде маңызы. Егер адам сөйлеуді білмесе, ол өзін тұлға ретінде сезіне алмайды. «Тіл – көсем» деген ой жиі айтылады *Ана тілің алтыс тілге татиды; Тілін білмейтіндер емес, тілін білгісі келмейтіндер - мәңгүрт*. Бірақ, сонымен бірге, тілдің күштілігі сонша, ол адамды құртуға дейін барады: *Бір тәуекел бұзады, мың қайғының қаласын. Бір жақсы сөз бітірер, мың көңілдің жарасын* [19]. Ұғымдардың маңыздылығына байланысты оларға ерекше мән беріледі.

Екі елдің мақал-мәтелдеріндегі ұқсастығы: адам айтқан сөзді қайтара алмайсың. Сондықтан, бірнәрсе айтпас бұрын, әңгімелесушіні ренжітпеуі үшін, сізді дұрыс түсіну үшін айтатын сөздеріңді алдын ала ойластыру керек. *一言既出, 四马难追* (*Yī yán jì chū, sì mǎ nán zhuī*) – Сөз торғай емес: ұшады, ұстай алмайсың). Қытай тіліндегі мақал-мәтелдердің бір тақырыбы сөздердің қате

аудармасы мен түсінбеуінен кейін не болатынын тікелей сипаттайды. Өңгімелесу жақсылыққа апармайды делінеді. Өңгімешіл адам өзіне ғана емес, қоғамға, мемлекетке зиянын тигізеді. Адам көп сөйлеп, оған деген ықыласы, сөзіне деген ықыласы жойылса, көп айтудың қажеті жоқ, көбінесе бұл сөздер де ұнамсыз, алдамшы болып шығады. Мысалы, *相信谎言的人, 不免要死在谎言里* (*Xi āngxìn huǎngyán de rén, bùmiǎn yào sǐ zài huǎngyán lǐ*) – *Өмірікке сенетіндер сөзсіз өмірікпен өледі = Өмірік өрге баспайды;*; *宁可认错, 不可说谎* (*Nìngkě rèn cuò, bùkě shuō huǎng*) – *Мен өмірік айтқаннан гөрі қателігімді мойындағанды жөн көремін = Өмірік сөз жанға қас, өткір пышақ қанға қас.*

Қытай және қазақ мәдениетінде тағдыр түсінігі ерекше орын алады. Бұл тақырып бойынша ұсынылған мақал-мәтелдердің ішінде аз (1 // 4) болса да, тақырып мақал-мәтелдерде көрініс береді. Мысалы, *有缘千里来相会* (*Yǒuyuán qīānlǐ lái xiāng huì*) – *бірінен-бірі алыс жүргендер де тағдырдың жазуымен кездеседі = Кемедегі хан болды, біз нөкер болдық. Тағдыр солай болды, біз су төгер болдық* [19].

Жүректе ұмтылыс болса, тасты тесерсің = Қалауын тапса, қар жанады дейді мақсатты адам туралы қытай және қазақ мақал-мәтелдерінде. Мақсат – адамның өз арманына жетуге ұмтылатын бағдары. Мақсатқа жету үшін аянбай еңбек ету керек, ең болмағанда адамның қалауы болу керек. Қытай тіліндегі нұсқада: егер сіз талантты болсаңыз, бірақ қазір бір нәрсеге қол жеткізе алмасаңыз, сіз арманыңызға, мақсатыңызға біртіндеп келесіз, өйткені сізде бұл арманға жетуге мүмкіндік бар.

Теориялық бөлімде қазақ және қытай халқының дүниетанымындағы моральдық құндылықтар ерекше рөл атқаратыны айтылды. Атап айтқанда, Қытай мәдениетіндегі ізгілік ұғымы бірнеше адамгершілік құндылықтарды қамтиды. Бұл ақиқат, абырой, жақсылық. Дәл осындай құндылықтар қазақ тіліндегі мақал-мәтелдерде де кездеседі. Қазақ және қытай мақал-мәтелдеріндегі негізгі сөз «шындық» болып табылады. Оның үстіне мақал-мәтелдердің барлығы дерлік антитеза негізінде құрылған: ақиқат/жалған. Ал бірінші сөз – ақиқат адам өмірінде маңызды. Шындық адамды суреттейді, ал өтірік жаман салдарға әкеледі. Адам шындықпен өмір сүруі керек деген идея барлық жерде қолданылады. Мысалы, *Тәтті өтіріктен ащы шындық артық;* *当着真人, 别说假话* (*Dāngzhe zhēnrén, bié shuō jiǎ huà*) – *Шынайы адамдардың көзінше өтірік айтпа;* *假舌不会吐真言* (*Jiǎ shé bù huì tǔ zhēnyán*) – *Жалған тіл шындықты айта алмайды*). Ақиқаттың құдіреті даусыз *亲身下河知深浅, 亲口尝梨知酸甜* (*Тереңдігін білу үшін өзенге түс, ал тәтті мен қышқылды білу үшін алмұрттың дәмін тат*). Ал ең бастысы адам қанша жерден біреуді алдауға, бір нәрсені жасыруға тырысса да, өтірік ашылады, шындық жеңеді. Бұл ой келесі мақал-мәтелдерде айтылады: *«Ақиқат апанға тықсаң да, жасырылмас = 耳听为虚, 眼见为实* (*Ēr tīng wéi xū, yǎnjiàn wéi shí*) *көз көргені шындық (өз көзіңмен көр, көргеніңе сен)*»).

Жақсылық пен жамандық туралы мақал-мәтелдер саны аз. Бірақ бұл да бір-біріне қарама-қарсы екі ұғым: адамды көріктендіруші, оған және айналасындағыларға көмектесетін ізгілік қасиет және апатты салдарға әкелетін жаман қасиет. Жақсы істер өмірдің негізі болуы керек. *Өмір игі істерге беріледі* деген қазақ мақалы адам өмірінің мақсатын анық көрсетеді. Егер адам жақсылық жасаса, оған жақсылық қайтады. Жамандық адамға тек зиянын тигізеді, бұл туралы қытай мақалында айтылады *人无千日好花无百日红* (*Rén wú qiān rì hǎo huā wú bǎi rì hóng*) – *гүл жүз күн гүлдемейді (жақсылық мәңгілік емес)*).

Ешқандай топқа жатқызылмаған мақал-мәтелдердің үлкен саны бар. Бұл жерде бірнеше себептер бар: мақал-мәтелдердің мағынасын анықтаудың қиындығы, тақырыптағы жалғыз мақал-мәтелдер, бірнеше тақырыптық топтарға жатқызуға болатын мақал-мәтелдер.

Мысалы, келесі мақал-мәтелдердің мағынасын анықтау қиын:

道高一尺, 魔高一丈 (*dào gāo yī chǐ, mó gāo yī zhàng*) – *Даостық монах жоғары, бірақ жын одан да жоғары*); *锄一恶, 长十善* (*chú yī è, zhǎng shí shàn*) – *Бір жамандықты жойсаң, он қасиет көбейеді*); *男僧寺对着女僧寺— 没事也有事* (*Nán sēng sì duìzhe nǚ sēng sì — méishì yě yǒu shì*) – *Әйелдер ғибадатханасына қарама-қарсы ерлер ғибадатханасы - ештеңе болмаса да, күдікті*); *当智者指向月亮, 愚者才看他的手指* (*Dāng zhìzhě zhǐxiàng yuèliàng, yúzhě cái kàn tā de shǒuzhǐ*) – *Ақылды адам айды көрсеткенде, ақымақ саусағына қарайды* [19].

Арнайы тақырыбы бар дара мақал-мәтелдер топтамасына тоқталайық: *吉人自有天相* (*Цзи халқының өз аспаны бар*); *热爱上帝, 定能幸福* (*Құдайды сүйіңіз, сіз бақытты боласыз (иман күші туралы)*); *双鸟在林不如一鸟在手* (*Аспандағы тырнадан гөрі қолдағы титмаус жақсы (көзбен көрген жақсы)*); *受寒者有衣, 饿者有饼* (*тоңған адам киімді ойлайды, аш адам нанды ойлайды (әркім жоқ нәрсеге ұмтылады)*); *世界上的财富在犹太人的口袋里, 世界上的智慧在中国人的脑袋里* (*Қытайлар ақылды, еврейлер бай*); *人心齐, 泰山移* (*егер адамдар біріксе, Тайшань иауын да жылжытады (жұмыла көтерген жүк жеңіл)*); *世上无难事, 只怕有心人* (*Мүмкін емес болып көрінетін тапсырмаларды орындау үшін көп еңбектену керек (қажырлы еңбек)*); *十年风水轮流转* (*Сәттілік он жылдан кейін өзгереді (өмірде ешнәрсе мәңгілік емес)*); *想要成功就要学会放弃* (*Табысқа жетуді қаласаңыз, бас тартуды үйрену керек*) [19].

Мақал-мәтелдердің жіктелуі толықтай болса да жалпы қабылданған бірыңғай жіктеу орын алмаған. Бұл мақал-мәтелдердің көп мағыналылығынан, сондықтан оларды түсіндіру және саралау қиын. Тақырыптарына қарай, тірек сөздеріне қарай, жинақталған жері мен уақытына қарай, генетикалық т.б. жіктеледі. Ең көп тараған классификация – тақырыптық [154].

Қазақ тіліндегі мақал-мәтелдердің тақырыбы негізінен төрт түлік мал, отан, отбасы, жастық, кәрілік, татулық, еңбекке арналады. 2010 жылы жарыққа шыққан «Бабалар сөзі» атты 100 томдық жинақтың «Қазақ мақал-мәтелдері» атты 65-ші томында 6052 мақал-мәтел берілген. Барлық мақал-мәтел келесі тақырыпқа бөлінген [13]:

- Атамекен, ел, халық (566)
- Азаматтық, жастық, кәрілік (671)
- Отбасы, аға йын-туыс (525)
- Ар-ождан, мінез (377)
- Сабырлық, адалдық, әдептілік (223)
- Ақыл, білім парасат (275)
- Өмір-өнеге (549)
- Өнер алды қызыл тіл (298)
- Қонақ, қонақасы, ас, тамақ (382)
- Дүние-мүлік (196)
- Татулық, араздық (593)
- Алыс-беріс, сауда-саттық (108)
- Еңбек, егіншілік (573)
- Төрт түлік (703)

Жалпы мақал-мәтелдерде, тұтас халықтың өмір сүріп жатқан жолында бағыт беретін, өмір сүруге жол сілтейтін ғибрат қағидалары жинақталған. Намысты жігіт, тәрбие көрген қыз, елін қорғайтын, халқының қамын ойлайтын ер азамат, бір қолымен бесік тербетіп, бір қолымен ел тербеткен нәзік жанды әйел қауымы, елдің, жердің қадірі, ағайынның қадірі – осының барлығы мақал-мәтелдерде бейнеленген. *«Жұтаған жұртын мақтайды», «Ел басқарар жігіттің етек-жеңі кең болар», «Би асылдан асыл болмас, би асылмен жолдас болсаң, мұрадың сірә хасыл болмас» «Бесік баласы бес түлейді, ел жаманы кеі түлейді»* - сынды мақал-мәтелдерді Қазан төңкерісінен кейінгі кезеңде шыққанын байқауға болады [52].

Әрине, мақал-мақал авторы – халық. Өмірде болған әртүрлі оқиғаларға байланысты, тақырыптары, мақал-мәтел мазмұны сол кезеңге лайықты болған.

Қазақ халқы тектілік мәселесіне қатты мән берген. Сондықтан, ер азамат пен әйел әке-шешесіне, ұрпағына жаман сөз келтірмеу үшін барын салған. *Тексіз жігіт тезекпен тең; Жақсыдан жаман туса ем табылмас, жаманнан жақсы туса, тең табылмас* сынды мақалдардан көруге болады.

«100 жемчужин китайской мудрости» атты жинақта қытай халқының ауызекі сөйлеуінде жиі пайдаланылатын 100 мақал-мәтел іріктеліп берілген [155]. Әр мақал-мәтел орыс тіліндегі баламасымен және түсіндірмесімен, мақал-мәтел мағынасы толықтай бейнеленген. Мысалы, *十年窗下无人问, 一举成名天下知* (*Shí nián chuāng xià wú rén wèn, yījǔ chéngmíng tiānxià zhī*) – он жыл тынбай оқуға болады, бірақ емтиханнан өткеннен кейін ғана оған көңіл аударылады. Қытайда бұрынғы заманда мемлекеттік емтиханнан қажымай,

талмай оқу нәтижесінде ғана сәтті тапсыратын болған. 读书需用意，一字值千金 (Dúshū xū yòngyì, yī zì zhí qiānjīn) – оқығанда бір сөзді де қалдырмай оқу керек, бір сөздің өзі мың алтынға татуы мүмкін (бұл мақал оқудың қандай маңызды екенін көрсетеді, бір сөзді де қалдырмай оқу керек. Сол кезде ғана жемісін береді).

Салғастыру үшін 100 қазақ және қытай мақал-мәтелдері алынды (қосымша №1). Салғастыру мақсаты – мақал-мәтел тақырыбын анықтау, осы тұрғыдан мақал-мәтелдердегі ұқсастықтарды табу, топтың сандық құрамын анықтау, қазақ тіліндегі мақал-мәтел классификациясын қытай мақал-мәтелдеріне қолдану мүмкіндігін табу. Мақал-мәтелдер еркін, әртүрлі сөздіктерден алынды. Іріктеліп алынған мақал-мәтелдер тақырыптық топқа жинақталды.

Кесте – 5 Мақал-мәтелдердің тақырыптық рет саны.

Қазақ мақал-мәтелдері	Қытай мақал-мәтелдері
Еңбек, жұмыс	
54, 55, 56, 57, 58,	25,39,41,
Оқу, білім	
44, 47, 72, 93,	11,35,42,71,
сөз	
11, 32, 40, 89,	65,66,67,68,69,70,96,
Достық, қастық	
49, 63, 79, 100	56,
Шындық, өтірік	
12, 13,16, 28, 41, 45, 50, 51, 62, 78, 84, 85, 86, 90, 96,	2,3,7,14,19,23,26,27,31,34,49, 52,57,59,64,80,86,88,100
Ар, намыс	
10	
Байлық, кедейлік	
14, 38, 76, 95, 97,	46,76,
Жақсылық, жамандық	
15, 25, 61, 64, 65, 67, 68,	8,79,84,
тағдыр	
34, 35, 77,	4,38,95,
Қателік	
39, 70,	12,22,81,87,93,99,
отбасы	
94,	62,92,
мақсат	
1,83	6,10,13,15,17,20,21,40,43, 44,53,60,75,94,
денсаулық	

48,	61,83,
уақыт	
19, 21, 29,30, 59, 60, 75, 81,	28,51,54,85,81,
Адами қатынас	
2, 3, 4, 5,6,7,8, 9,20, 24, 31, 36, 42, 66, 69, 80, 87, 91, 92, 98	1,18,24,29,30,32,33,36,37,47,55,58,63, 72,73,74,77,78,89,90,
Ешқандай топқа жатпайтын мақал-мәтел	
17, 18, 26, 27, 37, 43, 46, 52, 52, 71, 73, 74, 82, 88, 99,	5,9,16,45,48,50,82,97,98,

Мақал-мәтелдердің негізгі тақырыбы – адами қарым-қатынасқа арналған. Оған 40 мақал-мәтел кірген 20/20.

Кесте – 6 Адами қарым-қатынас тақырыбындағы мақал-мәтелдер.

№	Қазақ мақал-мәтелдері	Қытай мақал-мәтелдері
1.	Адамның сырты алдамшы.	人不可貌相 rén bù kě mào xiàng адамды киіміне қарап бағалама
2.	Адам көркі —шүберек, Ағаш көркі- жапырақ.	树挪死, 人挪活 shù nuó sǐ, rén nuó huó Ағаш үшін шайқас – өлім, адам үшін шайқас – өмір.
3.	Адам мен адам кездеседі, тау мен тау кездеспейді.	不撞南墙不回头 bú zhuàng nán qiáng bù huí tóu Басыңызды оңтүстік қабырғаға соқпаңыз (тым қыңыр болу)
4.	Адам аласы ішінде, мал аласы сыртында.	花无百日红, 人无千日好 Huā wú bǎi rì hóng, rén wú qiān rì hǎo адам өмірі әрқашан керемет бола бермейді
5.	Адам аласы ішінде, мал аласы сыртында.	但愿人长久, 千里共婵娟 qiān lǐ gòng chán juān Бір-бірімізден мыңдаған шақырым алыс болсақ да, әсем ай сәулесінің сұлулығын бөлісу үшін ұзақ өмір сүрейік
6.	Адам өз нәпсісін тимаса жер жұтады.	人不在大小, 马不在高低 Rén bù zài dà xiǎo, mǎ bù zài gāo dī Адамның мәні – өлшемде емес, аттың мәні – биіктікте емес

7.	Адам қоғамда, пышақ қай- рақта жетіледі.	人往高处走, 水往低处流 rén wǎng gāochù zǒu, shuǐ wǎng dīchù liú Адам жоғары ұмтылады, бірақ су төмен қарай ағады
8.	Адам көркі шүперек, ағаш көркі жапырақ.	老乡见老乡, 两眼泪汪汪 lǎoxiāng jiàn lǎoxiāng, liǎngyǎn lèiwāngwāng Жат жерде жерлеспен кездескенде туыспен кездескендей болады
9.	Алыс туыстан жақын көрші артық.	有钱没钱, 回家过年 Yǒu qián méi qián, huí jiā guònián ақшамен немесе ақшасыз, жаңа жылды қарсы алу үшін үйге келіңіз
10.	Апама жездекем сай.	物以类聚, 人以群分 wù yǐ lèi jù, rén yǐ qún fēn Ұқсас нәрселер бірігеді, адам өз бейнесіне ұмтылады
11.	Ат алыс жолда сыналады, адам қиын істе сыналады.	远亲不如近邻 yuǎnqīn bùrú jìnlín Алыстағы ағайыннан жақын көрші артық
12.	Әркімдікі өзіне ай көрінер көзіне.	百闻不如一见 bǎiwén bùrú yījiàn Жүз рет естігеннен бір рет көрген артық
13.	Бәрі бірі үшін, бірі бәрі үшін.	与人方便, 自己方便 yǔ rén fāng biàn , zì jǐ fāng biàn Сіз адамдарға қалай қарасаңыз, адамдар сізге солай қарайды
14.	Жалғыздың шаңы шықпас.	两山不相见, 两人能相逢 Liǎng shān bù xiāng jiàn, liǎng rén néng xiāngféng Екі тау кездесе алмайды, бірақ екі адам кездесе алады
15.	Жығылып жатып қисайғанға күлу.	人不为己, 天诛地灭 rén bù wéi jǐ , tiān zhū dì miè Адамдар өздері үшін әрекет етпесе,

		аспан оларды жазалайды, ал жер оларды жояды.
16.	Жүрекке әмір жүрмейді.	人在世上炼, 刀在石上磨 rén zài shì shàng liàn, dāo zài shí shàng mó Дүниеде адам тазарады, қылыш тасқа қайралады.
17.	Көп түкірсе көл болар.	豹死留皮, 人死留名 bào sǐ liú pí, rén sǐ liú míng Барыс өліп, терісін тастайды, адамдар өліп, атын қалдырады.
18.	Көштің алды болма-көз тиеді, арты болма сөз тиеді.	好借好还, 再借不难 Hǎo jiè hào huán, zài jiè bù nán Қарыз алу және қайтару оңай, қайтадан қарыз алу тағы оңай
19.	Күлсең кәріге күл.	大家为一人, 一人为大家 Dàjiā wéi yīrén, yīrén wéi dàjiā Барлығы біреу үшін, біреу бәрі үшін
20.	Қас сараң өз тамағын өзінен тығады.	十年樹木, 百年樹人 shí nián shù mù, bǎi nián shù Ағаш өсіруге он жыл, адамды өсіруге жүз жыл керек.

Берілген мақал-мәтелдерден адам мен адамның қарым қатынасы өте маңызды екенін байқауға болады. Әр ұлттың мақал-мәтелдерінде адам туралы айтқанда, белгілі бір идеал туралы сөз қозғалады, яғни, адам қандай болу керек, адамдар арасындағы қарым-қатынас қандай болу керектігі жайлы.

Екінші орында шындық пен өтірік жайлы мақал-мәтелдер тобы жатады, оған 34 мақал-мәтел кірген, 15/19.

Кесте –7 Шындық пен өтірік тақырыбындағы мақал-мәтелдер.

№	Қазақ мақал-мәтелдері	Қытай мақал-мәтелдері
1.	Айтуға оңай, істеуге қиын.	海水不可斗量 hǎi shuǐ bù kě dòu liáng Теңіз суын өлшеммен өлшеу мүмкін емес
2.	Ақша тиыннан, жылқы құлыннан көбейеді.	天下没有白吃的午餐 tiānxià méiyǒu báichī de wǔcān Тегін ірімшік тек тышқан қақпанында болады

3.	Аққа қара жоқ.	老鼠过街，人人喊打 lǎo shǔ guò jiē, rén rén hǎn dǎ егеуқұйрық жолды кесіп өткенде, бәрі «ұр» деп айғайлайды
4.	Асың болса, досың көп.	经得广，知得多 jīng dé guǎng, zhī dé duō jīng de guǎng zhī de duō Көп нәрсені бастан өткерген көп нәрсені біледі
5.	Бастығың соқыр болса, бір көзіңді қысып қой.	人往高处走，水往低处流 rén wǎng gāochù zǒu, shuǐ wǎng dīchù liú Балық қай жер терең сол жерде, адам қай жер жақсы сол жерде
6.	Бір құмалақ бір қарын майды шірітеді.	冰冻三尺，非一日之寒 bīng dòng sān chǐ, fēi yī rì zhī hán Қалыңдығы метрлік мұз бір күнде пайда болмайды
7.	Екі қошқардың басы бір қазанға сыймайды.	笨鸟先飞早入林 bènniǎo xiānfēi zǎo rù lín Қолайсыз құс ерте ұшып кетеді
8.	Екі қайықтың басын ұстаған суға кетер.	千学不如一看，千看不如一练 Qiān xué bù rú yī kàn, qiān kàn wò rú yī liàn Мың рет естігенше, бір рет көрген артық
9.	Жақсы өтіріктен жаман шындық артық.	耳听为虚，眼见为实 ěr tīng wéi xū yǎn jiàn wéi shí Басқалардың сөзіне сенбе, өз көзіңе сен
10.	Жылтырағанның бәрі алтын емес.	不入虎穴，不得虎子 bù rù hǔ xué, bù dé hǔ zǐ Жолбарыстың ұясына шықпай, жолбарыстың күшігін ұстай алмайсың
11.	Көзбен көрген анық, құлақпен естіген танық.	纸里包不住火 zhǐ lǐ bāo bù zhù huǒ Отты қағазға орау мүмкін емес
12.	Көкек өз атын өзі шақырады.	三思而后行 sān sī ér hòu xíng Екі рет ойланыңыз, содан кейін жасаңыз
13.	Көп жасаған білмейді, көпті көрген біледі.	前怕龙，后怕虎 qián pà lóng, hòu pà hǔ Алдындағы айдаһардан, артындағы жолбарыстан қорық

14.	Көріністе адам, көмескіде жың.	开口是银，闭口是金 kāikǒu shì yín, bìkǒu shì jīn Ашық ауыз – күміс, жабық ауыз – алтын
15.	Қарны ашқанға қара нан да май татыр.	到什么山唱什么歌 dào shénme shān chàng shénme gē Қай тауға келдің, сол таудың әнін айт
16.		远水不救近火，远亲不如近亲 Yuǎn shuǐ bù jiù jìn huǒ, yuǎnqīn bùrú jìnqīn Алыстағы су жақындағы отқа көмектеспейді
17.		任凭风浪起，稳坐钓鱼船 Rènpíng fēnglàng qǐ, wěn zuò diàoyú chuán Не нәрсе болса да сабырлы болу керек
18.		近朱者赤，近墨者黑 Jìn zhū zhě chì, jìn mò zhě hēi Қызыл түске жақыны қызыл, сияға жақыны қара
19.		心正不怕影斜，脚正不怕鞋歪。 Xīn zhèng bùpà yǐng xié, jiǎo zhèng bùpà xié wāi. Тік жүрек қиғаш көлеңкеден қорықпайды, тік аяқ қисық аяқ киімнен қорықпайды.

Көрсетілген топтағы мақал-мәтелдерден өмірдің шынайы шындығын, заңдылығын сипаттайтын мақал-мәтелдер кіреді. Осы зерттеуімізде қытай мақал-мәтелдері көлемі жағынан қазақ мақал-мәтеліне ұқсамайтынын анықтадық.

Мақал-мәтелдерді семантикалық принцип негізінде классификациялау да мақал-мәтелдерді жинақтаудың бір түрі. Осы классификация негізінде халық күнделікті өмір жайлы не айтады, соны білуге болады. Егер қытай және қазақ тілдеріндегі мақал-мәтелдер жайлы айтатын болсақ, олар түбегейлі бір-біріне ұқсамайды, себебі әртүрлі тарихи және қоғамдық-экономикалық жағдайда қалыптасқан. Бұл екі халықтың даму жағдайы екі түрлі: географиялық жағдайы және климаттық жағдайы екі түрлі, ұлттық ерекшеліктері, темпераменттері, менталитеттері бір-біріне ұқсамайды. Сондықтан қазақ тіліндегі көп мақал-мәтел қытай тілінде жоқ және керісінше. Қазақ халқы мақал-мәтелге өте бай. Қазақ даласынан шыққан ұлы ойшылдар, ағартушылар, даналар артына қалдырып кеткен өсиет, үлгі-өнеге сөздері күні бүгінге дейін ауыздан ауызға тарап, жас ұрпаққа беріліп келеді.

Қазақ тіліндегі мақал-мәтелдер данышпандардың сөздеріне көбірек ұқсайды, сондықтан қытай тіліндегі баламасын дәл табу қиынырақ. 2 қосымшада қазақ ММ-н қытай тіліне аударып, тура мағынасын беріп көрдік.

3.2 Қытай және қазақ тілдеріндегі мақал-мәтелдердің құрылымдық-семантикалық талдауы

Бұл тараушада қазақ және қытай мақал-мәтелдерін құрылымдық-семантикалық жіктелуі аспектіде салғастырылып, «концепт» ұғымын қытай және қазақ мәдениетінің маңызды бөлігі ретінде қарастырамыз. Ұғымның мағыналық мазмұнының ерекшелігі қазақ және қытай тілінің түсіндірме сөздіктеріне негізделген мақал-мәтелдер арқылы зерттеледі. Тараушада негізгі орынды мағыналық өрістерді талдау негізінде концепцияны зерттеу алады: күнделікті өмір саласы, отбасылық қарым-қатынас саласы, дерексіз ұғымдар өрісі дәйекті түрде сипатталады. Зерттелетін ұғымды ұйымдастырудағы ұқсастықтар мен айырмашылықтарға қатысты алынған бақылаулар қазақ және қытай мақал-мәтелдерінің материалдарымен дәлелденді. «Концепт» ұғымының екі тілде және мәдениетте қызмет ету ерекшелігі далалық дәстүрмен және конфуцийшілдікпен байланысты.

Қытай тілі өте қарқынды дамып келе жатқан тіл және үнемі оқуды қажет етеді. Кез келген тіл секілді ол да осы тарихи кезеңдегі халық өмірінің ерекшеліктерінің көрінісі. Ең тұрақсыз және құбылыстарды үнемі зерттеуді қажет ететін жағдайлардың бірі - жаңа сөздердің пайда болуы арқылы тілдің сөздік құрамын жаңарту. Қытай тілінде жаңа сөздердің пайда болуы әртүрлі факторларға байланысты, олардың ең бастысы сөздік белгілеуді қажет ететін жаңа реалиялардың пайда болуы.

Қазіргі қытай тіліндегі жұрнақ морфемасының таралуы, морфологиясы және функционалдығы тұрғысынан зерттеу ағылшын тіліндегі жұрнақ жүйесінің құрылымына тікелей қатысты және морфема мен техниканың жалпы теориясының кейбір мәселелеріне әсер ететін морфемиялық (сонымен қатар морфологиялық) талдаудың қорытындыларын жасауға мүмкіндік береді [156].

Жұрнақ морфемасының дистрибутивтік, морфологиялық және функционалдық белгілері оны былайша сипаттауға негіз береді: жұрнақ – сөзде түбір морфема мен сөз арасында орын алатын, сызықтық сәйкес сегменттік құрамы бар туыстас поли- немесе мономорфты морфема, грамматикалық формант, оның мазмұны оның функционалдығы арқылы көрінеді.

Қазіргі қытай тілінің морфемалық жүйесіндегі жұрнақ морфеманың жеке, ерекше түрі болып табылады. Бұл бірлікті түбір морфема, префикс және грамматикалық формант сияқты бір деңгейдегі бірліктерден ерекшелейтін спецификалық таралу және функционалдық белгілері бірнеше өлшемдер арқылы анықталады: таралу, функционалдық, «жалғаулық» өлшемі және шектеулі түгендеу өлшемі.

Осылайша, біз қытай тіліндегі зат есімнің көптеген жұрнақтарын анықтай аламыз. Олар айтарлықтай көпфункционалды, өйткені басқа сөйлем мүшелері

арқылы көптеген жаңа зат есімдер жасалынуы мүмкін. Жұрнақтарды білу және оларды дұрыс қолдана білу студенттерге қытай тілінің сөздік қорын үйренуге үлкен септігін тигізеді, себебі олар белгілі бір сөздік қорына ие және жұрнақтардың көмегімен қытай тіліндегі сөздердің жасалу заңдылықтарын біледі. Сіз жаңа сөздерді үйретуге және сөздік қорды толықтыруға уақытты үнемдей аласыз.

Жұрнақтардың шығу төркінін зерттеп, олардың кейбір түрлері мен мағыналарын қарастырып, қытай тіліндегі жұрнақтардың кеңірек жіктелуімен танысып, біз қытай тіліндегі жұрнақтардың жасалу тәсілі саласындағы теориялық және практикалық білімдерді аша отырып, мақал мәтелдер негізінде жұмысымыздың мақсатына жеттік.

Мақал-мәтел ежелгі дәуірден бастап сөздіктер мен оқу құралдарында көптеген этникалық баламалардың жинақталуына ықпал етті. Дегенмен, зерттеу нысаны ретінде алғаш рет қытай және қазақ тілдеріндегі мақал-мәтелдердің құрылымдық-семантикалық жіктелуі аспектісінде салыстыру таңдалды. Белгілі қытай және қазақстандық ғалымдар мен тіл мамандарының еңбектеріне сүйене отырып, біз екі түрлі мәдениеттің концепт табиғатына тән кейбір ерекшеліктерін анықтадық. Тұтас немесе жеке қытай және қазақ тілдеріндегі концепт ұғымына қатысты жаңа ерекшеліктерді анықтау үшін біз салғастырмалы талдау жүргіздік, оған әртүрлі лингвистикалық материалдар (біздің жағдайда қазақ және қытай тілдерінің материалдары) қатыстырылды.

Мақал-мәтелдерді сипаттауды немесе зерттеуді бастау үшін оның екі маңызды аспектісіне жүгіну қажет: мазмұндық және формалық, басқаша айтқанда, сол немесе басқа мағынаны білдіретін семантика мен бейнелердің тұрақты бірліктерін зерттеу.

Мақал-мәтелдердің қызмет етуінің ерекше сипатты белгілеріне, лексика-семантикалық және грамматикалық ерекшеліктеріне, фразеологиялық айналымдар белгілі бір құрылымдық-семантикалық, сонымен қатар функционалдық-стилистикалық таптарға бөлінеді [157].

Құрылымдық-семантикалық типология қытай тілінің мақал-мәтелдерін құрылымдық-грамматикалық және лексика-семантикалық белгілеріне қарай жіктеп, екі құрылымдық түрін ажыратады: - сөз тіркестер; сөйлемдер. ажыратады [157].

А) Мақал-мәтелдер (тұрақты тіркестер) – бұл түрге сөз тіркесінің құрылымы бар жиынтық тіркестер жатады, кейде оларды фраземалар деп те атайды. Фраземалар жеке ұғымдарды белгілейді, сондықтан номинативті тіркестер болады. Бұл ұғымдарды ауызша белгілеуден басқа ештеңе болмағандықтан, сөйлемдегі фраземалар сөздер сияқты номинативті қызмет атқара алады.

Ә) Мақал-мәтелдер – сөйлемдер – сөйлем құрылымы болып, ұғым емес, пайымдау, қорытынды, сұрақты білдіреді. Олар хабардың бірлігі және кейбір жиынтық тіркестер құрылымдық жағынан сөйлемге баламалы бола алатынына

қарамастан, олар көбінесе дербес хабарды қамтымайды, яғни номинативті бірліктер емес (бұл жағдайда олар сөйлем мүшелерінің бірі болып табылады).

Келесі функционалдық-стилистикалық жіктеу қытай мақал-мәтелдерін әлеуметтік қызмет саласындағы белгілі бір түрлерге бөліп, соған сәйкес стильге жатқызады. Бұл категориядағы мақал-мәтелдер негізінен сөйлеу таңбалары болып табылады. «Сөйлеу штампының» астынан сөйлеуде үнемі аяқталған формада жаңғыртылатын және функционалдық және стильдік мағынаға ие тілдік бірліктер (негізінен сөз тіркестері, сирек - сөйлемдер) түсінілуі керек [158]. Бұл жіктеуде мақал-мәтелдер ауызекі сөйлеу, публицистикалық, ғылыми-техникалық және ресми іскерлік стильдердің мақал-мәтелдері, сондай-ақ қызметтік болып бөлінеді:

Ғалым О.А. Корнилов шет тілінің мақал-мәтел қорын меңгерудегі қиындық дәрежесіне қарай бірнеше мақал-мәтелді анықтайды:

1-ші түрі: мақал-мәтелдердің мағынасы бір, ішкі формасы бірдей;

2-ші түрі: мақал-мәтелдердің мағынасы бір, ішкі формалары әртүрлі;

3-ші түрі: ойдың метафоралық айтылу ерекшелігі мағынаның өзінің көпмағыналылығымен ұштасып жатады;

4-ші түрі: мағынаның ерекшелігі (сәйкес келмеуі) осы мағынаны метафоралық ресімдеу үшін қолданылатын бейнелеу тілі құралдарының ерекшелігімен үйлеседі [93].

Одан мақал-мәтелдерге бірнеше мысалдар алып, қытай және қытай мақал-мәтелдеріне салғастырмалы талдау жасай аламыз.

1-ші типтегі мақал-мәтелдер – тілдің барлық көрсеткіштері бойынша (морфологиясы, семантикасы, т.б.) бір-біріне толық сәйкес келетін фразеологиялық бірліктер. Дегенмен, көрінетін семантикалық және формальды сәйкестіктің артында өте нәзік мағыналық реңктер жасырылады. Мысалы, *恶有恶报, 善有善报, 如果不报, 时辰不到* (Жамандыққа жамандық, жақсылыққа жақсылық сауап алады): яғни мағынасы оң - кез келген «жаман» «жақсы» мен жұпталған. Қытайдың фразеологиялық ойлауы бұл жағынан кеңірек болып шықты және қытай мақалы «жаман» мен «жақсы» дегенді зерттеудің реттілігі туралы айтады [159]:

祸兮福所倚, 福兮祸所伏 (*huòxīfúsuǒyǐfúxīhuòsuǒfú*) – Бақыт бақытсыздықта өмір сүреді, ал бақытсыздық бақытта жасырылады .

Шындығында, бірінші түрге жатқызылатын мақал-мәтелдердің саны өте аз. Себептері анық: тілдің ішкі құрылымы, сөздік құрамы, мағыналық бірліктері, сонымен қатар елдердің менталитеті мен мәдениетінің әртүрлі болуы. Мұның бәрі мұндай мақал-мәтелдерге салыстырмалы талдау жасауды өте қиынға соғады.

2-ші типті мақал-мәтелдер (мақал-мәтелдер арасындағы «=» белгісі олардың мағыналық теңдігін көрсетеді):

杯弓蛇影 (*bēigōngshéyǐng* – ‘Жыланға арналған стақандағы пияздың шағылысуын өткізіп алу’ = Қорқыныштың үлкен көздері бар);

近朱者赤近墨者 (Jìnzhūzhěchìjìnmòzhěhēi – Қызылға жақын сен қызыл боласың, қараның жанында қара боласың = Кіммен жүрсең, одан ұтасың. Сондай-ақ: Сіз құрметті адамдармен бірге боласыз, құрметті боласыз. зұлымдармен бірге азғырға ұшырайсыз) [160].

3-ші типті мақал-мәтелдер:

Арнайы сөздіктерге жүгінгеннің өзінде қытай мақал-мәтелінің мағынасын толық ашып көрсету мүмкін емес.

夜长梦多 (yèchángmèngduō) түн ұзағырақ - түс көбірек екі түрлі түсініктеме беруіне байланысты, олардың біріншісі қытайша баламасы ретінде «орманың ішіне қарай жүрсең - көбірек отын табасың» (яғни. жағдай қандай да бір әрекетке байланысты шиеленісе түседі), ал екінші түсіндірмеде: *Егер сіз ұзақ күтсеңіз, онда барлық асқынулар болуы мүмкін (яғни, әрекетсіздік, күту арқылы жағдай қиындайды)*. Мақал-мәтел ұжымдық өмір тәжірибесінің ақпараттану категориясына жатады, олар ескертуші және нұсқаушы сипатта болады: әрекет ету не әрекет етпеу немесе екеуі де болуы мүмкін.

Қытайдың *到什么山上唱什么歌* (Dào shénme shānshàng chàng shénme gē – Қай тауға барсаң, сол таудың әнін айт) деген мақалына тоқталайық. Сөздіктерде берілген мақалдың мағынасы жағынан бір-бірінен айырмашылығы бар нұсқалары берілген: «Сіз бөтен шіркеуге өз жарғыңызбен бармайсыз» (басқалардың салт-дәстүрін құрметтеп, оларды ұстану керек) және «қасқырлармен бірге өмір сүру үшін - қасқырдай айқайлайды» (яғни теріс бағаланған қоршаған орта оны өз дәстүріне сай әрекет етуге мәжбүр етеді). Мұндай фразеологиялық бірліктердің мүмкін болатын мағынасының өзгермелілігі не қытайша-қазақша сөздіктерді құрастырушылардың қытай тілін толық білмеуімен (дәлірек айтсақ, оның ерекшеліктерін жеткіліксіз түсінуімен) немесе неғұрлым жалпы, аз ерекше мағынасымен түсіндірілгенін байқауға болады. Қытай мақал-мәтелдері нақты семантикамен қолданудың барлық анықталған жағдайларын қамтиды.

4-ші типтегі мақал-мәтелдер қытай тілінің фразеологиялық қорының ең ерекше, демек, ең күрделі бөлігі болып табылады. Осы түрдегі шет тіліндегі идиомалармен танысқан адам шет тілінің идиологемаларын өзінің тілдік санасының идиологемаларына сыйғыза алмайды.

Айқын семантикалық сәйкестіктің жоқтығы тілде мүлде басқа бейнелеу иеленеді, метафоралық аллегорияларды құрастыру кезінде басқа этнос өкілдерінің санасы көбінесе сол семантикалық категориядағы басқа сөздерге ғана емес, сонымен қатар басқа этнос өкілдеріне де сілтеме жасайды [161]. Бейнелеп айтсақ, құндылық пайымдаулардың ұлттық инварианттары пішіні мен стилі жағынан ғана емес, жасалған материалымен де ерекшеленетін «тілдік киім» киеді».

Нақты материал көбінесе бірнеше қарапайым әдістердің комбинациясы бар екенін көрсетеді. Дегенмен, конвергентті түрлендіру әдістерін бөлек таңдауды болдырмауға мүмкіндік беретін негізгі семантикалық және

стилистикалық жүктемені көтеретін жетекші техниканы бөліп көрсетуге әбден болады.

Өте қарапайым түрлендіру тәсілдерінің әрекеті нәтижесінде мақал-мәтелдің фразеологиялық бірлік ретіндегі тұтастығы, интегралдық предикативтілігі бұзылмайды.

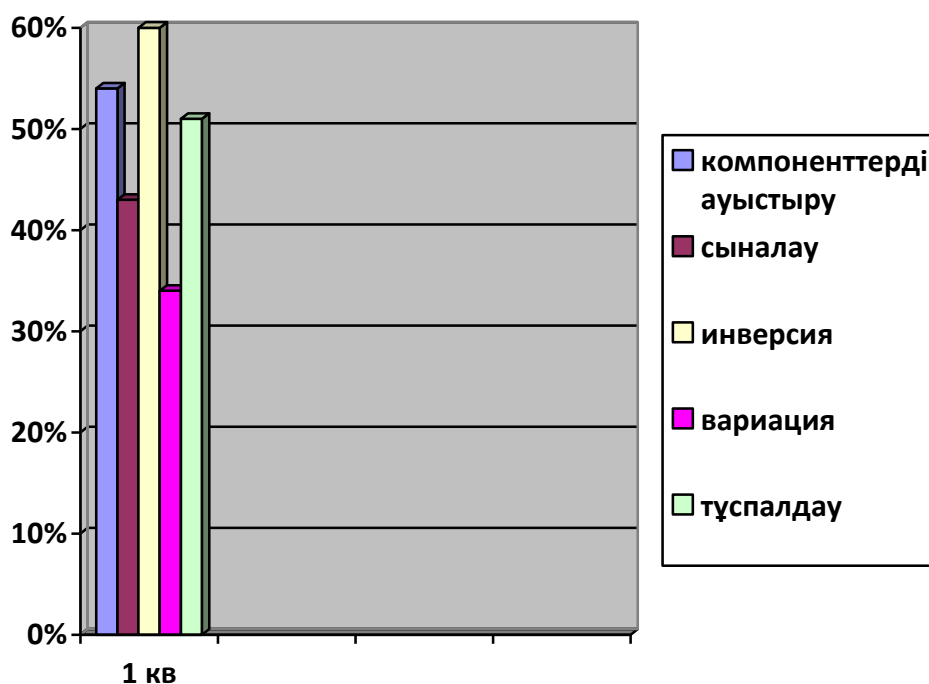
Паремия түрлендірудің қарапайым әдістерін қолдану нәтижесінде жалпылама тілдік мағынаның актуалдануымен немесе стильдік мағынаның пайда болуымен сипатталатын тілдік бірліктің окказионалды нұсқасы туындайды.

Мақал-мәтелдерді сөйлеу әрекетінде күрделі әдістермен қолданудың нәтижесі - сөздің күрделі мағынасында өзінің тұтас предикативті сипатын жоғалтпайтын паремия. Сонымен бірге фразеологиялық мағынаның табиғаты өзгереді немесе мақал-мәтелдің денотаттық мағынасы жаңарып, белгілі бір көркемдік-эстетикалық түр пайда болады [162].

Көркем мәтіндердегі мақал-мәтелдерді түрлендірудің жоғарыда аталған әдістерінің барлығы тарауда талданатын түрлі коммуникативті тапсырмаларды орындауға бағытталған стильдік құралдар болып табылады. Стильдік құралдың мәнін сөйлеудің адресатының назарын аударатын жалпы тілден немесе мәтіндік нормадан ауытқу деп анықтауға болады.

Кез келген техниканың іс-әрекетінің жалпы нәтижесі мақал-мәтелдің денотативті мағынасының жаңаруы немесе оның стилистикалық мағынасының пайда болуы болып табылады. Мақал-мәтелдің денотативті мағынасының жаңаруы оның түпнұсқа жағдайында нақтылануынан, айтылу мақсатына сәйкес мағынасын өзгертуден тұрады. Стилистикалық мағынаның пайда болуы мақал немесе мәтелдің эмоционалды-бағалау мүмкіндіктеріндегі өрнектелудің күшеюін, жоғарылауын немесе өзгеруін, мақал-мәтелдің нормативтік-қызметтік қатыстылығының ауысуын тудырады. Мақал-мәтелдерді түрлендірудің негізгі әдістерімен және олардың стильдік әсерімен танысу олардың стилистикалық жүктемесі туралы адекватты идеяны қалыптастыруға ықпал етеді, бұл сайып келгенде жазушының идеялық-көркемдік ниетімен байланысты.

Көптеген әдістерді қолдану түпнұсқада мақал-мәтелдің немесе сөздің мағынасын жаңартуға әкеледі. Бұл әдістердің ішінде мыналар бар: 1) компоненттерді ауыстыру (синоним немесе мағыналық жағынан ұқсас сөзбен, контекстік ауыстыру) -54%; 2) сыналау-43%; 3) инверсия-60%; 4) формальды грамматикалық вариация (морфологиялық деңгейде)-34%; 5) тұспалдау (фразеологиялық бірліктердің бейнелі жүйесін немесе оның идеясын қолдану) 51%.

Сурет 8 – Мақал-мәтелдің мағынасын жаңартуда қолданылатын әдістер.

Стилистикалық мағынаның пайда болуы келесі тәсілдер арқылы туындайды: - қосарланған актуализация әдісі; - компонентті антонимге ауыстыру немесе бейнелерді ауыстыру; - құрамдас құрылымды азайту; - тұспалдау (парафраза); - сөзжасам деңгейіндегі формальды-грамматикалық вариация.

Түрленген мақалдың семантикасы мен стилистикалық мағынасының бір мезгілде өзгеруі мүмкін. Бұл жағдайда қабылдау әрекеті тиімдірек болады.

Түрленудің ең жиі қолданылатын әдістері жоғары стильдік тиімділікке ие: компоненттерді ауыстыру (жалпы), компоненттік композицияны азайту және тұспалдау, т.б. пішіннің айтарлықтай бұзылуымен байланысты әдістер. Стилистикалық тұрғыдан өте тиімді, сонымен қатар мағыналық ойға негізделген қосарланған жаңарудың аз қолданылатын әдісі. Әлсіз стилистикалық әсер форманың шамалы өзгеруімен жасалады: инверсия, түрлендірулердің формалды-грамматикалық түрі (жалпы) және бейнелерді ауыстыру. Бір қарағанда, бейнелерді ауыстыру үлкен стилистикалық әсер болмайтыны парадоксальды көрінеді. Өйткені, мақал-мәтелдердегі образ таңдау әрқашан мұқият ойластырылып, жалпылама мағынаны барынша жақсы жеткізеді. Бейнелердің байланысы, тура мағынаның логикасы көп жағдайда мақал-мәтелдердің астарлы мағынасымен ашық түрде сәйкес келеді. Сондықтан паромияның бейнелі жүйесін бұзу, кескінді ауыстыру әрқашан күтілетін стилистикалық әсерге әкелмейді. Кескінді ауыстыру кезінде түрлендірудің түсінікті шекарасы мен тұрақтылық, таныстық шекарасы маңызды.

Қабылдау әрекетінің стилистикалық әсері фразеологиялық мағынаның сипатын өзгертумен байланысты болмауы мүмкін. Бұл паремияны номинативті сипаттағы фразеологиялық бірліктерге келтіру әдістемесін (меңзеу) және номинализациялау техникасын қолдану жағдайларында байқалады. Мақал-мәтелдің құрылымына сүйене отырып, жеке-авторлық өрнектерді жасау тәсілі қолданылады.

Мәтіндегі мақал-мәтелдердің қызметін бақылаудан шығарылатын жалпы заңдылық олардың әдеттегі формасының немесе мағынасының өзгеруі болып табылады. Паремия тілдің тұрақты бірлігі болып табылады, сондықтан оның формасының не мағынасының өзгеруі тұрақты. Өзінің түрлендірілген формасында мақал-мәтел белгілі бір мақсатты көздейтін стильдік құрал ретінде қабылданады.

Пішіннің немесе мағынаның түрлену дәрежесі неғұрлым жоғары болса, стильдік әсер соғұрлым жарқын және тиімдірек болады (компоненттерді ауыстыру, қысқарту, тұспалдау, қосарланған актуализация). Ал танымал болған сайын мақал-мәтел жиі айтылады, трансформация соғұрлым айқын болады.

Қытай тілін оқитын студенттерге мақал-мәтелдің қолдану үрдісін білу маңызды. Мәтінде қолданылған мақал-мәтелдің түпнұсқасынан ауытқуы олардың мағынасының бұрмалануынан немесе тілдік қателерден, табиғи және типтік құбылыс екенін түсінуге көмектеседі. Көркем әдеби шығармаларда мақал-мәтелді қолданылу тәсілдері мақал-мәтел формасы мен семантикасының өзгеруіне байланысты әртүрлі болады. Осы әдістердің ішінен мақал-мәтелдің тұтас предикативті сипаты бұзылмайтын қарапайым түрлендіру тәсілдерінің тобын және мақал-мәтелдерді ауызекі сөйлеуде қолданудың күрделі әдістерінің тобын бөліп көрсетуге болады. Осы амалдардың қай-қайсысының да әрекеті нәтижесінде мақал-мәтелдің денотативті мағынасының жаңаруын және оның стилистикалық мағынасының берілуіне байланысты фразеологиялық түпнұсқа мағынасында белгілі бір өзгерістер орын алатындығын анықтауға болады.

Жұмыста талданған әдістер коммуникативтік міндеттерді орындайтын стилистикалық құралдар болып табылады. Қабылдау әрекетінің стилистикалық әсері нормадан ауытқу дәрежесіне тура пропорционал. Мақал-мәтел көлемі өзгеріске ұшыраса немес мағынасы өзгерсе компоненттерді ауыстыру, қысқарту, тұспалдау, қосарлы жаңару әдістерінің қолданылғанын көруге болады.

Зерттеу жұмысында қарастырылған ережелер мен оның қорытындылары мақал-мәтелдің стилистикасының теориялық мәселелерін одан әрі дамытуда, қытай тілін шет тілі ретінде оқыту тәжірибесінде қытай тіліндегі мақал-мәтелдерге арналған зерттеулерде, әдістемелік құралдар дайындауда, тәрбиелік сипаттағы және жалпы типтегі паремиялогиялық сөздіктерді дайындауда, арнайы курстар мен семинарларды оқу тәжірибесінде пайдалануға болады.

Тарау бойынша түйін

Тілдік бірлік ретінде мақал-мәтел семантикасының ерекшелігі негізгі денотативті мағынамен бірлесіп, онымен бірге паремияның жалпы фразеологиялық мағынасын құрайтын экспрессивтік, эмоционалды-бағалаушылық қасиеттері негізінде анықталатын стилистикалық мағына орын алатындығын байқадық. Мақал-мәтелдің құрылымдық ерекшелігіне, оның дербес сөйлем ретінде қызметі жатады, сипатты, экспрессивті және эмоционалды-бағалау коннотацияларды сипаттау жолдарын анықтайды. Мақал-мәтелдің экспрессивтік және эмоционалды-бағалаушы мүмкіндіктерінің негізі - толық бейненің болуында. Бұл бейненің табиғаты мен оның элементтерінің бірігуінің өзі метафоралық тасымалдау механизмін анықтайды. Бағалау – мақал-мәтел қасиеті. Мақал-мәтелдің бағалау ерекшелігі паремияның стилистикалық мағынасының негізгі құрамдас бөлігі болып табылатындығында, екінші жағынан, әдетте жасырын түрде метафора арқылы немесе қолданыс арқылы жасалатындығында.

Паремияның СЖ-ның күрделі, көпкомпонентті құрылымы, жалпы фразеологиялық мағынаның жалпылау және дидактикалық сипаты сияқты компоненттерінің болуы оның көп қызметтік сипатын анықтайды: түпнұсқамен байланысу сипаты мәтінде әртүрлі қызмет ету қабілетін тудырады. Паремияның тікелей семантикасы тұтастай алғанда оның фразеологиялық мағынасының қалыптасуына әсер етеді. Бейнелі мағына СЗ мақал-мәтелдері сияқты тікелей мағынаға тәуелді және соған негізделеді. Мақал-мәтелдің түрленуінен туындайтын өрнектегі тікелей өзгерістер денотативті немесе стилистикалық мағыналардың белгілі бір өзгерістерін тудырады.

Мақал-мәтелдер ерте заманда пайда болған және әлі де өмір сүріп келе жатқан қысқа сөздер. Халық тәжірибесін, халық даналығын бойына сіңіре отырып, адамдарды әртүрлі жағдайларда: еңбекте, махаббатта, басқалармен қарым-қатынаста қалай ұстау керектігін үйретеді. Мақал-мәтелдер ерте заманнан ұзақ сөйлеуге мүмкіндік болмаған кезде ойды қысқа және дәл жеткізуге көмектесті.

Зерттеу барысында біз мынаны анықтадық:

- мақал-мәтелдің ертеден бастап қазақ және қытай халықтары қолданып келеді;

-мақал-мәтел халықтың сан ғасырлық тәжірибесіне, дүниетанымына, ұлттық ерекшеліктеріне негізделген;

-қазақ және қытай мақал-мәтелдерінің шығу көздері бір;

-қазақтың да, қытайдың да мақал-мәтелдері адам қызметінің барлық салаларын, адамдар арасындағы қарым-қатынасты, адамдардың бар және қалаған қасиеттерін, олардың армандары мен жақсылыққа сенуін, адам бойындағы жағымсыз қасиеттерді көргісі келмейтіндігін ашып көрсетеді;

-қазақ және қытай тілдеріндегі мақал-мәтелдердің тақырыптары ұқсас: еңбек, білім, ұстаз, ұстазға деген құрмет, білімнің маңыздылығы, адам өміріндегі

сөздің алатын орны, тағдырға бағыну, жақсылық және жамандық, шындық пен өтірік, байлық пен кедейлік, ар-намыс.

-тақырыптары бірдей, өйткені ұлтына қарамастан барлық адамдарды бір өмірлік мәселелер толғандырады;

-адамдарды толғандыратын сұрақтар мен мәселелер болады, олармен адамдар жиі кездеседі, сондықтан кейбір тақырыптық топтар кең, олар көптеген мақал-мәтелдермен бірілген;

-қазақ тіліндегі мақал-мәтелдер қытай тіліндегі мақал-мәтелдерге қарағанда жеңіл түсінікті;

-қытай тіліндегі мақал-мәтелдердің ерекшеліктері: тақырыпты жеткізетін бейнелер (табиғат құбылыстары, жануарлар, заттар, т.б.), аллегория болуы.

ММ-ның басқа да жіктелуіне қарай, олардың мағынасына қатысты көптеген сұрақтар туындағанына қарамастан, мынаны айтуға болады:

-мақал-мәтелдер мағыналық белгілеріне қарай жіктелді;

-отандық зерттеушілер анықтаған классификация қытай зерттеушілерінде де кездеседі;

-мағыналық уәжділік дәрежесіне қарай жіктеуде бағандардың мазмұны бірдей дерлік, «тура» мағынасы бар мақал-мәтелдер басым;

-семантикалық принцип бойынша құрылған жіктеуде айырмашылықтар бар: қазақ тіліндегі мақал-мәтелдер – 3,4 топ өрнектері басым; қытай тіліндегі мақал-мәтелдер – 1,4 топ. 1-топ адам туралы, оның сыртқы, ішкі қасиеттері туралы айтылатын мақал-мәтелдер. Бұл Қытай халқының дүниетанымы үшін адамның ішкі, сыртқы қасиеттерінің маңызды екендігі туралы теориялық бөлімнің мәліметтері растайды.

Қазақ классификациясындағы қытай тіліндегі мақал-мәтелдердің «танымалдылығы» мақал-мәтелдердің екі халықтың да фольклорлық жанры ретінде жақын екендігін (тақырыптық, мағыналық жүктеме жағынан) аңғартады.

Жұмыстың басында мынадай гипотеза анықталды: фольклор жанры ретінде мақал-мәтел тек қазақ тілінде ғана емес, көршілес елдерде де қарастырылады, сондықтан олардың тақырыбында ұқсастық кездеседі. Гипотеза дәлелденді деп есептейміз. Шынында да, қазақ және қытай тілдеріндегі мақал-мәтелдер тақырыбы жағынан ұқсас, дегенмен, әрине, қытайлардың менталитетіне байланысты айырмашылықтар да бар.

Мақал-мәтелдердің адам өміріндегі рөлі зор. Бұл кішігірім фольклорлық форма болғанымен, атқаратын қызметі ауқымды: мақал-мәтелден білім аламыз, белгілі бір жағдайда қалай әрекет ету керектігін көрсетеді, халық даналығының негіздерін алып жүреді және онымен таныстырады, шағын форманың, үлкен мағынаның үлгісі.

ҚОРЫТЫНДЫ

Ғылыми-зерттеу жұмысында қытай және қазақ тілдеріндегі мақал-мәтелдер лингвомәдени аспектіде алғаш рет кешенді түрде зерттелді, мақал-мәтелдердің тілдік табиғаты ашылып, негізгі тілдік бірліктері мен қоры айқындалды. Мақал-мәтелдердің тілді байытудағы атқаратын зор қызметі көрсетіліп, оның тілдік негізі қарастырылды. «Тіліндегісін түрінде, түріндегісін тілінде» өрнектеген кез келген ұлттың бүгінгі сөйлеу мәдениеті мақал-мәтелдерге де қатысты. Әдеби тілдің мәйегі саналатын мақал-мәтелдердің лингвопрагматикалық әлеуеті тілді тұтынушының алуан түрлі дискурстық сипатынан байқалады. Айтушының мақал-мәтелдердегі ақпараттың бөліктерін жақсы білуі оның лингвомәдени дәрежесін көрсетеді.

Зерттеу барысында қытай және қазақ тілдерінің сөз байлығы жеке сөздермен ғана емес, бейнелі, ауыспалы мағынада қолданылатын мақал-мәтелдер молдығымен ерекшеленетінін байқадық. Зерттеу негізі болған екі тілдегі мақал-мәтел қоры сөздіктерінің тапшылығы байқалды.

Мақал-мәтелдер сөздігі жайлы сөз етсек, отандық ғалымдардың қытай және қазақ тілдеріндегі фразеологизмдерге арналған сөздіктерінен бөлек нақты мақал-мәтелдерге арналған сөздіктер жоқтың қасы.

Милатханның «Қытай және қазақ тілдеріндегі мақал-мәтел сөздігінде» 500 мақал-мәтел жинақталып берілген. Алайда, бұл сөздікте қазақ тілі төте жазу үлгісімен берілгендіктен, отандық ғалымдарға қолдануға ыңғайсыздық тудыруда. Осыған орай, қытай тіліндегі мақал-мәтелдердің қазақ тіліндегі баламасын немесе керісінше қазақ тіліндегі мақал-мәтелдердің қытай тіліндегі баламасын тауып, екі тілдегі мақал-мәтелдерді жинақтап сұрыптау ең қиын әрі ұзақ уақытты қажет ететін маңызды іс.

Зерттеу жұмысында келесі міндеттерге қол жеткіздік:

-зерттеу жұмысының теориялық негізі сипатталды, мақал, мәтел, әлемнің тілдік және паремиологиялық бейнесі, лингвомәдени әлеует, стереотиптік көріністер атты ұғымдарға анықтама берілді, қытай және қазақ мақал-мәтелдерін зерттеудің теориялық негіздері зерделенді. Қазақ тілінде «мақал», «мәтел», «мақал-мәтел» терминдері тілдік бірліктердің мағынасына, құрылымына қарай қолданылады. Қытай тілінде «谚语» – мақал, «俗语» – мәтел фразеологиялық тіркестер тобына жатады. Алайда, қытай лингвисттері екі терминнің ара-жігін ажыратып қолдануға аса мән бермейтінін айқындадық.

-лингвомәдени талдау үшін паремиологиялық сөздіктерден екі тілдің мақалдары мен мәтелдері іріктеліп, қытай және қазақ мақал-мәтелдері вербалданған стереотиптік идеялар тұрғысынан жіктелді, мақал-мәтелдер сөздіктерінен негізгі тақырып бойынша мақал-мәтелдер жүйеге келтіріліп, сараптама жасалды.

-мақал-мәтелдер ұлттық болмыстың ерекшелігін көрсететін лингвомәдени бірлік ретінде қарастырылды;

-қытай және қазақ тілдеріндегі мақал-мәтелдердің лексикалық-семантикалық ерекшеліктері анықталды және олардың белгілі бір тілдік мәдениетте сөйлеушілерге қаншалықты жеңіл түсінікті екендігін ескере отырып жіктелді; қытай және қазақ тілдеріндегі мақал-мәтелдердің құрылымдық-грамматикалық және функционалдық-стильдік ерекшеліктерін айқындайтын тілдік және мәдени құбылыстар талданды;

-лингвомәдени танымды сипаттайтын қытай мақал-мәтелдерінің лингвомәдени мүмкіндіктері анықталды;

-қарастырылып отырған екі тіл әлемінің тілдік бейнесінің фрагментіндегі ұқсастықтар мен айырмашылықтары анықталды;

-паремияның қос тілдік бейнесінің және лексико-грамматикалық көрінісінің ерекшеліктері анықталды.

Осылайша, жүргізілген зерттеулер мақал-мәтелдерді когнитивтік, лингво-прагматикалық талдау мәселелері бойынша одан әрі жұмыстың келешегін көрсетті. Біріншіден, бұл перспектива әлемнің басқа тілдерінің материалдары бойынша қытай мақал-мәтелдерін салғастырмалы түрде қарастыруда көрінеді. Екіншіден, ұсынылған әдістемені қазақтілді кеңістіктегі басқа тілдердегі мақал-мәтелдердің қызметін зерттеуде пайдалануға болады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Бодуэн де Куртенэ И.А. Язык и языки// И.А Бодуэн де Куртенэ. Избранные труды по общему языкознанию. – М.: Издательство АН СССР, 1963. – Т.2. – 391 с.
2. Гумбольдт В. Язык и философия культуры. – М.: Прогресс, 1985.- 451 с.
3. Вайсгербер Й.Я. Родной язык в формировании духа. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 232 с.
4. Қ.К. Тоқаев. Егемен Қазақстан. 2019 ж., №6. – 1-2 бб.
5. 曾运乾. 尚书. – 上海:上海古籍出版社. 2023. (Цзэн Юньцянь. Шаншу. – Шанхай: Шанхай ежелгі кітаптар баспасы. 2019 ж.).
6. 左丘明. 左传. – 花城出版社. 2019. (Цзо Цюмин. Цзо пікірлері. – Хуачэн баспасы. 2019 ж.)
7. 许慎. 说文解字附检字. – 北京: 中华书局. 2004 年. (Сюй Шэнь. Қытай иероглифтерінің шығу тарихы. – Пекин: Джунхуа баспасы. 2004 ж.)
8. 王书贵. 工具主语句. 语言学论丛(十三辑). –北京:商务印书馆.1984. (Ван Шугуй. Аспаптық тақырыптық сөйлемдер. Лингвистика сериясы (Он үшінші серия). – Пекин: Коммерциялық баспа. 1984 ж.).
9. 王思义. 国名人家书精典. – 沈阳:辽沈书社. 1996. (Ван Си. Атақты адамдардың хаттарының классикалық жинағы. -Шэньян: Ляошэн баспасы, 1996 ж.)
10. 温端政. 现代汉语谚语词典. –上海:上海辞书出版社, 2009. –323 页 (Вэн Дуаньчжэн. Қазіргі қытай мақал-мәтелдерінің сөздігі. – Шанхай: Шанхай сөздік баспасы, 2009 ж. –323 б.)
11. 段平. 谚语及其艺术特色. –兰州: 兰州大学学报社会科学版. 1980. (Дуан Пин. Мақал-мәтелдер және олардың көркемдік сипаттамалары. – Ланчжоу: Ланчжоу университетінің журналы (Әлеуметтік ғылымдар басылымы). 1980 ж.)
12. 杜峻晓. 谚语简论. – 山西:山西师大学报. 1981. (Ду Цзюньсяо. Мақал-мәтелдерге қысқаша тоқталу. –Шаньси: Шаньси қалыпты университетінің журналы. 1981 ж.)
13. 吕叔湘. 中国俗语大词典. –北京:商务印书馆.1994. (Лу Шусян. Қытай сөздерінің сөздігі. –Пекин: Коммерциялық баспа.1994 ж.)
14. Керімбаев Е.Ә. Қытай фразеологизмдеріндегі ұлттық танымның көрінісі // ҚазҰУ хабаршысы. Шығыстану сериясы. 2013 ж. №3 (64).
15. Бабалар сөзі: Жүзтомдық. –Астана: «Фолиант», 2010 ж., Т. 65: Қазақ мақал-мәтелдері. – 488 б.
16. 曹聪孙. 中国俗语典. –四川教育出版社. 2010. (Цао Цунсунь. Қытай мәтелдерінің сөздігі. –Сычуань: Сычуань білім баспасы. 2010ж., 496 б.)

- 17.温端政. 中国俗语大辞典. –上海: 上海辞书出版社. 2011 年, 1130 页.
(Вэн Дуаньчжэн. Қытай мәтелдерінің үлкен сөздігі. – Шанхай: Шанхай сөздік баспасы. 2011 ж. 1130 б.)
- 18.马国凡. 汉字文化. 北京国际汉字研究会. –北京: 《汉字文化》杂志社, 1989. (Ма Гуофан. Қытай жазба мәдениеті. Пекин халықаралық қытай жазбасын зерттеу қауымдастығы. – Пекин: «Қытай жазбасының мәдениеті» журналы. 1989 ж.)
- 19.Кейкін Ж. Қазақтың 7777 мақалы мен мәтелі. –А.: Өлке. 2002 ж., 450 б.
- 20.Алефиренко Н.Ф. Лингвокультурология: ценностно-смысловое пространство языка. –М.: Флинта: Наука. 2010 г. - 288 с.
- 21.Бахтин Б.Б. Народная литература в эпоху Хань. – М.: Наука. 2000 г.
- 22.Анипина А.К., Оразақынқызы Ф. Қытай және қазақ тілдеріндегі мақал-мәтелдердің құрылымдық және мағыналық ерекшеліктері // Хабаршы. Шығыстану сериясы. №1 (88). 2019 ж.
- 23.呼志强. 中国人应该知道的民谚俗语. –广西人民出版社. 2014 年. -248 页.
(Ху Чжицян. Қытай халқы білуге тиісті халық мақалдары. –Гуанси: Халық баспасы. 2014 ж., 248-бет.)
- 24.Баранов И.Г. Верования и обычаи китайцев. – М.: Муравей-Гайд, 1999 г.. -304 с.
- 25.Мартынов А.С. Конфуцианство. – СПб.: Петербургское востоковедение. 2001 г. -Т.1. -368 с.
- 26.Лазутин С.Г. Сравнения в пословицах и поговорках. -М.: Высш. шк., 1989 г. -С. 86-93.
- 27.汉语谚语哈萨克语翻译对照. – Чунцин: Чунцин білім беру баспасы ҚХР Оңтүстік-Батыс университеті. 2023 ж.
- 28.Рифтин Б.Л. Китайские пословицы как материал для изучения народного мировоззрения. –М., 1960. -№4. С. 105-120.
- 29.Телиа В.Н. Что такое фразеология? – М.: Наука, 1966. -86 с.
- 30.成世勋. 汉哈谚语对比研究. –北京 知识产权出版社. 2016. (Чэн Шисун. Қытай мен қазақ мақал-мәтелдерін салғастыра зерттеу. –Пекин: Зияткерлік меншік баспасы. 2016 ж.)
- 31.Мәдиева Г.Б., Иманбердиева С.Қ., Мадиева Д.Б. Ономастика: зерттеу мәселелері/Монография. –А.: Қазақ университеті. 2016 ж. -227 б.
- 32.Брутян Г.А. Язык и картина мира // Научные доклады высшей школы. Философские науки. –М.: 1973 г., № 1. С. 84-112.
- 33.Лосев А.Ф. Проблема символа и реалистическое искусство. –М.: Искусство. 1995 г., - 320 с.
- 34.Ничипорчик Е. В. Отражение ценностных ориентаций в поговорках. – Гомель: ГГУ им. Ф. Скорины. 2015 г., -358 с.
- 35.Фердинанд де Соссюр. Курс общей лингвистики // Научный редактор М. Э. Рут. –Екатеринбург: Издательство Уральского университета.1999 г.
- 36.Қалиев Б. Жалпы тіл білімі. – А.: Қазақ университеті. 2000 ж. -117 б.

37. Ройзензон Л. И., Авалиани Ю.Ю. Современные аспекты изучения фразеологии // Проблемы фразеологии и задачи её изучения в высшей и средней школе. – Вологда. 1967 г.. С.68-81.
38. Хасенов. Ә. Тіл білімі. – А.: Санат. 1996 ж., – 415 б.
39. Цун Япин. Национально-культурная коннотативная лексика в русском и китайском языках. – М.: Спутник. 2004 г., - 265 с.
40. Авакова Р.А. Фразеологиялық семантика. – Алматы: Қазақ университеті. 2002 ж. -150 б.
41. Мелерович А.М. Образная основа и внутренняя форма фразеологических единиц. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та. 1983 г.
42. Смағұлова Г. Қазақ фразеологиясы лингвистикалық парадигмаларда: монография. – Алматы: Елтаным баспасы. 2020 ж. – 256 бет.
43. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. –М.: Прогресс, 1993 г. – 656 с.
44. Бартминский Е. Языковой образ мира: Очерки по этнолингвистике. –М.: Индрик, 2005 г. – 527 с.
45. Кравцова М.Е. Мировая художественная культура. –СПб.: Лань: Триада. 2004 г. –960 с.
46. Анипина А.К., Оразақынқызы Ф. Қазақ және қытай тілдеріндегі мақал-мәтелдердің мәдени сипаты. «Орталық Азия елдерінің араб әлемімен тіл, тарих және мәдениет салаларындағы байланысы» атты халықаралық ғылыми-практикалық конференциясы. –Алматы: Қазақ университеті баспасы. 2019 ж. 76-79 бб.
47. Арутюнова Н.Д., Янко Т.Е., Спиридоновой Н.Ф. Логический анализ языка. Семантика начала и конца. –М.: Индрик. 2002 г., -648 с.
48. Игілікқызы С. Хайуанаттар туралы ертегілер. –Алматы: Мемлекеттік тілді дамыту институты. 2014 ж. –111 б.
49. 温端政. 王樹山. 沈慧芸. 谚海. –北京: 北京语文出版社. 1999 年 989 页 (Вэнь Дуаньчжэн. Ван Шушань. Шэнь Хуэйюнь. Мақалдар. –Пекин: Филология бойынша әдебиет баспасы. 1999 ж., – 989 б.) .
50. Пу Сунлин. Лисичьи чары. –М.:Азбука аттикус. 2022 г.
51. 宋永培. 汉语成语词典. 2 版. 一成都:四川辞. 书出版社. 2001. (Сун Юнпэй. Қытай тілінің фразеологиялық сөздігі. 2-ші басылым. – Чэнду: Сычуань Ци Кітап баспасы. 2001 ж.
52. Бабалар сөзі: Жүзтомдық. –Астана: Фолиант. 2011 ж., Т. 69: Қазақ мақал-мәтелдері. –440 б.
53. Қамшыгер С., Жұмашева Қ. Қазақстан жазушылары: Анықтамалық. – Алматы: Аң арыс баспасы. 2009 ж.
54. Тұрманжанов Ө. Қазақтың мақалдары мен мәтелдері. –Алматы: Білім. 2007 ж.

55. Досымбекова Р.Ө. Қазақ және қытай тілдеріндегі сан мәдениетінің ұлттық ерекшеліктері. Философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация. – Алматы: Қазақ университеті. 2017 ж. 42-43 бб.
56. 朱祖延主编.汉语成语大词典. –河南:河南人民出版社. 1985年 (Жу Зуян. Қытай фразеологиялық сөздігі. –Хэнань: Хэнань халық баспасы. 1985 ж.)
57. Кенжебаева А.А. Обозначения зоонимов в составе фразеологических оборотов (на материале китайских и казахских Фразеологизмов) // Вестник КазНУ. Серия востоковедения. №4 (79). 2016 г. 188-192 стр.
58. Әбжет Б. Түркі халықтары мифологиясындағы айдаһар бейнесінің типологиясы // Түркология. 2008 г. 81-88 бб.
59. 温端政. 中国俗语大辞典. 上海辞书出版社. 2011年. 1130页. (Вэнь Дуаньчжэн. Қытай мәтелінің үлкен сөздігі. –Шанхай: Шанхай сөздік баспасы. 2017. –1130 б.).
60. Даулет Ф.Н. Сопоставительный анализ культурных кодов во фразеологизмах китайского и казахского языков. 2017 г.
61. Даулет Ф.Н. Национально-культурные особенности устойчивых словосочетаний китайского и казахского языков. 2018 г.
62. Даулет Ф.Н. Лингвомәдениеттану: қытай және қазақ тілдерінің салғастырмалы фразеологиясы. –А.: Қазақ университеті. 2000 ж. -180 б.
63. Даулет Ф.Н. Китайская картина мира в культуре и языке. –М.: изд-во Триумф. 2018. С. 124-125.
64. Шерхан М. Сала қаз Фениксті іздеу. <https://bilim-all.kz/article/14581-Saryala-qaz-%E2%80%94Feniks>.
65. Тань Аошуан. Китайская картина мира: Язык, культура, ментальность. –М.: Языки славянской культуры. 2004 г. –232 с.
66. Рифтин Б.Л. От мифа к роману. –М.: Наука. 1979 г. –360 с.
67. 郑宏峰. 姜瑞良. 中华谚语. –北京 线装书局. 2008. –585 页. (Чжэнь Хунфэн, Цзян Жуйлян. Қытай тілінің мақал-мәтелдері. –Пекин: Кітап дүкені. 2008 ж. – 585 б.
68. Оразақынқызы Ф. Ханзу-қазақ тілдеріндегі фразеологиялық тіркестерді салғастыра зерттеу (汉哈成语对比研究). –Үрімші: ҚХР Шыңжаң Жастар-өрендер баспасы. 2015 ж. – 201 б.
69. Зиновьева Е.И. Записные кабальные книги Московского государства XVI–XVII веков. Структура. Лексика. Фразеология. –СПб.: Изд-во СПбГУ. 2000 г. - 240 с.
70. Войцехович И.В. Практическая фразеология современного китайского языка. Учебник. – М.: АСТ: Восток-Запад. 2007 г.
71. Лю Чаоцзе. Исследование лингвокультурологии в современном Китае. Вестник Череповецкого государственного университета//Иностранный язык и его изучение. 2018 г. №1.

72.申小龙. 语言学纲要. –上海: 复旦大学出版社. 2003. -172 页。(Шэнь Сяолун. Тіл білімінің құрылымы. –Шанхай: Фудан университетінің баспасы, 2013. –172 б.)

73.Смағұлова Г.Н. Мағыналас фразеологизмдердің ұлттық-мәдени аспектілері. –Алматы: Ғылым. 1998 ж. – 215 б.

74.Герц Г. Принципы механики, изложенные в новой связи. –М., Издательство Академии наук СССР. 1959 г. – 386 с.

75.Абақан Е.М. Тілдің мәдени философиясы. –Алматы: Айкос. 2000. – 183б.

76.Исаева Ж.И. Дүниенің паремиологиялық бейнесі (лингвомәдениет - танымдық аспект) : филол. ғыл. канд. ...дисс.: 10.02.02. –Алматы: Қазақстан Республикасы Білім және Ғылым Министрлігі А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты. 2007 ж. –120 б.

77.Қайдар Ә. Қазақ тілінің өзекті мәселелері. – Алматы: Ана тілі. 1998. – 30 б.

78.Руднев В.П. Словарь культуры XX века. –М.: Аграф. 1997 г., –384 с.

79.Зиновьева Е.И. Лингвокультурология: от теории к практике. Учебник. – СПб.: СПбГУ. Нестор-История. 2016 г. –182 с.

80.Апресян Ю.Д. Идеи и методы современной структурной лингвистики (краткий очерк). –М.: Просвещение. 2017 г.

81.Шмелев А. Г. Психодиагностика личностных черт. –СПб.: Речь. 2002 г. – 480 с

82.Синология. Ру: История и культура Китая. <https://www.synologia.ru>.

83.Постовалова В.И. Картина мира в жизнедеятельности человека. –М.: Наука. 2007 г.

84.Васильев Л.М. Современная лингвистическая семантика. –М.: «Высшая школа». 1990 г.

85.Замалетдинов Р.Р. Конструирование картины мира и паремиологический фонд языка // Филология и культура. 2010 г.

86.Кравцова М.Е. История культуры Китая. 4-е., испр. и доп. –СПб.: «Издательство Планета музыки». 2011 г.

87.Апресян Р.Г. Идея морали и базовые нормативно-этические программы/ РАН. Ин-т философии. – М., 1995 г. – 353 с.

88.Annotated Chinese Proverbs - Supplementary Readings for Elementary Chinese Readers. –Beijing: Beijing Language Institute.1982 y. –178 p.

89.Рогачев А.П. Идиоматика китайского языка, отображенная в устойчивых словосочетаниях (чэньюй): рукопись дис. ... канд. филол. наук. – М., 1953 г.

90.Баранова З.И. Чэньюй как разряд фразеологизмов китайского языка : автореф. дис. ... канд. филол. наук / З.И. Баранова; АН СССР, Ин-т востоковедения. – М., 1969 г. – 24 с.

91.Прядохин М.Г. Китайские недоговорки-иносказания. –М.:Наука, 1977 г. –148 с.

92. Войцехович И.В. Стилистические особенности основных разрядов фразеологических единиц современного языка: дис..... канд. филол. наук. –М., 1986 г.
93. Корнилов О.А. Жемчужины китайской фразеологии. –М.: ЧеРо. 2005 г. –335 с.
94. Сизов С.Ю. Китайско-русский словарь идиом. –М.: Изд-во АСТ. 2005 г.
95. Кожевников И.Р. Словарь привычных выражений современного китайского языка: более 1000 словосочет. – М.: АСТ. 2005 г. – 333 с.
96. Спешнев Н.А. Китайцы: Особенности национальной психологии. – СПб.: КАРО. 2014 г.
97. Кожевников И.Р. Привычные выражения (гуаньюньюй) в современном китайском языке. Дис.канд.филол. наук: 10.02.22. Ин-т востоковедения РАН М.. 2002 г.
98. 刘洁修.汉语成语考释词典. –北京: 商务印书馆. 1989 年. –1668 页. (Лю Цзесю. Қытай идиомаларының сөздігі. –Пекин: Коммерциялық баспасөз. 2018 ж. –1668 бет.)
99. 向光忠. 成语概说. 武汉: 湖北人民出版社. 1982. 106 页. (Сян Гуанчжун. Очерки фразеологии. – Ухань: Хубэйское народное издательство. 2019 г. – 106 с.)
100. Кожин А.Н. О разграничении пословиц и поговорок. –М., 2005 г. – 204 с.
101. Даулет Ф.Н. Языковая картина мира во фразеологии китайского и казахского языков (сопоставительный анализ)». –М.: изд-во Триумф. 2018 г. – 260 с.
102. Виноградов В.В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке. –М.: Наука. 1986 г. –312 с.
103. Ақмұқанова Б. Сөзбасы/Қазақтың мақал-мәтелдері. –Алматы: Қазақтың мемлекеттік Көркем әдебиет баспасы. 1950 ж.
104. Нұрұшов С.Н. Қазақтың халық мақалдарының даму тарихынан. – Алматы: Қазақтың Мемлекеттік көркем әдебиет баспасы. 1959 ж.
105. Әлімбаев М. Нақылдар кітабы (Өрнекті ой-тоғамдар). –Алматы: Атамұра. 2000 ж.
106. Адамбаев Б. Халық даналығы. –Алматы: Мектеп. 1976 ж.
107. Омарбекова Г. Қазақ мақал-мәтелдерінің зерттелу барысы. Болашақ зерттеулерге ұсыныс // Түркология, №2 (110), 2022 ж.
108. Оразалиева Э.Н. Когнитивтік лингвистика: қалыптасуы мен дамуы. – Алматы. 2007 ж. – 312 б.
109. Кенжеқанова Қ.К. Саяси дискурстың прагмалингвистикалық және когнитивтік компоненттері (қазақ тіліндегі мерзімді басылымдар материалдары бойынша). Философия (PhD) докторы ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация. –Алматы. Қазақ университеті. 2015 ж.- 187 б.

110. Алефиренко Н.Ф., Семенов Н.Н. Фразеология и паремиология: учебное пособие для бакалаврского уровня филологического образования. –М.: Флинта: Наука. 2009 г.
111. 罗常培. 语言与文化. –北京: 北京出版社. 2003. –220 页. (Луо Чанпэй. Тіл және мәдениет. –Пекин: Пекин баспасы. 2003 ж. – 220 б.)
112. 马建忠. 马氏文通. –北京. 商务印书馆. – 458 页. (Ма Цзяньчжун. Объяснение правил письменного языка господина Ма. –Пекин: издательство Commercial Press. – 458 с.
113. Оразақынқызы Ф. Қытай және қазақ тілдеріндегі фразеологизмдердің құрылымдық семантикалық жүйесі. Абай атындағы ҚазҰПУ. Хабаршы. Филология ғылымдары сериясы. – Алматы: Абай атындағы ҚазҰПУ. 2016 ж. №3 (57). 71-75 бб.
114. Оразақынқызы Ф. Қытай және қазақ тілдеріндегі фразеологизмдерді лингвомәдени талдау. (汉哈熟语语言文化分析). –Алматы: Қазақ университеті. 2023. – 126 б.)
115. Моценок М. Китайские легенды, сказки, басни, пословицы, поговорки. –Пермь: Перм. кн. изд-во. 2015 г. – 259 с.
116. Ғабдылкерімұлы Б. Қытай мақалдарының қазақша түсіндірмесі. – Шыңжаң: Шыңжаң өрендер баспасы. 2023 ж. – 593 б.
117. Черкасский М.А. Опыт построения функциональной модели. В кн.: Паремеиологический сборник: Пословица. Загадка (Структура, смысл, текст). – М.: Наука. 1978 г. С. 35–52.
118. Прядохин М.Г. Китайские недоговорки-иносказания. –М.: Наука. 1977 г. –148 с.
119. Даль В.И. Пословицы и поговорки русского народа. –М.: ЭКСМО-Пресс. 2000 г. – 606 с.
120. Черданцева Т. Язык и его образы. –М.: Международное отношения. 2010 г. – 165 с.
121. Пермяков Г.Л. Основы структурной паремиологии. –М.: Наука. 1988 г. – 235 с.
122. Спешнев Н.А. Китайцы: Особенности национальной психологии. – СПб: КАРО. 2014 г. – С.75-95.
123. 张弓长. 浅议熟语在相声艺术中的运用. –渭南:渭南师专学报. 社会学版. 1998 年第 3 期. 页 41. (Чжан Гунчан. Айқас сөйлеу өнерінде идиомалардың қолданылуы туралы қысқаша пікірталас. –Вэйнан: Вэйнан қалыпты университетінің журналы. Әлеуметтік ғылымдар басылымы, 3-ші шығарылым. 1998 ж. 41б.)
124. 武占坤. 中华谚语研究. –河北:河北大学出版社. 2000. (У Чжанкун. Қытай мақал-мәтелдерін зерттеу. –Хэбэй: Хэбэй университетінің баспасы. 2000 ж.)

125. Черкасский М.А. Опыт построения функциональной модели одной частной семиотической системы // Паремнологический сборник: Пословица, загадка (структура, смысл, текст). –М.: Наука. 1978 г.
126. Сизов С.Ю. Словарь наиболее употребительных китайских идиоматических выражений, пословиц и поговорок. –М.: АСТ. 2005 г. -317 с.
127. Решетнёва У.Н. Музыкальная культура китайцев в их пословицах и поговорках // Вопросы фольклора и литературы: по материалам конф. / отв. ред. В.А.Москвина. – Омск: Академия. 2006 г. – С. 121-129.
128. Аникин В.П. Теория фольклора. –М. 2004 г.
129. Васильев Л.М. Современная лингвистическая семантика. Учебное пособие для вузов. Учебное издание. –М.: Издательство «Высшая школа». 1990 г. – 176 с.
130. Уәлиұлы Н. Фразеология және тілдік норма. –А.: Республикалық баспа кабинеті. 1998 ж. –128 б.
131. Анипина А.К., Оразақынқызы Ф. Қытай және қазақ тілдеріндегі мақал-мәтелдердің грамматикалық құрылымы. ҚазҰУ хабаршысы, «шығыстану» сериясы, №95 том, №4 (2020 ж.) 55-61 бб.
132. Иванова Е.В. О когнитивном анализе пословиц // Проблемы филологии и методики преподавания иностранных языков. Сб. научных статей –СПб.: СПбУ. 1998 г. – С. 59-68.
133. Федоренко Н.Т. «Шицзин» и его место в китайской литературе. –М.: Вост. лит.. 1958 г. –166 с.
134. 屈原. 离骚. – 武汉:湖北人民出版社. 1985. (Цю Юань. Ли Сао. –Ухань: Хубэй халық баспасы. 1985 ж.)
135. Шормакова А.Б. Қазақ тіліндегі өсімдік әлемінің лингвомәдени бейнесі. –А.: Қазақ университеті. 2014 ж. –143 б.философия докторы (PhD) ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация.
136. Исаева Ж. Дүниенің паремнологиялық бейнесі. 10.02.02. филол.ғ.канд. ғ. дәр. алу үшін дайындалған дисс. – А.: Қазақ университеті. 2007 ж.
137. Оразалиева Э.Н. Когнитивтік лингвистика: қалыптасуы мен дамуы: ғылыми монография. – А.: Ан Арыс. 2007 ж. – 312 б.
138. Алдашева А. Аударматану: лингвистикалық және лингвомәдени мәселелер. –А.: Арыс. 1998 ж. –215 б.
139. Керимова С.М.. Мәдениаралық қатысымның лингвистикалық аспектілері. Философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация..... –Алматы: Қазақ университеті. 2019 ж. –156 б.
140. Гуревич А.Я. Индивид и социум на средневековом Западе. –М.: РОССПЭН. 2005 г.
141. Смағұлова Г. Мәдениаралық қатысым мен аударма мәселелері // «Қазақ тілінің коммуникативтік, функционалдық бағытта зерттеу және оқытудың инновациялық технологиялары» атты проф. Р.С. Әмірдің 80 жылдығына арналған халықаралық ғылыми-теориялық конф. мат-ры. –А.: Арыс. 2010 ж.

142. 李翰文. 俗语谚语词典. 北京九州出版社. 2011年. 701页. (Ли Ханвэнь. Мақал мен мәтелдер сөздігі. –Пекин: Цзючжоу баспасы. 2011 ж. –701 б.)
143. Яковлева Е.А. Интеграция китайских паремий в американское коммуникативное пространство: диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. – В. 2016 г.
144. Хоу Пу. Дискурсивная функция пословиц. –Наньчан: Наньчанский Университет. 2012 г.
145. Черных Е. Россия и Китай обгонят Америку по новому шёлковому пути // Комсомольская правда. URL: <https://www.kp.ru/daily/26676.3/3698901>
146. 哈萨克国际通讯社. https://cn.inform.kz/news/article_a3705341/ (Қазақстан халықаралық ақпарат агенттігі).
147. Решетнёва У.Н. Образы фантастических существ в китайских пословицах и поговорках. – Омск: Изд-во ОмГТУ, 2005 г. – С.184-193.
148. Вайцехович И.В. Практическая фразеология современного китайского языка. –М.: АСТ: Восток-Запад. 2007 г. – 509 с.
149. Баранов И.Г. Верования и обычаи китайцев. –М.: Муравей-Гайд. 1999. – 304 с.
150. Кожин А.Н. О разграничении пословиц и поговорок. –М., 1967. -Т. 204, Вып. 14. – С. 5-12.
151. Зинин С.В. Протест и пророчество в традиционном Китае. – М.: ИВ РАН. 1997 г. – 227 с.
152. Мұстафаұлы С. Тұрақты тіркестердегі жергілікті ерекшеліктер (қытайдағы қазақтар тілі материалы бойынша). –А.: Қазақ университеті. 2003 ж. 102-103 бб.
153. Лисевич И.С. Устное народное творчество и литературная проза в древнем Китае // Литература древнего Китая: сб. ст. –М.: Наука. 1969 г. – С. 42-67.
154. Анипина А.К., Оразақынқызы Ф. Мақал-мәтелдерді классификациялау принциптері // ҚазҰУ хабаршысы, Шығыстану сериясы, том 89, №2. 2019 ж. 208-216 бб.
155. 100 жемчужин китайской мудрости. –М.: АСТ; Восток-Запад, 2007 г. – 217 с.
156. Anipina. A. National cultural peculiarity of suffix word formation. *XLinguae*. 16. 2023. 236-245 p.
157. Анипина А.К., Оразақынқызы Ф. Қытай және қазақ тілдеріндегі мақал-мәтелдердің құрылымы // «Фараби әлемі» атты халықаралық ғылыми конференция материалдары. –Алматы: Қазақ университеті. 2020 ж.
158. Путилов Б.Н. Введение // Пословицы, поговорки, загадки в рукописных сборниках XVIII XX вв. – М.: Изд-во АН СССР. 1961. – С. 5-20.
159. 李翰文. 俗语谚语词典. 北京九州出版社. 2011年. 701页. (Ли Ханвэнь. Қытай мәтелдері жайлы үлкен сөздік. –Пекин: Цзючжоу баспасы. 2018 ж. – 701 б.).

160. 叶芳来. 俄汉谚语俗语词典. – 北京. 商务印书馆. 2005. –394 页. (Е
Фанлай. Орыс-қытай мақал-мәтел сөздігі. –Пекин: Коммерциялық баспа. 2015
ж. – 394 б.)

161. Ж. Асықова. Қазақ мақал-мәтелдері. –Алматы: Балауса баспасы. 2013
ж. –96 б.

162. Морозова Л.А. Пословицы и поговорки (к вопросу об определении и
разграничении) // Вестник МГУ. Филология. 1972 г. – С. 57-65.

Қосымша 1. Қытай және қазақ мақал-мәтелдерінің тізімі

№	Қазақ тіліндегі мақал-мәтелдер	Қытай тіліндегі мақал-мәтелдер
1.	<p align="center">人不可貌相 rén bù kě mào xiàng адамды киіміне қарап бағалама</p>	<p align="center">Айтылған сөз атылған оқпен бірдей.</p>
2.	<p align="center">海水不可斗量 hǎi shuǐ bù kě dòu liáng Теңіз суын өлшеммен өлшеу мүмкін емес</p>	<p align="center">Адамның сырты алдамшы.</p>
3.	<p align="center">天下没有白吃的午餐 tiān xià méi yǒu bái chī de wǔ cān Тегін ірімшік тек тышқан қақпанында болады</p>	<p align="center">Адам көркі —шүберек, Ағаш көркі- жапырақ.</p>
4.	<p>周瑜打黄盖，一个愿打，一个愿挨 hōu yú dǎ huáng gài yí gè yuàn dǎ yí gè yuàn ái Чжоу Юй сары жамылғыны соғады, бірі соғуға, екіншісі қинауға дайын</p>	<p align="center">Адам мен адам кездеседі, тау мен тау кездеспейді.</p>
5.	<p align="center">身在曹营心在汉 shēn zài cáo yíng xīn zài hàn Цао лагерінде болу, бірақ Хань туралы ойлау</p>	<p align="center">Адам аласы ішінде, мал аласы сыртында.</p>
6.	<p align="center">机不可失，时不再来 jī bù kě shī, shí bù zài lái Оңтайлы сәтті жіберіп алмаңыз</p>	<p align="center">Адам адамға, жан кеудеге мейман</p>
7.	<p align="center">老鼠过街，人人喊打 lǎo shǔ guò jiē, rén rén hǎn dǎ егеуқұйрық жолды кесіп өткенде, бәрі «ұр» деп айғайлайды</p>	<p align="center">Адам өз нәпсісін тимаса жер жұтады.</p>
8.	<p align="center">多行不义必自毙 duō xíng bù yì bì zì bì зұлымдық жаағанның арты өлім</p>	<p align="center">Адам қоғамда, пышақ қайрақта жетіледі.</p>
9.	<p align="center">心有余，力不足 xīn yǒu yú, lì bù zú</p>	<p align="center">Адам көркі шүперек, ағаш көркі жапырақ.</p>

	Қалаған нәрсесін жасай алмау	
10.	天下无难事，只怕有心人 tiānxià wú nán shì zhǐ pà yǒu xīn rén Әр дүниеде нық сенімді адам үшін еңсерілмейтін ештеңе жоқ	Адамның ұяты бетінде, адамгершілігі ниетінде.
11.	活到老，学到老 huó dào lǎo , xué dào lǎo Бір ғасыр өмір сүр, бір ғасыр оқу оқы.	Аз сөз — алтын, көп сөз — күміс.
12.	不经寒冬，不知春暖 bù jīng hán dōng , bù zhī chūn nuǎn Қақаған қысты көрмейсің, көктемнің жылуын сезінбейсің.	Айтуға оңай, істеуге қиын.
13.	一理通，百理融 yī lǐ tōng , bǎi lǐ róng Бірежені ұстансаң, басқа жүздеген желерді ұстануға мәжбүр боласың	Ақша тиыннан, жылқы құлыннан өседі.
14.	经得广，知得多 jīng dé guǎng , zhī dé duō jīng de guǎng zhī de duō Көп нәрсені бастан өткерген көп нәрсені біледі	Ақшаң болса қалтаңда, талтаңдасаң талтаңда.
15.	有志者事竟成 yǒuzhìzhě shì jìng chéng кім қаласа соған жетеді	Ақынның хаты өлмейді, Жақсының аты өлмейді.
16.	三个臭皮匠赛过诸葛亮 sān gè chòu píjiàng sàiguò zhūgě liàng Екі бас жақсы, екі бас одан да жақсы	Аққа қара жоқ.
17.	不到长城非好汉 bù dào cháng chéng fēi hǎo hàn Қыты қорғанға жете алмаған адамды қанағайы адам деп санауға болмайды.	Ақымақ бұзуға бар, түзеуге жоқ.
18.	树挪死，人挪活 shù nuó sǐ , rén nuó huó Ағаш үшін шайқас – өлім,	Алаған қолым берген.

	адам үшін шайқас – өмір.	
19.	人往高处走，水往低处流 rén wǎng gāochù zǒu, shuǐ wǎng dīchù liú Балық қай жер терең сол жерде, адам қай жер жақсы сол жерде	Алдыңғылары еккен ағашқа кейінгілер саялар.
20.	不积跬步，无以致千里 bù jī kuǐbù, wú yǐzhì qiānlǐ Жарты қадам жасамай, мың шақырым жүре алмайсың	Алыс туыстан жақын көрші артық.
21.	百尺竿头更进一步 bǎichǐ gāntóu gèng jìnyībù Қол жеткізген нәрсеге сүйене отырып, дан да үлкен жетістікке жетуге ұмтылу	Тоқ адамды ұйқы басады, аш адамнан ұйқы қашады
22.	君子一言，驷马难追 jūnzǐ yī yán, sì mǎ nán zhuī сөз торғай емес, ұшып кетсе ұстай алмайсың	Алтын күл арасында да жарқырап жатады.
23.	冰冻三尺，非一日之寒 bīng dòng sān chǐ, fēi yī rì zhī hán Қалыңдығы метрлік мұз бір күнде пайда болмайды	Аңдамай сөйлеген ауырмай өледі.
24.	不撞南墙不回头 bù zhuàng nán qiáng bù huí tóu Басыңызды оңтүстік қабырғаға соқпаңыз (тым қыңыр болу)	Апама жездекем сай.
25.	马看牙板，人看言行 mǎ kàn yá bǎn, rén kàn yánxíng Ат – тісіне, ер – ісіне қарай бағаланады	Ары тазаның жаны таза.
26.	笨鸟先飞早入林 bènniǎo xiānfēi zǎo rù lín Қолайсыз құс ерте ұшып кетеді	Ауру батпандап кіріп, мысқылдап шығады.
27.	千学不如一看，千看不如一练 qiān xué bù rú yī kàn, qiān kàn wè rú yī liàn	Асқанға бір тосқан.

	Мың рет естігенше, бір рет көрген артық	
28.	路遥知马力，日久见人心 Mǎlì yuǎnfāng kějiàn, rénxīn shíshí kějiàn. Атты жол сынайды, адамды уақыт сынайды	Асың болса, досың көп.
29.	花无百日红，人无千日好 huā wú bǎi rì hóng, rén wú qiān rì hǎo адам өмірі әрқашан керемет бола бермейді	Асықпаған арбамен қоян алар.
30.	但愿人长久，千里共婵娟 dàn yuàn rén cháng jiǔ, qiān lǐ gòng chán juān ір-бірімізден мыңдаған шақырым тыс болсақ да, әсем ай сәулесінің ұлулығын бөлісу үшін ұзақ өмір сүрейік	Асыққан қалар ұятқа, сабырлы жетер мұратқа.
31.	耳听为虚，眼见为实 ěrtīng wéi xū yǎnjiàn wéi shí сқалардың сөзіне сенбе, өз көзіңе сен	Ат алыс жолда сыналады, адам қиын істе сыналады.
32.	人不在大小，马不在高低 rén bùzài dàxiǎo, mǎ bùzài gāodī амның мәні – өлшемде емес, аттың мәні – биіктікте емес	Аталы сөзге арсыз ғана тоқтамайды.
33.	人往高处走， 水往低处流 rén wǎng gāochù zǒu, shuǐ wǎng dīchù liú Адам жоғары ұмтылады, бірақ су төмен қарай ағады	Ауру қалса да, әдет қалмайды.
34.	不入虎穴，不得虎子 bùrù hǔxué bùdé hǔzǐ Жолбарыстың ұясына шықпай, жолбарыстың күшігін ұстай алмайсың	Аш бала тоқ баламен ойнамайды.

35.	<p>不经一事，不长一智 bùjīngyīshì, bùzhǎngyīzhì Даналық тәжірибемен келеді</p>	Өкесіз жетім жарты жетім, шешесіз жетім анық жетім.
36.	<p>老乡见老乡，两眼泪汪汪 lǎoxiāng jiàn lǎoxiāng, liǎngyǎn lèiwāngwāng Қат жерде жерлеспен кездескенде туыспен кездескендей болады</p>	Өркімдікі өзіне ай көрінер көзіне.
37.	<p>有钱没钱，回家过年 Yǒu qián méi qián, huí jiā guònián ақшамен немесе ақшасыз, қаңа жылды қарсы алу үшін үйге келіңіз</p>	Өр істің жөні басқа.
38.	<p>有缘千里来相会，无缘对面不相识 yǒuyuán qiānlǐ lái xiānghuì, wúyuán duìmiàn bù xiāngshí Тағдыр болса, алысқа қарамастан кездеседі, тағдыр болмаса, қарама-қарсы отырса да бір-бірін танымайды</p>	Байлықтың түбі терең.
39.	<p>世上无难事，只怕有心人 shàng wú nán shì zhǐ pà yǒu xīn rén Үмбетқор адам үшін дүниеде қиын нәрсе жоқ</p>	Басы істемегеннің екі аяғына зор келер.
40.	<p>有志者事竟成 yǒuzhìzhě shì jìng chéng Егер сізде қалау (белгі, тілек) болса, да сіз кез келген қиындықты жеңе аласыз</p>	Басқа пәле тілден.
41.	<p>三天打鱼，两天晒网 sān tiān dǎ yú, liǎng tiān shài wǎng Балық аулауға үш күн, торларды кептіруге екі күн</p>	Бастығың соқыр болса, біркөзіңді қысып қой.
42.	<p>学则明，不学则暗 Xué zé míng, bù xué zé yīn</p>	Бәрі бірі үшін, бірі бәрі үшін.

	y – жарық, надандық – қараңғылық	
43.	师傅领进门，修行在个人。 ī fu lǐng jìn mén, xiū xíng zài ge rén Лебер бізді ашық есікке апарды, жолды өзіміз таңдаймыз	Болат біз қап түбінде қалмас.
44.	在苏州，住在杭州，吃在广州，死 在柳州 g zài sūzhōu, zhù hángzhōu, chī zài guǎngzhōu, sǐ zài liǔzhōu Шжоуда дүниеге кел (әдемі қыздар), Ханчжоуда тұр (мейірімді орта), Нчжоуда тамақтан (ең дәмді тағам), Лючжоуда дүниеден қайт (абыт жасау үшін ең жақсы ағаш)	Білімді мыңды жығар, білімсіз бірді жығар.
45.	烧香打倒佛 shāoxiāng dǎdǎo fó Жанып тұрған хош иісті зат, Будданы құлатыңыз	Бір құмалақ бір қарын майды шірітеді.
46.	一天省一把，十年买匹马 yī tiān shěng yī bǎ, shí nián mǎi pǐ mǎ Күнде бір тиыннан жина, жылдан кейін жылқы сатып аласың	Ат сүрінбей жер танымас, ер сүрінбей ел танымас.
47.	物以类聚，人以群分 wù yǐ lèi jù, rén yǐ qún fēn Ұқсас нәрселер бірігеді, адам өз бейнесіне ұмтылады	Білекті бірді, білімді мыңды жығады.
48.	单丝不成线，孤木不成林 dān sī bùchéng xiàn, gū mù bùchéng lín Бір талдан арқан тоқуға болмайды, бір ағаш тоғай түзбейді	Денсаулық зор байлық.
49.	纸里包不住火 zhǐ lǐ bāobùzhù huǒ Отты қағазға орау мүмкін емес	Досыңа не істесең алдыңа сол келер.
50.	下过雨送蓑衣 Xiàguò yǔ sòng suōyī	Екі қошқардың басы бір қазанға сыймайды.

	аңбыр жауып болған соң суплащ беріңіз	
51.	走得慢些 , 走得远些 òu dé màn yīxiē, zǒu dé yuǎn yīxiē Неғұрлым баяу жүрсеңіз, соғұрлым алысқа жетесіз	Екі қайықтың басын ұстаған суға кетер.
52.	三思而后行 sānsī érhòu xíng Екі рет ойланыңыз, содан кейін жасаңыз	Ел намысы ер намысы.
53.	一日之计在于晨 yī rì zhī jì zài yú chén бір күндік жоспарды таңертең құр	Елің қалай болса, бөркің солай.
54.	工作和娱乐 , 各有定时 gōngzuò hé yúlè, gè yǒu dìngshí Жұмыс пен ойынның шегі бар	Еңбек қылмаған егін жайын ұқпайды.
55.	远亲不如近邻 yuǎnqīn bùrú jìnlín алыстағы ағайыннан жақын көрші артық	Егей берсе темір таяқ тебен болады.
56.	两个新朋友不如一个旧朋友 liǎng ge xīnpengyou bu rú yī ge jiù pengyou ескі дос екі жаңасынан артық	Еңбек етсең ерінбей, тояды қарның тіленбей.
57.	前怕龙 , 后怕虎 qián pà lóng, hòu pà hǔ Алдындағы айдаһардан, артындағы жолбарыстан қорық	Еңбегіне қарай – құрмет.
58.	百闻不如一见 bǎiwén bùrú yījiàn Күз рет естігеннен бір рет көрген артық	Ерінбесең ұста боларсың.
59.	开口是银 , 闭口是金 kāikǒu shì yín, bìkǒu shì jīn Ашық ауыз – күміс, жабық ауыз – алтын	Ерте тұрғанның Ырысы артық.

60.	<p>万事开头难 wànshì kāitóu nán бастау әрқашан қиын</p>	Ештен кеш жақсы.
61.	<p>饭后百步走，活到九十九 n hòu bǎi bù zǒu huó dào jiǔ shí jiǔ Гамақ ішкеннен кейін жүз қадам жасасаңыз, қсан тоғыз жасқа дейін өмір сүре аласыз.</p>	Жақсы бастама жарты істің біткені.
62.	<p>有其父必有其子 yǒu qí fù bì yǒu qí zǐ Әкесіне ұлы ұқсайды</p>	Жақсы өтіріктен жаманшындық артық.
63.	<p>与人方便，自己方便 yǔ rén fāng biàn , zì jǐ fāng biàn Сіз адамдарға қалай қарасаңыз, адамдар сізге солай қарайды</p>	Жақсы дос үшін жан пидә.
64.	<p>到什么山唱什么歌 dào shénme shān chàng shénme gē Қай тауға келдің, сол таудың әнін айт</p>	Жақсы ниет жарым ырыс.
65.	<p>人言可畏，海浪能覆舟 ren yan ke wei, hai neng fu zhou Адамның жұрттың тілі тауды тербетеді</p>	Жақсы атақ байлықтан артық.
66.	<p>口服蜜钱，心口不一 Cè bì mìjiàn, xīnkǒu bù yī Айтқаны мен ойлағаны екі түрлі</p>	Жалғыздың шаңы шықпас.
67.	<p>好人坏人都摆脱不了谣言 hǎo rén huài rén dōu bǎituō bùliǎo yáoyán Жаман хабар орнында қалмайды</p>	Жаман хабар тез тарайды
68.	<p>祸从口出 Huò cóng kǒu chū Менің тілім менің жауым.</p>	Адам көңілінен азады, тілінен жазады
69.	<p>人害怕的不是刀，而是尖利的语言 rang ren hai pa de bu shi dao, er shi jian li de yu yan пышақтан емес, тілден қорық</p>	Жығылып жатып қисайғанға күлу.
70.	<p>十日不读 腹中空 shi ri bu du fu zhong kong Үш күн кітап оқымасаң,</p>	Жаңылмас жақ болмас, сүрінбес тұяқ болмас.

	өзің өз сүйкімділігің жоғалтады	
71.	铁棒磨成针 tiě bàng mó chéng zhēn Темір таяқшадан инені соғу	Жастық қайтып оралмас.
72.	两山不相见，两人能相逢 Liǎng shān bù xiāng jiàn, liǎng rén néng xiāng féng Екі тау кездесе алмайды, бірақ екі адам кездесе алады	Жаста оқыған оқуың – тасқа жазғанмен бірдей, егде тартқанда оқыған оқуың – мұзға жазғанмен бірдей.
73.	人不为己，天诛地灭 rén bù wéi jǐ , tiān zhū dì miè Адамдар өздері үшін әрекет етпесе, ан оларды жазалайды, ал жер оларды жояды.	Жапада алда, рахатта артта.
74.	人在世上炼，刀在石上磨 rén zài shì shàng liàn , dāo zài shí shàng mó Дүниеде адам тазарады, қылыш тасқа қайралады.	Сөйлей сөйлей шешен боласың
75.	不积跬步，无以至千里 bù jī kuǐ bù , wú yǐ zhì qiān lǐ Кішкентай қадамдарды жинамасаңыз, мың мильге жете алмайсыз.	Теңге тиыннан өсер, Жылқы құлыннан өсер
76.	有钱人事事如意 Yǒu qián rén shì shì rú yì Барлай адамдарда қалағанның бәрі бар	Жоқтық жомарттың қолын байлайды.
77.	豹死留皮，人死留名 bào sǐ liú pí , rén sǐ liú míng Барыс өліп, терісін тастайды, адамдар өліп, атын қалдырады.	Жылағанмен өлгендер қайтып келмейді.
78.	好借好还，再借不难 Hǎo jiè hào huán , zài jiè bù nán Қарыз алу және қайтару оңай, қайтадан қарыз алу тағы оңай	Жылтырағанның бәрі алтын емес.

79.	前人种树，后人乘凉 qián rén zhǒng shù , hòu rén chéng liáng ата-баба ағаш отырғызса, ұрпақтары саялы	Жігіт жолдасынан белгілі.
80.	远水不救近火，远亲不如近亲 yuǎn shuǐ bù jiù jìn huǒ, yuǎn qīn bù rú jìn qīn Алыстағы су жақындағы отқа көмектеспейді	Жүрекке әмір жүрмейді.
81.	差之毫厘，失之千里 chā zhī háo lí, shī zhī qiān lǐ Кішкентай қателік ауыр зардаптарға әкелуі мүмкін.	Игіліктің ерте кеші жоқ.
82.	半斤八两，一路货色 bàn jīn bā liǎng, yī lù huò sè Екі аяғы бірдей	Көз —көңіл айнасы.
83.	病来如山倒，病去如抽丝 bìng lái rú shān dǎo, bìng qù rú chōu sī Ауру тез келеді, жіп иірілгендей емі бітпейді	Көз қорқақ, қол батыр.
84.	人无千日好，花无百日红 rén wú qiān rì hǎo, huā wú bǎi rì hóng жақсы ештеңе мәңгілік емес	Көзбен көрген анық, құлақпен естіген танық.
85.	路遥知马力，日久见人心 lù yáo zhī mǎ lì, rì jiǔ jiàn rén xīn Ұзын жол сынайды, ерді уақыт сынайды	Көкек өз атын өзі шақырады.
86.	任凭风浪起，稳坐钓鱼船 rèn píng fēng làng qǐ, wěn zuò diào yú chuán нәрсе болса да сабырлы болу керек	Көп жасаған білмейді, көпті көрген біледі.
87.	人为财死，鸟为食亡 rén wéi cái sǐ, niǎo wéi shí wáng Сараңдықтың ақысы – өлім	Көп түкірсе көл болар.
88.	近朱者赤，近墨者黑 jìn zhū zhě chì, jìn mò zhě hēi Қызыл түске жақыны қызыл, сияға жақыны қара	Көптен дәметкен аздан құр қалады.

89.	大家为一人，一人为大家 Dàjiā wéi yīrén, yīrén wéi dàjiā арлығы біреу үшін, біреу бәрі үшін	Көре көре көсем боласың, сөйлей сөйлей шешен боласың.
90.	十年樹木，百年樹人 shí nián shù mù, bǎi nián shù Ағаш өсіруге он жыл, адамды өсіруге жүз жыл керек.	Көріністе адам, көмескіде жын.
91.	只要功夫深，铁样磨成针. Zhǐyào gōngfū shēn, tiě yàng mó chéng zhēn Шыдамдылық бәрін жеңбек	Көштің алды болма-көз тиеді, арты болма сөз тиеді.
92.	种瓜得瓜，种豆得豆 zhǒng guā dé guā, zhǒng dòu dé dòu не ексең, соны аласың	Күлсең кәріге күл.
93.	一着不慎，满盘皆输. Yīzhe bù shèn, mǎn pán jiē shū бір абайсыз әрекет, бәрі жоғалады	Күш білімде.
94.	有理走遍天下，无理寸步难行. yǒu lǐ zǒu biàn tiān xià, wú lǐ cùn bù nán xíng ізі бүкіл әлемді саяхаттай аласыз, бірақ себепсіз қозғала алмайсыз.	Қайран менің өз үйім, кеңсарайдай боз үйім.
95.	缘千里来相会，无缘对面不相逢. Yuányuán gàn lǐ lái xiāng huì, wúyuán duìmiàn bù xiāng féng Тағдыр жазса, кездесеміз,	Қанағат байлықтан артық.
96.	与君一夕话，胜读十年书 yǔ jūn yī xī huà, shèng dú shí nián shū Он жыл оқығаннан, бір түн сөйлескен артық	Қарны ашқанға қара нан дамай татыр.
97.	月满则亏，水满则溢. Yuè mǎn zé kuī, shuǐ mǎn zé y Ай толған кезде азаяды, су толған кезде ол асып кетеді.	Қарыз қатынас бұзады.
98.	家不会迎宾客，出外方知少主人. Zàijiā bù huì yíng bīn kè, chūwài fāng zhī shǎo zhǔrén Мен үйде қонақты қалай қарсы	Қас сараң өз тамағын өзінен тығады.

	алуды білмеймін, мен сыртқа шыққанша қожайынымды танымаймын.	
99.	小洞不补，大洞叫苦。 Xiǎo dòng bù bǔ, dà dòng jiàokǔ. Кішкентай саңылау жөнделмесе, үлкен тесік зардап шегеді.	Шөлмек мың күн сынбайды, бір күнде сынады.
100.	心正不怕影斜，脚正不怕鞋歪。 zhèng bùpà yǐng xié, jiǎo zhèng bùpà xié wāi. Тік жүрек қиғаш көлеңкеден қорықпайды, тік аяқ қисық аяқ киімнен қорықпайды.	Шын дос басыңа іс түскенде табылады.

Қосымша 2. Қазақ тіліндегі мақал-мәтелдердің қытай тіліндегі баламасы.

№	Қазақша мақал-мәтелдер	Қытайша мақал-мәтелдер
1	Адал ақынның аузы бал, Арамза ақынның аузы дал	正直的阿肯，谈吐温文， 奸诈的阿肯，出口伤人。
2	Адал болсаң адам боласың	你若正直，才配做人。
3	Адалдап тапқан өміріңе жетеді, Алдап тапқаның селке кетеді.	诚实劳动的所得够你一辈子享用， 骗来的钱财既随大水流失霍尽。
4	Адалдық дос көркі, тазалық ас көркі	朋友的美德就是诚实和正直， 珍馐美味比不过洁净的饭食
5	Адалдықтың адаымы алты құлаш Арамдықтың адымы жарты құлаш	正直者的一步顶六尺， 奸诈者的一步顶半尺。
6	Абайламаған бүлдірер, Аңдамаған күлдірер	不注意，就会损坏东西， 不提防，就会给人笑柄。
7	Аба қазық алтын қазық,	畜生的桩子是金子的桩子。
8	Абысын барда күндесім жоқ деме,	有妯娌，别说没人跟你争风吃醋，

	Ағайын барда дұшпаным жоқ деме	有亲戚，别说没有仇敌把你窥伺。
9	Адал адамның аты арып тоны тозбас.	正直人的马不会瘦，袍子不会破。 (正直的人不管走到哪里，都受到人们的敬重和爱护。 马瘦了，别人给他马;衣服破了，别人供给衣服。 因此，正直的人是不愁没马骑，没衣穿的)。
10	Адам аласы ішінде, мал аласы сыртында	人的点子藏在内， 牲畜的斑点露在外。
11	Адам аласынан сөз аласы жжаман, От шаласынан сөз шаласы жаман	两面三刃比心怀鬼胎还歹毒, 言语伤人比火焰燎人更烈毒
12	Адам ашпас сыр жоқ Адам аспас қыр жоқ	没有人揭不开的秘密， 没有人越不过的高地。
13	Адам бірде бар бірде кем Бірде тар бірде кең	人有时富有，有时匮乏， 有时拮据，有时宽裕。
14	Адам бір тұлыптың ішінде Сан толып сан солады	人裹在一付皮囊里， 几次长胖，几次疲瘠。 (说的是人体或胖或瘦，总裹在一付皮囊里，用以借喻人生， 勉励人们坦途也好。坎坷也好，都应同样达观，不骄不馁，不卑不亢。)
15	Адал дұшпан аралас Алдына қой адал ас	多和正直的朋友交往， 为他把洁净的饭食摆上。
16	Адал жанның алды жарық Арамзаның беті шарық	正直者,前程光明幸福无限， 卑鄙者，脸皮厚似皮窝子一般。
17	Адал жанға жұрт жақ, Арамзаға түлкі жақ	众人站在正直者一边， 奸诈者只有狐狸作伴。

18	Адал кәсіп ер жолдасы	正当的职业可以伴你终生。
19	Адал еңбек аздырмас Арамдық бой жаздырмас	诚实的劳动使人永不堕落, 灵魂的丑恶使人无法报作。
20	Адал еңбек елге жеткізер Арам қулық елден кеткізер	试实的劳动使人赢得荣誉, 卓鄙奸诈只会被众人唾弃。
21	Адам адамнан асса да елден аспайды	人尽管胜过他人, 却不会超越人民。
22	Адам адамнан тәлім алады, Ағаш ағаштан мәуе алады.	人从别人那里学到做人的道理, 小树从大树那里受到荫庇
23	Адамды танығың келсе оның жолдасына қара	要认识一个人, 就看他的伙伴。
	Адамдықтың белгісі иіліп сәлем бергені, Шын достықтың белгісі көп кешікпей келгені	人性的标志是殷勤相待, 躬身施礼, 真正的朋友是召之即来, 毫不迟疑。
24	Адамгершілікке арналған үш сауап бар Шөлге құдық қазған бір сауап Өзенге көпір салған бір сауап Жолға ағаш еккен бір сауап	为人之道有三种功德: 戈壁滩上打井是一种功德, 河上架桥是一种功德, 路旁栽树是一种功德。
25	Адам жаны аспен Той сәні жаспен	有饭, 人才活得健旺, 有年青人, 喜事才办得红火。
26	Адам болар баланың сөзінен біл Ат болатын құлынды көзінен біл	成器的孩子, 从话里听得出来, 成用的马驹, 从眼睛看得出来。
27	Адам болар баланың сөзіне Қара ат болатын құлынның көзіне қара	看孩子成不成器, 细察他言, 看马驹成不成用, 瞧它的眼。
28	Адам болар баланың етек жеңі кең келер, Қошқар болар қозының кеңсірігі дөң келер	能成大器的孩子襟袖宽, 能成公羊的绵羊羔鼻梁高。

29	Адамды арман қосады, Алшақты дәрмен қосады	共同的理想能使人们聚在一起, 人的力量能使相隔很远的物品聚在一起。
30	Адамды сыбыс аздырар, Атты мініс аздырар	流言蜚语使人身心俱疲, 骑用过度使马波弱无力。
31	Адамды талап құсты қанат ұштырады	志向使人向上, 鸟飞全凭起膀。
32	Адам мен адамды береке жақындатады, Ақын мен ақынды мереке жақындатады	幸运使人与人亲近, 节日使阿肯与阿肯相逢。 (阿肯, 哈萨克民间弹唱诗人。)
33	Адамнан сұрағаннан екі көзі шығады, Еңбектен сұрағанның екі бүйірі шығады	靠乞讨过日子的, 瘦得只现两眼, 靠劳动过日子的, 胖得腰身滚圆。
34	Адамнан адамның артықтығы ақылы мен білімінде	人比人, 强在智慧和知识上。
35	Адамның аяғы жерді шарласа да қиялы көкті шарлайды	人脚定在地上, 幻想却在空中翱翔。
36	Адамның білгенін адам біледі Адам жүрген жермен адам жүреді	这人知道的, 那人也会知道, 这人到过的地方, 那人也会到。
37	Адам жас күніндебір бала, қартайғанда бір бала	人年幼时是个孩子, 年老了, 又像个孩子。
38	Адам жақсысы лебізінен білінер, Ат жақсысы семізінен білінер	人好, 从他的言谈听得出来, 马好, 从它的膘情看得出来。
39	Адам жақсы елінен кетпес Ат жақсы жерінен кетпес	人好, 不脱离人民, 马好, 不离开故土。
40	Адам жүрген жер гүлстан	有人的地方就是花园。
41	Адам көңілінен азады, тілінен жазады	心绪不佳, 人交瘦, 言语不慎, 招祸灾。

42	Адам көркі шүберек, ағаш көркі жапырақ	人靠衣服显出自己的丽质, 树靠叶子显出自己的丰姿。
43	Адам кезеңге су төменге ұмтылады	人奔关隘, 水奔下游。
44	Адамның тумағы бар өлмегі бар Қарыздың алмағы бар бермегі бар	人有生有死, 债有借有还。
45	Адамның қуы молда болар, Жылқының қуы жорға болар	人中的获诈者要算毛拉, 马中的狡踏者要算走马。
46	Адамның қуы молда, Молданың көзі малда	人里奸不过毛拉, 毛拉的眼睛盯着羊驼牛马。
47	Адамның өң беті ішінде	人的真面目在心里。
48	Адамның өсуінен арқанның есуінен	人好坏在教养, 绳紧松在搓捻。
49	Адамның өзі жетпеген жерге сөзі жетеді	人自己到不了的地方, 话语能达到。
50	Адам өзі мың жасамайды ұрпағы мың жасайды	任谁也活不了千年, 人的后代却可以千载绵延。
51	Адамның бойы шекті болғанымен ойы шексіз Өмірі шекті болғанымен көңілі шексіз	人的身量有限, 思想无限, 寿命有限, 欲望无限。
52	Адамның аласы мен құласы асылы мен жасығы бар	人的容貌不同, 气质各异。
53	Адамның жамандығы надандығы Аттың жамандығы шабандығы	人无能, 在于愚蠢, 马无用, 在于迟钝。
54	Адамның жүзіне емес сөзіне бақ	看人不要看脸, 要听其言。
55	Адамның көзі алдында, міні артында болады	人的眼睛长在前面, 毛病却留在背后。
56	Адам күні адаммен	世上人靠人。

		(人活在世上相依存。)
57	Адамның ойы биік, ағаштың бойы биік.	人的智慧高, 树的驱赶高。
58	Ер тарықпай молықпас.	人不经困窘,生活不会富足, “不经颠顿,生活不会充实。
59	Адам тастай берік гүлдей нәзік	人可以坚定如盘石, 又可以荏弱如娇花。
60	Адам тілінен түлкі жүнінен	人招祸,招自嘴巴不牢、 狐毙命,是长了一身好皮毛 (猎人打狐狸,图的是其皮毛。)
61	Адам тісінен айырылмай күшінен айырылмайды	人不掉齿, 不失力气。
62	Адам туа жаман емес жүре жаман	人绝非生来就坏, 而是逐渐变坏的。
63	Адам туа қарынды емес, жүре қарынды Туа дарынды емес, жүре дарынды	人并非生来有力气,渐渐才长了力气, 人并非生来就有才智,渐渐才长了才智。
64	Адамның өзі мың жамайды, еңбегі мың жасайды	任谁也活不了千年, 其功业却经世流传。
65	Адамның үш жолдасы бар: Жан жолдасы, жар жолдасы, жол жолдас	人有三个伴侣, 朋友、爱人和同志。
66	Адам ойға тоймас, бөрі қойға тоймас	人追求理想,不会满足, 狼吃羊,不知厌足。
67	Адамсыз жер сүркей, аққусыз көл сүркей	没有人,大地显得凄清, 没有天鹅,湖泊显得凄清。
68	Адам сөйлескенше, жылқы кісінескенше	人们互相交谈寻到知音, 马儿相向嘶鸣聚成一群。
69	Адам сөзінен жазады,	人倒霉倒在嘴上,

	Сиыр мүйізінен жазады	牛倒霉倒在角上。 (人说话不谨慎, 就会招来灾祸。牛有 牴癖, 角闯下了祸, 就会惹来一顿毒 打。)
70	Адам әдіс білсе аң иіс білер	人捉兽, 凭有手段, 兽避人, 凭鼻子尖。
71	Адам өлсе молдаға жақсы, Мал өлсе қарғаға жақсы	人死了, 得益的是毛拉, 畜死了, 得益的是乌鸦。
72	Адам өзінен кейінгілерді көріп қартайяды	看到后来人, 人就老了。
73	Адаспаймын деген адам тал түсте адасады	吹嘘自己不迷路者, 大晌午也一样迷路。
74	Адассаң көппен адас	即使迷路, 也要和众人一起迷路。 (群众是不会迷失方向的, 和群众在一起, 你也不会离开正确的 道路。)
75	Адасқанда жұлдыз айдай, Қарын ашқанда көже майдай	迷路的时候, 星星也像月亮一样明亮; 肚肌的时候, 面糊也像油和肉一样喷 香。
76	Адам ұйымшыл, мал үйіршіл	人恋集体, 马恋群。
77	Адам уағдада тұрса, сөз қадірін білгені, тұрмаса өлгені	人守信,是懂得诺言的分量, 不守信--虽活着, 无异于身亡。
78	Адамға адам ақ ниетімен жақ, Қара ниетімен жат.	人对人怀善意就亲近, 怀恶意就疏远。
79	Адамға адам қосылады Тауға тау қосылмайды	人和人能聚在一起, 山和山合不到一处。
80	Адам қатесіз болмас Көл бағасыз болмас	人不会不犯错误, 湖里不会没有青蛙。
81	Адам құлағынан семіреді, жылқы тұяғынан семіреді	人耳根清静, 就会发胖,

		<p>马蹄掌不疼，就能长膘。 (人耳根清净，心里不烦，自然能发胖，马蹄掌不疼，可以很好地歇息吃料，自会长膘。)</p>
82	<p>Ажал ақылдының алдында бас иеді, Ақылсыздың басына тас үйеді</p>	<p>死神在智者面前会低头， 而在蠢人面前堆起石头。</p>
83	<p>Ажал ақымақ үшін алтау, ақылды үшін біреу</p>	<p>大限对愚人来说是六次， 在聪明人看来只是一次。 (聪明人认识到生死的必然性，因而心胸旷达， 能泰然地面对死亡，大限对他只有一次。 愚人惧怕死亡，大限也就变成了六个。)</p>
84	<p>Ажалды ана жеңеді, Ана жеңбесе бала жеңеді</p>	<p>母亲会战胜死神， 母亲若胜不了，孩子终会战胜。 (母亲生了孩子，生命就得以在孩子身上延续下来。 这样看来，是人战胜了死神。)</p>
85	<p>Ажалды киіктің аяғы тыныш жатпайды</p>	<p>该着死的野羊， 四蹄不得闲。 (比喻该倒霉的人在家中呆不住，总要到处乱跑，结果遇到灾祸。)</p>
86	<p>Адасқанның алды жол, арты соқпақ</p>	<p>迷路人的前方是路， 背后是羊肠小道。 (人迷了路，不自知，总认为自己的前方是路， 殊不知他走过后，身后留下的却是一条弯曲的小道。)</p>

87	Адасқанның алды оң	迷路者 自以为前面是路，
88	Адасқанның артындағысы біледі, Жаңылғанның жанындағысы біледі	说错了话， 身后的人清楚， 走错了路， 身旁的人清楚。
89	Адасқанның айыбы жоқ қайтып үйірін тапқан соң	迷路的人不应怪罪， 只要他肯把头回。
90	Ажал ажарыңа қарамайды, базарыңа да қарамайды	死神不看你容貌的灿烂， 也不管你是不是行时。 (人总有一死， 即使你长得再美， 声名再大， 也躲不过大限。)
91	Ажарлы мал базары	成色好的货物销路好。
92	Ала болсаң азасыз, Бінтымақ болсаң озасың	不和， 就会衰落， 团结， 就会兴盛。
93	Ала берсе жей берсе, Арманы жоқ ақымақтың, Айта берсе берсе, Көңілі қош жатпақтың	只要随他拿， 随他吃， 傻瓜蛋就会心满意足;只要随他说， 随他访， 饶舌鬼自然心里舒服。
94	Ала жібін алмасаң Дайдың менде несі бар Ел шетіне қонбасам Жаудың менде несі бар	我不拿别人一针一线， 官司与我有何相干?我不住偏远的地方， 仇敌休想找我麻烦。
95	Ала келмен іс бітпейд	烦人随便办事， 事不成。
96	Алаңғасар адамнан ақау шықпай қоймайды	冒失鬼不会不出岔子。
97	Ажалды киіадырға қашады.	该着死的野羊逃到小丘上。(在平原上， 离得很远， 野羊就能发现猎人， 因而不易被猎人打中。慌忙间， 野羊奔上小丘， 还以为逃出了猎人的射程， 却不知猎人借着地形的掩护接近它， 死亡的威胁更大了。)

98	Ажалды тышқанға аш мысық тап болар	该死的老鼠遇见饿猫。
99	Ажалды қарға бүркітпен ойнар	该死的老鹅专找山鹰玩。
100	Ажал жетпей жан шықпас Сараң байдан нан шықпас	大限未到，命不该亡，吝啬的巴依舍 不得鹰。
101	Ажал түрткен тышқан мысықтың құйрығымен ойнайды	死到临头的老鼠，抓住猫尾巴戏耍。
102	Ажал менен қашар, Ашу мінезі кеңнен қашар	疗治有方，死神也得退避，你为人宽 厚，火性子人也发不成脾气。
103	Ажарына қарап атын ал Базарына қарап затын ал	买马要看体型，买货要看行情。
104	Ала шағым кетсе де айтар шағым кетпесін	欠的债，你可以赖掉，我要数落你， 你休想逃。
105	Алаған қолым береген	肯要的人同样肯给。(拿了亲友的东西， 总要回报。向亲友要东西不在乎 的人，给东西时也同样大方。)

Қосымша 3. Қытай мақал-мәтелдері бар электронды ақпарат құралдарының тізімі.

№	электронды ақпарат құралдарының тізімі
1	https://yizhiyoudao.kuaizhan.com/57/96/p6272904300707c
2	http://world.people.com.cn/n1/2017/1123/c1002-29664585.html www.chinadaily.com.cn
3	http://www.ewen.co/cache/books/view/00/view-0202010000022600.htm
4	https://www.tsinghua.edu.cn/info/1366/81526.htm
5	http://www.chinaafse.cn/info/1028/1387.htm
6	http://m.news.cctv.com/2018/07/10/ARTI0OajfWvyxdCyLhaUgOu7180710.shtml
7	https://zxy.zust.edu.cn/info/1011/1353.htm
8	https://www.chinatimes.com/?chdtv
9	https://www.epochtimes.com/
10	https://ep.worldjournal.com/
11	https://baike.baidu.com/item/%E4%B8%AD%E5%9B%BD%E7%94%B5%E5%AD%90%E6%8A%A5/3510079
12	https://cn.wsj.com/
13	http://epaper.chinesedaily.com/thumbnailer.asp?p=1
14	https://libguides.nus.edu.sg/chineseeresources/ch-e-newspapers
15	http://www.chnet.co.nz/Html/2023-4-20/Paper.Html
16	https://udn.com/news/index
	Ағылшын тіліндегі сайттар тізімі
1	The Xinhua
2	The China Daily
3	The Global Times
4	The People's Daily
5	The Washington Post
6	The New York times

7	Los Angeles Times
8	The Wall Street Journal

Қосымша 4. Мақал-мәтелдердің электронды тасымалдағыштар бойынша талданып таралуы.

№	Қытай БАҚ тізімі	Қытай мәдениеті	Қытай халқының	Қытай қоғамы	Қытайдағы білім, бизнес/экономика	экология	ҒЫЛЫМ және спорт
1	https://yizhiyoudao.kuaizhan.com/57/96/p6272904300707c	+		+		+	
2	http://world.people.com.cn/n1/2017/1123/c1002-29664585.html www.chinadaily.com.cn		+			+	
3	http://www.ewen.co/cache/books/view/00/view-0202010000022600.htm	+				+	
4	https://www.tsinghua.edu.cn/info/1366/81526.htm	+	+	+		+	+
5	http://www.chinaafse.cn/info/1028/1387.htm			+			
6	http://m.news.cctv.com/2018/07/	+	+		+		

	10/ARTI0OajfWvyxdCyLhaUgOu7180710.shtml						
7	https://zxy.zust.edu.cn/info/1011/1353.htm	±		±	±		
8	https://www.chinatimes.com/?chdtv				+	+	
9	https://www.epochtimes.com/	±		±	±		±
10	https://ep.worldjournal.com/						
11	https://baike.baidu.com/item/%E4%B8%AD%E5%9B%BD%E7%94%B5%E5%AD%90%E6%8A%A5/3510079			±			
12	https://cn.wsj.com/	±			±		±
13	http://epaper.chinesedaily.com/thumbnailer.asp?p=1						±
14	https://libguides.nus.edu.sg/chineseresources/ch-e-newspapers	±					±
15	http://www.chnet.co.nz/Html/2023-4-20/Paper.Html	±				±	
16	https://udn.com/news/index	±		±			